

E niin kuin etiikka

Sanna Lipponen

Vaikka monessa lähimaassa on jo kirjoitettu omat eettiset säädökset, Suomessa näin ei ole vielä tehty. Suomalaista arkeologia ohjaa tutkimusperinne, kollegoiden antama esimerkki, heidän kanssaan käydyt keskustelut sekä mahdollisesti tutuksi tulleet ulkomaiset eettiset ohjeistukset. On häpeällistä, ettei aiheesta käydä julkista keskustelua, ja että eettiset ohjeistukset ovat jääneet vain ideatasolle. Saamattomuus ja asioiden kesken jättäminen vaivaa suomalaista arkeologiaa pahasti.

Käsissä olevan numeron teemana on nimenomaan eettiset ongelmat arkeologiassa. Sisältö muodostui käsittelemään ongelmia enemmän ulkomailla kuin Suomessa. Se ei ollut suoranainen tarkoitus. Ajauduin miettimään, onko suomalainen arkeologia vielä epäkypsä pohtimaan itse omia eettisiä ongelmiaan. En suostu uskomaan sellaista. Ovathan nämä ajankohtaisia asioita kun laaditaan kenttätöiden laadun kriteereitä, joista keskustellaan nyt myös avoimessa mutta ei julkisessa keskustelufoorumissa (www.laatuarkeologia.org). Haastetta riittää ja toivon, että etiikasta käydään keskustelua myös jatkossa Muinaistutkijan sivuilla.

Arkeologia on täynnä erilaisia eettisiä kysymyksiä. Näin kenttäkauden jo alettua, on ajankohtaista pohtia ammattietiikkaa. Kentälle lähdettäessä on hyvä tunnistaa omat lähtökohtansa: miksi tutkimusta tekee, mitkä ovat työn perusteet ja mikä on teoreettinen näkökulma, joka ohjaa meneillään olevia kaivauksia? Pohdittavaa riittää myös kenttäkauden päätyttyäkin: onko jälkitöihin varattu aika riittävä kunnollisen raportin kirjoittamiseksi, mikä on säädyllinen aika kenttätutkimusten raportoimiseksi, entäpä julkaiseminen, missä menee raja aineiston päällä istumisen ja tutkijan etuoikeuden välillä?

Muinaisesine valokeilassa – Näkökulmia ja asenteita muinaisjään- nösten arvottamiseen ja kauppaan

Mirette Modarress

Vieraassa maassa ja kulttuurissa arkeologis-
ta tutkimusta tehdessä eettiset kysymykset
korostuvat. Kaukana ovat ajat, tai ainakin
pitäisi olla, jolloin arkeologisessa tutkimuk-
sessa oli vallalla kolonialistiset käytännöt ja
tutkimusetiikkaa tuskin huomioitiin. Viime
vuosikymmenien teoreettiset suuntaukset,
kuten postprosessualismi, postkolonialis-
mi ja feministinen tutkimus, ovat tuoneet
eettiset keskustelut osaksi arkeologian dis-
kurssia (esim. Preucel & Hodder 1996; Zim-
merman *et al.* 2003; Meskell 1998). Vanhoja
kolonialistisia käytäntöjä ja eurosentrisiä
käsityksiä halutaan purkaa ja ottaa huomi-
oon myös paikallisten, tutkittavan alueen
edustajien, näkemykset.

Muinaisuuden tutkimukseen liittyvät
eettiset kysymykset ovat tuoneet muka-
naan myös uuden suhtautumisen arkeolo-
gisen esineistön omistamiseen ja hyödyntä-
miseen. On alettu pohtia, kenelle kuuluvat
arkeologiset muinaisesineet, kuka saa niitä
käyttää ja miten? Tarkastelun ja eettisen
arvioinnin kohteena ovat maailmanmu-
seoiden hallussa olevat esineistöt, niiden
omistus ja näyttely. Museoiden kolonialis-
tisen ajan arkeologisen esineistön itsestään
selvänä pidetyt omistussuhteet eivät enää
päde, arkeologisen kulttuuriperinnön pa-
lautusvaatimukset ja -kiistat ovat yhä use-
ammin esillä. Tarkastelun alla ovat myös
muinaisesineiden kauppa ja salakuljetus.
Keskustelua ja kritiikkiä herättää mui-
naisjäännösten keräily ja kauppa, se missä
määrin kauppa on laillista ja miten suhtau-
dutaan antiikkikaupassa liikkuviin epä-
määräisen alkuperän omaaviin muinaisesi-

neisiin. (Esim. Messenger 1993; Renfrew
2001; Skeates 2000; Lundén 2004; Robson
et al. 2006; Brodie 2008). Vaikka arkeolo-
gi ei tuntisi museoiden ja antiikkikaupan
maailmaa läheisesti eikä edes läheiseksi,
on hänen syytä olla tilanteesta tietoinen.
Muinaisesineiden kauppa aiheuttaa ryös-
tökaivauksia, jotka tuhoavat arkeologisia
kohteita ja esineistöä.

Tässä artikkelissa pohdin lyhyesti mui-
naisesineen arvottamiseen liittyviä näke-
myksiä, ja tuon esille eettisiä kysymyksiä,
jotka liittyvät arkeologisen kulttuuriperin-
nön omistukseen ja käyttöön näyttelyesi-
neinä sekä kaupallisina hyödykkeinä. Esi-
merkkeinä käytän lähinnä Lähi-idän alueen
muinaisjäännöksiä ja -kohteita.

Artefakti ja taide-esine

Kulttuurista esineistöä voidaan tarkastella
eri lähtökohdista. Arkeologiassa lähtökoh-
tana on esineen käyttöfunktio ja laajemmin
esine kontekstissaan, se mitä tietoa esine
tuottaa menneisyydestä. Muinaisesineiden
tarkastelussa voi olla muita sosiaalisia, ta-
loudellisia tai poliittisia näkökulmia, jotka
nousevat esille eri yhteyksissä, kuten käsi-
teltäessä kulttuuriturismia, antiikkikaup-
paa tai kansallisen ja etnisen identiteetin
kysymyksiä. John Carman (2005: 20) katsoo,
että muinaisesineitä voi arvottaa monella
tapaa eivätkä eri lähtökohdat sulje pois toi-
siaan. Eleanor Robsonin, Luke Treadwellin
ja Chris Gosdenin (2006: xiii) mukaan län-
simaissa kulttuuriperinnön asiantuntijat
tarkastelevat kulttuuriesineistöä kahden
erilaisen paradigman kautta. Esineitä voi-

daan tarkastella sosiaalisina tuotteina huomioimalla niiden osuus menneisyyden rekonstruoinnissa. Esineiden avulla tutkitaan ja saadaan tietoa menneisyyden yhteisöistä ja elämästä. Tällöin esineellä ei ole suurta merkitystä irrallisena, vaan merkitystä on kontekstilla missä esine on tuotettu, missä sitä on käytetty ja se on hylätty sekä lopulta löydetty uudelleen.

Toinen tapa tarkastella muinaisesineistöä on nähdä esineet taiteen tuotteina, jolloin esine käsitetään osaksi universaalia estetiikkaa ja se on itsessään tutkimuksen kohteena. Taide-esineenä muinaisjäännös tuottaa esteettistä nautintoa ja sen katsotaan olevan yleismaailmallisesti ymmärrettävissä. (Ks. myös Renfrew 2001: 19 ja 22; Carman 2005: 18–19). Neil Brodie (2008: 17) ja Colin Renfrew (2001: 19 ja 22, ks. myös Lundén 2004: 235–238) kritisoivat taide-lähtökohtaisia näkemyksiä. Niissä esineen tuottama muu kuin esteettinen mielihyvä ja taiteeseen liittyvä tieto jää toissijaiseksi. Heidän mukaansa esine ei pysty ”puhumaan” itsessään (vrt. Boardman 2006: 39). Kun muinaisjäännöstä tarkastellaan taide-esineenä, yleensä siitä annetaan kuva prestiisi-esineenä, ja se liitetään yhteiskunnan eliittiin ja valtaapitäviin.

Museoilla on merkittävä asema kulttuuriperintökeskustelussa. Museoiden muinaisesineistön näytteillepanolla on vaikutusta yleisiin asenteisiin ja suhtautumiseen esineisiin.ⁱ Näyttelyn kautta muokataan asenteita ja näkemyksiä sekä luodaan mielikuvia, jotka vaikuttavat muinaisesineistön arvottamiseen. Museoiden kokoelmiin kerätään erityisesti näyttäviä, niin sanotusti ”korkealaatuisia” taide-esineitä (ks. Ellis 2006: 457). Museoiden edellytetään arvioivan esineistöään taloudellisesti, mikä tekee esineistöstä hyödykkeitä, joita voi - ainakin periaatteessa - ostaa ja myydä (Carman 2005: 51–52). Suhtautuminen esineeseen taide- ja prestiisiesineenä kasvattaa usein sen rahallista arvoa (Brodie 2008: 17–18). Lisäksi kun näyttelyssä kiinnitetään huomio muinaisjäännökseen taide-esineenä, esineen löytökonteksti ja alkuperätiedot menettävät merkitystään. Näyttelyt saattavat lisätä myös halua omistaa ja hankkia vastaavanlaisia esineitä, mikä puolestaan lisää

laitonta kauppaa ja ryöstökaivauksia (Esim. Lundén 2004: 236, 238). Paula Lazrus (2008) huomioi näyttelyiden merkityksen kuvaillessaan Guggenheimin museon näyttelyä *The Aztec Empire (2004–2005)*, jossa oli esillä muinaisesineistöä Meksikon museoista:

“ .. there was almost no descriptive information visible about the individual items on display. Despite the fact that - - many of them had been found together in a single contexts, they were displayed separately as works of fine art rather than as complete assemblages. - - a valuable opportunity to share with the public the use of these items and their actual meaning to the people who created them was lost.” (Lazrus 2008: 274.)

Kun esine on näytteillä valokeilojen keskellä irrallisena alkuperäisestä kontekstistaan, se on nähtävissä ja koettavissa pelkästään omien ominaisuuksiensa kautta. Tiedot löytöyhteydestä ja löytöpaikan tutkimustuloksista voi puolestaan muuttaa katsojan suhdetta esineeseen.

Myös arkeologi voi tahallisesti tai tahattomasti arkeologisen esineistön julkaisulla ja esittelyllä vaikuttaa muinaisesineiden rahalliseen arvotukseen. (esim. Brodie & Gill 2003: 39–40; Lundén 2004: 227–234). Julkaisu sinänsä on tarpeellista ja välttämätöntä, mutta samoin kuin näyttelyissä huomiota pitäisi kiinnittää tapaan esitellä yksittäisiä löytöjä. Jos muinaisesinettä esitellään näyttävästi korostaen sen ainutkertaisuutta ilman tietoja löytöyhteydestä ja esineeseen liittyvästä kontekstista ja ympäristöstä, annetaan esineestä hyvin materialistinen ja elitistinen kuva. Renfrewin (2001: 35) mukaan keräilijät ja museot käyttävät toisinaan hyväkseen julkaisemista, saadakseen kokoelmilleen uskottavuutta ja vahvistusta lailliseen alkuperään (*provenance*ⁱⁱ), mikä puolestaan lisää esineiden arvoa markkinoilla.

Muinaisesineistön omistus, näyttely ja kauppa herättävät laajalti erimielisyyksiä ja eturistiriitoja. Arkeologisesta kulttuuriperinnöstä kiistellessä mukana ovat useat eri tahot ja näkökulmat, mikä tekee yhteisymmärryksen ja yhteisten toimintatapojen hyväksymisen lähes mahdottomaksi (ks. esim. Skeates 2000; Carman 2005; Robson et

Kuva 1. Takht-e Jamshidin (Persepolis) Apadana palatsin terassin portaikko. Edessä oikealla ja takana vasemmalla näkyvillä reliefejä, joiden yläosat puuttuvat. Osa niistä on varhaisten matkailijoiden ja tutkijoiden viemiä ja löytyvät yksityis- ja museokokoelmista eri puolilta maailmaa, lähinnä länsimaista. Kuva: M. Modarress 1998.

al. 2006; Lazrus 2008). Myös kielenkäytöllä, termien ja käsitteiden valinnalla on merkitystä; puhutaanko esimerkiksi kulttuuriesineistä, kulttuuriomaisuudesta vai kulttuuriperinnöstä (esim. Modarress 2009). Käytetyt termit viittaavat siihen miten esine käsitetään missäkin yhteydessä. Brodie (2008: 9) huomauttaakin, että arkeologit puhuvat mieluummin artefakteista kun taas keräilijät ja antiikkikauppiat antiikkiesineistä.

Kansallinen identiteetti vis-à-vis museoiden arvovalta

On muinaisesineitä, jotka ylittävät niin taide-esineen kuin tutkimuksellisen artefaktin määritelmät; esine voi toimia alkuperämaansa kansallista identiteettiä määrittelevänä tai toisaalta maailmanmuseoiden merkittävyyttä korostavana arvoesineenä. Niiden rahallinen arvo ei ole enää laskettavissa, vaan merkitys tulee esineen identiteettiä ja arvostusta tai tunnettavuutta vahvistavista tekijöistä. Sellaisten esineiden omistuksesta ja käytöstä kiistellään ja niillä voi olla suuri poliittinen ja taloudellinen merkitys. Esimerkkejä on

useita, ja niistä eurooppalaisittain tunnetuin on taistelu Parthenonin friisien omistuksesta ja näyttelystä British Museumin ja Uuden Akropolis - museon kesken (esim. Hamilakis 1999; Kersel 2004; Modarress 2009; Rissanen toisaalla tässä numerossa, ks. myös Herva 2009). Toinen laajasti keskustelua ja uutisointia kulttuuriesineen omistuksesta ja sen identiteettiä tukevasta merkityksestä herättänyt tapaus on Berliinin museossa oleva egyptiläinen *Nefertiti*-veistosⁱⁱⁱ. Egyptin pääarkeologi Zahi Hawass on useaan otteeseen vaatinut veistosta takaisin Egyptiin^{iv}, mutta turhaan. Berliinin museo ei ole myöskään suostunut lainaamaan arvokasta muinaisjäännöstä Kairossa järjestettävään näyttelyyn. Berliinissä veistosta ihailee noin 500 000 katsojaa vuosittain (Spiegel 2010) ja Berliinin kaupungin turisti-informaatio hyödyntääkin veistosta internet-sivuillaan kuvaten Nefertitiä merkityksellisesti attribuutilla ” The beautiful Berlin woman.” (Berlin Tourist Information 2010).

British Museumin ja Iranin välillä kiistelyn kohteena on puolestaan persialaisten kuninkaan Kyyros Suuren (hallitsi n. 558–530

eKr.) sylinteri (*Cyrus Cylinder*)^v. Sylinteri kuuluu British Museumin kokoelmiin ja se oli määrä lainata näyttelyyn Teheraniin vuoden 2009 lopulla. Näin ei kuitenkaan käynyt. Ensin British Museum vetosi poliittiseen tilanteeseen Iranissa, ja vähän myöhemmin museon varastoista löytyi yllättäen sylinterin osasia, joiden tutkiminen vaatii sylinterin lainauksen viivyttämistä edelleen, mikä puolestaan on aiheuttanut hallaa Iranin kulttuuriperintöviraston ja British Museumin välisille suhteille. (Ks. esim. Payvand 2009; BBC News 2010). Edelliset esimerkit kuvaavat miten tärkeitä yksittäiset muinaisjäännökset saattavat olla. Niiden saamat merkitykset poliittisessa ja taloudellisessa mielessä saattavat nostaa esineet tasolle, jossa niistä muodostuu kiistakapula valtioiden ja/tai kansainvälisten instituutioiden välille.

Muinaisjäännosten kaupallistaminen

Toinen kysymys on muinaisjäännosten kaupallistaminen. Arkeologista kulttuuriperintöä myydään laajalti antiikkimarkkinoilla. Kuuluisissa huutokaupoissa, kuten Christie's tai Sotheby's, muinaisesineet vaihtavat omistajaa valtavista summista. Myytävänä on jopa sellaisia muinaisjäännöksiä, joilla katsotaan olevan edellä mainittua kansallista tai kansainvälistä merkitystä. Iranin kansallisen ja maailmanperintöluetteloon kuuluvan monumentin Takht-e Jamshidin (Persepolis) reliefejä myytiin Christiesin huutokaupassa vuosina 2003 ja 2007^{vi}. Reliefit ovat osa Takht-e Jamshidin palatsien terassien seinämiä kiertäviä kohoveistoksia (kuva 1). Ne oli viety ulkomaille (Brittein saarille ja Pohjois-Amerikkaan) ilmeisesti jo joskus 1930-luvulla. Molemmat reliefit vaihtoivat omistajaa, ja palautuksia ei tapahtunut, lähinnä koska alkuperäisen maasta (Iranista) viennin katsottiin tapahtuneen ennen sitä estävien lakien ja säädösten voimaan tuloa ja ainakin toinen oli jo kertaalleen myyty. (Ks. esim. Payvand 2007; Christies 2007 ja 2009).

Muinaisjäännosten kaupassa, omistusta palautuskysymyksissä erotetaan usein kaksi jaksoa. Jakavana tekijänä on vuoden 1970 Unescon yleissopimus *Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Il-*

licit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property^{vii}. Sen voimaan tulon jälkeen laittomasti ulkomaille vietyt esineet on sopimuksen mukaan palautettava alkuperämaahansa. Kun muinaisesineen alkuperästä ei ole selvää näyttöä, todetaan usein, että esine on hankittu ennen vuotta 1970, jotta ei tulisi ongelmia laillisen alkuperän ja palautusvaatimusten kanssa. Siitä seuraava esimerkki.

Vuoden 2008 joulukuussa irakilaiset muinaiskultakorvakorut vedettiin pois Christiesin huutokaupan myynnistä vain muutamaa päivää ennen kaupan aukeamista. Syynä oli vahva epäily niiden olevan osa muinaisen Nimrudin aarrelöytöjä 1980-luvun lopulta, vaikka korvakorut oli sanottu tuodun Irakista ” joskus ennen vuotta 1969 ”^{viii} (Antiquities Watch 2008). Tutkimusten jälkeen kultakorvakorujen todettiin kuuluvan Nimrudin aarteeseen, ja helmikuussa 2010 Yhdysvallat palautti ne Irakiin (ICE 2010).

Muinaisesine myytävänä

Edellisissä esimerkeissä oli kysymys muinaisesineiden rahallisesta arvottamisesta ja kohottamisesta laajemmin yhteisön/instituution statusesineeksi tai kansalliseksi symboliksi. Mutta miten esineiden rahallinen arvottaminen näkyy arkisemmassa elämässä? Monelle tavallisellekin kadunkulkijalle tarjotaan mielikuvia mahdollisuudesta omistaa pala menneisyyttä kauppaamalla hieman ”vaatimattomampia” muinaisesineitä. Keräilyyn ja menneisyyden ”omistamiseen” suhtaudutaan usein hyvinkin tunnepitoisesti, tai kysymyksessä voi olla vain taloudellinen hyöty. keräilyn katsotaan tuovan myös arvovaltaa. (Ks. esim. Meskell 2004: 187–193; Ellis 2006: 465).

Internetin kautta muinaisesineiden myynti on viime vuosina levinnyt laajalle ja kasvanut huomasti. Nettikauppaa on vaikea valvoa,^{ix} ja antiikkikaupan verkkosivustoilla on myynnissä tuhansia vuosia vanhoja esineitä, ostettavana suhteellisen pienelläkin rahalla. Mistä nämä kaikki esineet ovat tulleet? Miten on mahdollista, että tuhansia muinaisesineitä olisi kaupan laillisesti? Arvostetuimmat verkkokaupat yrittävät esittää

Kuva 2. Lorestanin pronssi (hevosenkuolaimet) noin 1000–800 eKr. Piirros: toisinto Iranin kansallismuseossa olevasta esineestä,^x M. Modarress.

todistuksen esineiden ”oikeasta” alkuperästä, jotta se voitaisiin todeta lailliseksi, eikä ryöstökaivausten ja salakuljetuksen kautta hankituksi. Selailu internetissä esimerkiksi Lähi-idän muinaisesineistön myyntisivustoilla kuitenkin osoittaa, että ilmoitukset esineen alkuperästä ovat yleensä hyvin epämääräisiä. Esineen voidaan sanoa olevan vaikkapa ”amerikkalaisesta kokoelmasta” tai ”saksalaisen perheen yksityisomistuksesta” tai yksinkertaisesti mainitaan, että ”esine on hankittu jo vuosikymmeniä sitten”. Yksi ryhmä muinaisjäännöksiä, jotka ovat laajasti myynnissä internetin antiikkikauppasivustoilla, ovat muinaisiranilaiset läntisen Iranin alueen pronssi- ja messinkiesineet nk. *Luristan bronzes*, (kuva 2).

Lorestanin alueen pronssi- ja messinkiesineitä alkoi ilmestyä Euroopan antiikkimarkkinoille jo 1920-luvulla, ja museot kilpailivat niiden saamisesta kokoelmiinsa. Länsimaiden arkeologit etsivät niitä innokkaasti ja yrittivät selvittää niiden alkuperää^{xi} (Chegini 1994: 97; Modarress-Sadeghi 2007: 56–58). Osan esineistä voi siis olettaa tuodun Iranista ulkomaille, jo ennen

suojeluun liittyvien lakien ja säädösten voimaan tuloa. Mutta pronssiesineiden ryöstökaivu, salakuljetus ja luvaton myynti ovat jatkuneet laajasti myös viimeisten 40 vuoden aikana^{xii}, jolloin niiden maasta vienti on ollut laitonta. On ilmeistä, että osa esineistöstä on ryöstökaivettua ja salakuljetettua esineistöä ja osa on väärennöksiä. Väärennösten erottaminen on hankalaa, eikä se onnistu aina asiantuntijaltakaan (ks. esim. Muscarella 2005).

Loppulause

Antiikkiesineiden laitton kauppa aiheuttaa ja lisää ryöstökaivauksia. Ongelmia on puitu jo vuosikymmeniä, ja laittoman kaupan estämiseksi on niin kansainvälisellä kuin kansallisella tasolla tehty lakeja ja säädöksiä. Siitä huolimatta laitton kauppa näyttää vain kasvavan ja muutokset tapahtuvat hitaasti. Ennen kaikkea tarvittaisiin asennemuutoksia siihen, miten suhtaudutaan muinaisesineiden keräilyyn, omistukseen ja kaupan laittomaan puoleen. Keräilyyn liittyy usein intohimoisiakin tunteita ja keräilyä puolustellaan kuvailemalla sitä ihmiselle ominaiseksi toiminnaksi (Ortiz 2006: 20; ks. myös Meskell 2004: 187–194). Brodie (2008: 7; myös Renfrew 2001) kuitenkin katsoo, että taidekauppa ja -kulutus ovat sosiaalinen rakennelma, eivät ihmisen luonnollinen taipumus (vrt. Boardman 2006), joten asenteet ovat muokattavissa. Asenteiden muokkaus ja muutos eivät tapahdu itsestään, siihen tarvitaan pitkäaikaista valistusta ja koulutusta. Yhtenä keinona vaikuttaa laajemmin asenteisiin Justin Jennings ja Adrienne Rand (2008: 28) ehdottavat sosiaalista markkinointia. Negatiivisten assosiaatioiden yhdistäminen keräilyyn laittomiin puoliin voi auttaa muuttamaan yleisiä mielipiteitä ja samalla muinaisesineiden kysyntää markkinoilla (ks. Kersel 2008: 233).

Muinaisjäännökset saavat erilaisia merkityksiä arkeologisen tutkimuksen ulkopuolella, ja niitä voidaan arvottaa monella tapaa. Erityisen vahingollista muinaistutkimukselle ja arkeologisen kulttuuriperinnön säilymiselle on kaupallinen arvottaminen.

Vaikka arkeologeilla ei ole yksin vastuuta siitä, miten muinaisjäänöksiä hyödynnetään ja käytetään, heiltä odotetaan yhä laajempaa osallistumista ja vastuuta muinaiskohteen suojeluun varsinaisen kenttätutkimuksen ulkopuolella. Arkeologien odotetaan aktiivisesti levittävän tietoa tutkimustensa tuloksista; valistuksen ja opetuksen kautta tieto leviäisi laajemmalle kuin akateemisiin piireihin. Suhtautuminen kulttuuriperintökysymyksiin, esimerkiksi antiikkikaupan osalta, voi arkeologien keskuudessa vaihdella, mutta nykyisen asiantilan huomiotta jättäminen kostautuu yhä laajenevina ryöstökaivauksina. Seurauksena on arkeologisen kulttuuriperinnön peruuttamaton tuhoutuminen.

Kiitokset FT Irmeli Pääkköselle kannustuksesta ja käsikirjoitukseni lukemisesta.

Loppuviitteet

- i Toisaalta myös yleinen mielipide vaikuttaa museoiden toimintaa, vaikutus on molemminpuolista.
- ii Provenance - alkuperä - tarkoittaen lähinnä esineen hankinta- ja omistustietoja.
- iii Egyptin kuningatar Nefertitiä esittävän noin 3 400 vuotta vanhan veistoksen löysi saksalainen arkeologi Ludwig Borchardt vuonna 1912, ja muinaisjäänös vietiin Saksaan (Spiegel 2010).
- iv Hawass on tehnyt useita vaateita Egyptistä vietyjen muinaisjäänösten palautuksista ja/tai lainauksista näyttelyihin Egyptiin. Yksi kuuluisimpia British Museumissa oleva Rosetta Stone. (Ks. esim. Nevine 2005).
- v Kyyroksen sylinterin löysi Hormuzd Rassam vuonna 1879 brittiläisten Babylonian kaivauksilla ja se vietiin British Museumin kokoelmiin. (ks. Curtis & Tallis 2006).
- vi Vuonna 2003 nk. "Ousley Achaemenid Relief" myytiin £938,750 hintaan ja vuoden 2007 reliefi £580,500.
- vii Unescon yleissopimusta eivät ole allekirjoittaneet kaikki valtiot, mutta sopimuksen piiriin tulee koko ajan lisää valtioita (ks. <http://erc.unesco.org/>; myös Modarress 2009, 3 ja viite 4). Toinen merkittävä kult-

tuuriesineistön laittomaan kauppaan liittyvä kansainvälinen sopimus on Unidroit 1995, Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects.

viii Juuri ennen Unescon 1970 yleissopimusta!

ix Myös UNESCO, ICOM (the International Council of Museums) ja INTERPOL tekevät yhteistyöstä yrittäen hillitä ja estää jatkuvasti lisääntyvää muinaisesineiden laitonta verkkokauppaa. Ks. yhteinen kirje kaikille jäsenmaille "Basic Actions concerning Cultural Objects being offered for Sale over the Internet (ICOM 2007).

x Alkuperäinen esinekuva on Iranin kansallismuseon (Muze-ye Iran-e Bastan) kokoelmista (numero 16431), ks. myös s. 57, Modarress-Sadeghi 2007.

xi Länsi-Iranissa sijaitsevalle Lorestanin alueelle lähetettiin useita tutkimusretkikuntia 1930-luvulla. Britanniaa edusti A. Stein, joka inventoi alueella, R. Ghirshman ja G. Contenau tekivät kaivauksia ranskalaisten edustajina ja Yhdysvalloista mukana muinaisjäänösten etsinnässä oli A. Popen järjestämä The Holmes Expedition to Luristan, jota johti saksalainen E. Schmidt. (ks. tarkemmin Modarress-Sadeghi 2007).

xii Lorestanin ja Länsi-Iranin alueella on jatkuvasti raportoitu ryöstökaivauksia (ks. esim. Majalle-ye bastan shenasi va tarikh 1995; Cais News 2006).

Mirette Modarress: Fornfyndet i ljuskäglan - synpunkter och attityder om fornlämnings värdering och handel

De etiska frågor som hör till forskning i forntid har fört med sig ett nytt förhållningssätt till föremålens ägande och nyttjande. Inom arkeologin betraktar man föremålen ur sin fyndkontext. Ett annat sätt att betrakta fornföremål är att se på det som konstverk varpå man betraktar själva föremålet. Det sätt som museerna visar sina forntida föremål påverkar allmänhetens attityder och syn på föremål. Då ett föremål visas i mitten av ljuskäglan lösryckt ur sin ursprungliga kontext uppfattas det enbart genom sina egna egenskaper. Att se på föremål som konst- eller prestigeföremål

får dem att stiga i värde. Ett föremål kan även symbolisera en nationell identitet eller ge museet högre status. Detta kan leda till dispyter om fornlämningars ägande om kan ha en stor finansiell eller politisk betydelse.

Handeln med fornföremål har ökat i och med handel på Internet. På olika webbsidor finns tusentals forntida föremål till salu, vars ursprung inte är känt. Antikhandeln har ökat på plundring-sutgrävningar och på förfalskningar. Lagarna och förordningarna som gjorts för att stoppa olagligheterna räcker inte, även en attitydförändring behövs. Ifall man inte reagerar nu kommer det att leda till mera plundringar vilket förstör det arkeologiska kulturarvet.

Bibliografi

- Antiquities Watch 2008: Christie's Upcoming Sale. A Questionable Offer. [Http://antiquitieswatch.worldpress.com/2008/12/04/christies-upcoming-sale/](http://antiquitieswatch.worldpress.com/2008/12/04/christies-upcoming-sale/). Luettu 5.3.2009.
- BBC News 2010: Iran cuts ties with British Museum over Cyrus Cylinder. BBC News. [Http://news.bbc.co.uk/2/hi/8502654.stm](http://news.bbc.co.uk/2/hi/8502654.stm). Luettu 12.3.2010.
- Berlin Tourist Information 2010: Museums. Nefertiti in the Altes Museum. [Http://www.visitberlin.de/english/sightseeing/e_si_museen_nofretete.php](http://www.visitberlin.de/english/sightseeing/e_si_museen_nofretete.php). Luettu 26.3.2010.
- Boardman, J. 2006: Archaeologists, Collectors and Museums. E. Robson, L. Treadwell, C. Gosden (eds) *Who Owns Objects? The Ethics and Politics of Collecting Cultural Artefacts. Proceedings of the first St Cross-All Souls Seminar Series and Workshop, Oxford, October-December 2004*: 33-46. Hampshire.
- Brodie, N. (2006) 2008: Introduction. N. Brodie, M.M. Kersel, C. Luke & K. Walker Tubb (eds) *Achaeology, Cultural heritage, and the Antiquities Trade*. Gainsville.
- Brodie N. & Gill D. 2003: Looting: an International View. Zimmerman L. J., Vitelli K.D., Hollowell-Zimmer J. (eds) *Ethical Issues in Archaeology*: 31-45. Walnut Creek.
- Cais News 2006: Accidental Discovery of 3000-year Old bronze Dagger in Lorestan. [Http://www.cais-soas.com/News/2006/November2006/05-11.Luettu](http://www.cais-soas.com/News/2006/November2006/05-11.Luettu) 26.3.2010.
- Carman, J. 2005: *Against Cultural Property. Archaeology, Heritage and Ownership*. London.
- Chegini, N.N. 1994: Heyat-e Holmes. Nakhostin faliathaye bastan shenasi dar Lorestan (Holmes Expeditions: The First Archaeological Investigation in Luristan). *Majalle-ye bastan shenasi va tarikh (Iranian Journal of Archaeology and History)*. Vol. 7, Nos. 1&2, Serial Nos. 13-14: 97-114.
- Christies 2007: An Achaemenid stone relief fragment. [Http://christies.com/Lotfinder/lot_details.aspx?intObjectID=4974349](http://christies.com/Lotfinder/lot_details.aspx?intObjectID=4974349). Luettu 26.3.2010.
- Christies 2009: Ancient Art & Antiquities. The Ousley Achaemenid Relief. [Http://www.christies.com/departments/antiquities/](http://www.christies.com/departments/antiquities/). Luettu 13.3.2009.
- Curtis; J. & Tallis; N. 2006: (eds) *Forgotten Empire. The world of Ancient Persia*. London.
- Ellis L. 2006: Museum Studies. J. Bintliff (ed.) *A Companion to Archaeology*: 454-472. Oxford.
- Hamilakis Y. 1999: Stories from Exile: Fragments from the Cultural Biography of the Parthenon (or 'Elgin') Marbles. The Cultural Biography of Objects. Y. Marshall & C. Gosden (eds) *World Archaeology*. Vol. 31, No.2. 1999: 303-320.
- Herva, V-P. 2009: Kuin palauttaksi Parthenonin marmorit. *Fossa* 1/2009: 19-23.
- ICE 2010: U.S. Immigration and Customs Enforcement 2010: [Http://www.ice.gov/pi/nr/1002/100225washingtondc.htm](http://www.ice.gov/pi/nr/1002/100225washingtondc.htm). Luettu 22.3.2010.
- ICOM 2007: Illicit traffic on internet. Appeal from ICOM, UNESCO and Interpol. Press Releases 5.7.2008. [Http://icom.museum/release.common.initiative.html](http://icom.museum/release.common.initiative.html). Luettu 5.2.2008.
- Nevine, E-A. 2005: Antiquities wish list. *Al-Ahram Weekly*. [Http://weekly.ahram.com](http://weekly.ahram.com).

- org.eg/print/2005/751/eg7.htm. Luettu 23.4.2010.
- Jennings, J. & Rand A. 2008: Stemming the Tide: How Social Marketers Can Help in the Fight against Looted Antiquities. *The SAA Archaeological Record* 8/3: 28-31.
- Kersel, M.M. 2004: The Politics of Playing Fair, or, Who's Losing the Marbles? Y. Rowan & U. Baram (eds) *Marketing Heritage, Archaeology and the Consumption of the past*: 41-56. Walnut Creek.
- Kersel, M.M. 2008: A Focus on the Demand Side of the Antiquities Equation. *Near Eastern Archaeology* 71.4: 230-233.
- Lazrus, P.K. (2006) 2008: Supporting and promoting the Idea of a Shared Cultural Patrimony. N. Brodie, M.M. Kersel, C. Luke & K. Walker Tubb (eds) *Achaeanology, Cultural heritage, and the Antiquities Trade*. Gainsville.
- Lundén, S. 2004: The Scholar and the Market. Swedish contributions to the destruction of the world's archaeological heritage. H. Karlsson (ed.) *Swedish Archaeologists on Ethics*: 197-247. Mölnlycke.
- Majalle-ye bastan shenasi va tarikh 1995: Ghachagh va gashf-e ashiaie ätighe (Salakuljetusta ja löydettyjä antiikkiesineitä). *Majalle-ye bastan shenasi va tarikh (Iranian Journal of Archaeology and History)*. Vol. 8, No. 2: 89-90.
- Meskill, L. 1998: (ed.) *Archaeology Under Fire. Nationalism, politics and heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East*. London.
- Meskill, L. 2004: *Object Worlds in Ancient Egypt. Material biographies past and present*. Oxford.
- Messenger, P.M. 1993: (ed.) *The Ethics of Collecting Cultural Property: Whose Culture? Whose Property?* Albuquerque.
- Modarress-Sadeghi, M. 2007: *Iranin arkeologiset kenttätyöt ja arkeologisen kulttuuriperinnön hyödyntäminen*. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.
- Modarress, M. 2009: Arkeologinen kulttuuriperintö kaupan - Kysymyksiä materiaalsen kulttuuriperinnön omistuksesta ja hyödyntämisestä. *Muinaistutkija* 2/2009: 2-10.
- Muscarella, O.W. 2005: Jiroft and "Jiroft - Aratta". A Review Article of Yousef Madjidzadeh, Jiroft: The Earliest Oriental Civilization. *Bulletin of Asia Institute*: 173-198.
- Ortiz, G. 2006: Overview and Assessment after Fifty Years of Collecting in a Changing World. E. Robson, L. Treadwell & Chris Gosden (eds) *Who Owns Objects? The Ethics and Politics of Collecting Cultural Artefacts. Proceedings of the first St Cross-All Souls Seminar Series and Workshop, Oxford, October-December 2004*: 15-33. Hampshire.
- Payvand 2007: Achaemenid Bas-Relief sold in London for over \$1.1M. *Payvand Iran News*. [Http://payvand.com/news/07/oct/1260.html](http://payvand.com/news/07/oct/1260.html). Luettu 27.3.2008.
- Payvand 2009: Iran Warns British Museum Over Cyrus Cylinder. *Payvand Iran News*. [Http://payvand.com/news/09/oct/1092.html](http://payvand.com/news/09/oct/1092.html). Luettu 12.3.2010.
- Preucel, R. & Hodder, I. 1996: (eds) *Contemporary Archaeology in Theory*. Oxford.
- Renfrew, C. (2000) 2001: *Loot, Legitimacy and Ownership. The Ethical Crisis in Archaeology*. London.
- Robson, E. & Treadwell, L. & Gosden, C. 2006: (eds) *Who Owns Objects? The Ethics and Politics of Collecting Cultural Artefacts. Proceedings of the first St Cross-All Souls Seminar Series and Workshop, Oxford, October-December 2004*. Hampshire.
- Skeates, R. 2000: *Debating the Archaeological Heritage*. London.
- Spiegel 2010: Did Germany Cheat to Get Bust of Nefertiti? Spiegel Online International. [Http://www.spiegel.de/international/world/0,1518,606525,00.html](http://www.spiegel.de/international/world/0,1518,606525,00.html). Luettu 12.3.2010.
- Zimmerman, L. J. & Vitelli, K.D. & Hollowell-Zimmer J. 2003: (eds) *Ethical Issues in Archaeology*. Walnut Creek.
- FM Mirette Modarress on arkeologian jatko-opiskelija ja toimii arkeologian oppiaineen vs. amanuenssina Oulun yliopistossa.
mirette.modarress@oulu.fi

Minne Parthenonin marmorit kuuluvat?

Mika Rissanen

Ateenan kaupunkivaltio rakennutti 400-luvulla eaa. loistonsa merkiksi Akropolis-kukkulalle Parthenonin, kaupungin suoje-lusjumalatar Pallas Athenelle omistetun temppelin. Työ uskottiin ajan maineikkaimmille taiteilijoille. Arkkitehteinä toimivat Iktinos ja Kallikrates. Veistoskoristelusta vastasi Feidias.

Parthenon oli käytössä temppelinä, kirkkona ja moskeijana yli kaksi vuositu-hatta, kunnes vuonna 1687 venetsialais-ten tykkituli räjäytti sen sisällä säilytetyn ruutivaraston. Räjähdys romahdutti katon ja suuren osan seinistä. Reilua vuosisataa myöhemmin, vuonna 1800, Parthenon oli osin raunioituneena osa turkkilaisten Ak-ropoliilla sijainneen varuskunnan linnoi-tuksia. Paikoillaan oli edelleen suuri osa temppelin veistoskoristelusta: palkistoa kiertäviä reliefejä ja päätykolmioiden veis-toksia. Mutta ei enää kauaa.

Kreikassa elettiin 1800-luvun alkuvuo-sina aartenmetsästäjien kulta-aikaa. Niin arkeologian harrastajat kuin muinaisesineid-ten keräilijätkin haalivat kokoelmiinsa antiikin esineistöä. Skotlantilainen lordi Elgin irrotutti vuosina 1801–1803 merkittävän osan Parthenonin säilyneestä veistoskoris-telusta. Veistokset päätyivät Britanniaan – aluksi lordin yksityiskokoelmaan, myö- hemmin British Museumiin, jossa ne edel- leen ovat esillä.

Kreikkalaisille kyse ei ole pelkästään ko- risteellisesti veistetyistä kivistä. Heille Part- henonin marmorit ovat antiikin Ateenassa luodun yleiseurooppalaisen kulttuuripe- rustan symboli – ryöstettyä kulttuuriperin-

töä, joka halutaan takaisin alkuperäiseen kulttuurikontekstiinsa.

Vetoomuksia palauttamisen puoles- ta

Vaikkei arkeologisen esineistön keräily im- perialismin hengessä ollut 1700–1800-luku- jen taitteessa mitenkään poikkeuksellista, hankki Elgin toimillaan jo aikalaistenkin raskasta kritiikkiä. Ateenassa samaan ai- kaan asunut brittimaalari Edward Dodwell piti Parthenonin marmoreiden irtirepi- mistä ”tunteettomana barbarismina”. Runoilijalordi Byronin myötä Elginin nimi sai kyseenalaista tunnettuutta kautta Eu- roopan, kun ryöstövandalismista alettiin puhua *elginisminä*. (Beard 2003: 92.)

Britannian parlamentti empi 1810-lu- vulla pitkään, voiko valtio ostaa kyseen- alaisin keinoin hankitun taidekokoelman talousvaikeuksiin ajautuneelta lordilta. Lopulta ostoa pohtinut komitea pesi kä- tensä marmoreiden alkuperään liittyneistä epäselvyyksistä ja puolsi kokoelman hank- kimista. Vuonna 1816 Britannian valtio osti Parthenonin marmorit British Museumiin. (Bracken 1975: 45–46.)

Heti Kreikan itsenäistyttyä, 1833, British Museum sai kreikkalaiselta yksityishenki- löltä ensimmäisen pyynnön Parthenonin marmoreiden palauttamisesta. Sittemmin pyynnön ovat toistaneet yksittäisten henki- löiden ohella kymmenet kansalliset ja kan- sainväliset järjestöt. Ensimmäisen virallisen palautuspyynnön Kreikan hallitus teki Isole-Britannialle lokakuussa 1983.

Niin Unesco (1982) kuin Euroopan parlamenttikin (1998) ovat kehottaneet Britanniaa neuvottelemaan marmoreiden palauttamisesta Kreikkaan. Unesco on tämän jälkeenkin eri yhteyksissä ottanut kantaa palauttamisen puolesta. (Stamatoudi 1997; EU 1999; Unesco 2008.)

Useissa maissa on perustettu palautusta tukevia kansalaisjärjestöjä. Näiden kansainväliseksi kattojärjestöksi perustettiin vuonna 2005 *International Association for the Reunification of the Parthenon Sculptures*. Alkuperäisten 12 jäsenmaan joukkoon on tämän jälkeen liittynyt viisi uutta järjestöä, mukana myös vuonna 2008 Suomessa perustettu *Parthenonin veistosten palauttamiskomitea*.

Omistusoikeuden laillisuus ja eettisyys

Ptolemaios I Soter halusi kerätä 300-luvun lopulla eaa. kaiken kreikankielisen kirjallisuuden Aleksandrian kirjastoon. Näin syntyi *Mouseion*, runotarten eli muusien kokoelma. Uudella ajalla museot jatkoivat samaa periaatetta kooten tieteen ja taiteen saavutuksia. Tavoitteena ei enää useinkaan ollut tiedemiesten työn palvelu, kuten hellenistisessä Aleksandriassa, vaan kokoelmat oli suunnattu joko omistajansa yksityiseksi iloksi tai laajemmin kansan valistamiseksi.

British Museum perustettiin 1753. Museo pyrkii kokoelmillaan havainnollistamaan ihmiskunnan historiaa ja kulttuuria esihistoriasta aina nykyaikaan saakka. Yleismaailmallisena museona sen kokoelmat sisältävät satojatuhansia esineitä, joiden alkuperä on Britannian ulkopuolella. Parthenonin marmorit eivät ole ainoa kokoelman osa, jonka palauttamista alkuperämaahan on pyydetty. Esimerkiksi Rosettan kiveä tai Beninin pronssveja on vaadittu toistuvasti palautettaviksi Egyptiin ja Nigeriaan (elgism.com). Useimmille British Museumin kiistanalaisille kokoelmille yhteistä on, että ne on hankittu brittiläisen imperiumin poliittisen ja sotilaallisen valta-aseman turvin 1800-luvulla tai 1900-luvun alussa.

Unescon *Yleissopimus kulttuuriomaisuuden*

den luvattoman tuonnin, viennin ja omistusoikeuden siirron kieltämiseksi ja ehkäisemiseksi vuodelta 1970 määrää laittomasti maasta viedyn kulttuuriperinnön palautettavaksi. Juridisesti sopimus ei toki koske vuotta 1970 edeltäviä tapauksia, mutta sopimuksen 15 artiklassa annetaan valtuutus myös aiemmin ryöstetyn kulttuuriomaisuuden palauttamiseen sopimusvaltioiden välisissä neuvotteluissa. (Unesco 1970.)

Kansainvälinen oikeus ei yksiselitteisesti totea, miten omistusoikeus määritellään vuotta 1970 edeltävissä kiistanalaisissa tapauksissa. Parthenonin marmoreiden hankinnan laillisuutta pohdittaessa keskeisessä asemassa on lordi Elginin Konstantinopolista vuonna 1801 saama lupakirja, *firman*. Alkuperäinen turkinkielinen asiakirja on hävinnyt, mutta siitä laaditun italialaisen käännöksen mukaan Elginillä miehineen oli Akropoliilla lupa tehdä piirroksia ja mittauksia, pystyttää tikapuita ja telineitä, ottaa kipsivaloksia, kaivaa esiin hautautuneita veistoksia tai piirtokirjoituksia sekä ottaa mukaansa piirtokirjoituksia tai kuvia sisältäviä kivenkappaleita. Rakennuksiin kajoamiseen tai veistosten irtisaamiseen lupakirja ei valtuutusta antanut. (Firman 1801.)

Omistusoikeuden juridiikan ohella merkittävä tekijä palautusneuvotteluissa on myös kokoelman hankinnan sekä Britanniassa säilyttämisen tai Ateenaan palauttamisen eettisyyden pohdinta. Mitä hankintaan tulee, on selvää, ettei British Museum ole hankkinut marmoreita *bona fide*, tietämättä niiden alkuperän ongelmallisuutta. Lordi Elginin diplomaattiaseman ja omien etujen koplaus, avokätinen turkkilaisten lahjonta ja kohtuuttoman kovakouraiset menetelmät veistosten irrottamiseksi olivat Britanniassa 1800-luvun alussa yleisesti tunnettuja.

Eettisiä perusteita palautukselle tai sen vastustamiselle on haettu myös kokoelman lähihistoriasta. Britanniassa on kauhisteltu Ateenan 1900-luvun lopun haposateita, joilta Elginin katsotaan veistokset pelastaneen. Kreikassa taas muistutetaan mielellään, että British Museumin marmoreille vuosina 1937–38 tekemät ”puhdistustyöt” itse asiassa tuhosivat sekä jäänteet antiikin-

aikaisesta maalikerroksesta että osan Feidiaan veistotyön yksityiskohdista. (Beard 2003: 167–173.)

Lontoo vai Ateena?

Niin Kreikan valtio kuin British Museumkin pitävät itseään Parthenonin veistosten laillisena omistajana. Nykyinen lainsäädäntö estää British Museumia luovuttamasta pois mitään kokoelmistaan. Tosin tämäkin on poliittisella päätöksellä muutettavissa. Huhtikuussa 2009 säädettiin laki, joka antoi museolle mahdollisuuden palauttaa natsien toisen maailmansodan aikana juutalaisilta ryöstämän omaisuuden takaisin alkuperäisille omistajilleen (Holocaust Bill 2009).

British Museumissa käy vuosittain kuusi miljoonaa vierailijaa, joista kävijätutkimusten mukaan arviolta puolitoista miljoonaa käy katsomassa myös Parthenonin marmoreita (BM Visitors 2008; Ipsos Mori 2002). Museon mukaan juuri Lontoossa Parthenonin marmorit voivat parhaiten olla esillä osana ihmiskunnan suurta tarinaa. Museon kreikkalais-roomalainen kokoelma käsittää yli 100 000 esinettä.

Museo ei kuitenkaan tuo esille, ettei marmoreiden esilläpito ole museologisesti asianmukainen. Veistokset on British Museumissa aseteltu näyttelyesineiksi, ei alkuperäisen sijaintinsa mukaiseksi kokonaisuudeksi.

Vieläkin suurempi ongelma on, että Parthenonin veistoskokoelma on hajallaan. Säilyneistä veistoksista Lontoossa on yli puolet. Elgin jätti huonokuntoisimpia veistoksia Ateenaan, josta on löydetty myös uusia reliefin osia ja veistosfragmentteja 1800–1900-lukujen kuluessa. Ateenan kokoelma muodostaa noin kolmanneksen tunnetuista veistoksista. Fragmentteja löytyy myös muista museoista, muun muassa Pariisiin Louvresta.

On myös tapauksia, joissa yhden veistoksen osat löytyvät kahden eri museon kokoelmista. Esimerkiksi Parthenonin läntisen päätykolmion Poseidon-torson olkapäät ja selkä ovat Lontoossa, rinta- ja vatsalihakset taas Ateenassa.

Ateenaan avattiin kesäkuussa 2009 uusi Akropolis-museo, jonka suunnittelussa lähtökohtana oli koko Parthenon-kokoelman esilletuonti sekä alkuperäisessä sijoittelusaan että osana autenttista kulttuuriyhteyttä, aivan Akropolis-kukkulan juurella. Kävijöitä museossa on ensimmäisten kausien aikana ollut noin 9 000 päivittäin. Museon Parthenon-galleriassa friisin reliefit ja metooppilaatat kiertävät tempelin sisätilan, *cellan*, ympäri ja ovat katseltavissa ulkoapäin, kuten alkujaankin. Näin esimerkiksi friisin kuvaaman Panathenaia-kulkuun kokonaisuus hahmottuu vierailijalle vaivatta. Lasiseinäisessä ja lasikattoisessa tilassa veistokset myös tulevat esiin Feidiaan suunnittelemalla tavalla vaihtuvassa ja elävässä luonnonvalossa, toisin kuin British Museumin ahtaissa keinovalaistuissa saleissa (Acropolis Museum).

Tällä hetkellä Akropolis-museossa on esillä Lontoossa säilytettävien veistosten kipsikopiot, tosin valkoisuudessaan selvästi alkuperäisveistoksista erottuvina. Uuteen museoon on saatu lahjoituksena tai pitkäaikaisena lainana veistosfragmentteja Heidelbergin yliopistolta, Palermon, Vatikaanin ja Paul Gettyn museoilta sekä ruotsalaiselta yksityishenkilöltä.

Suomen Parthenon-komitea

Suomessa Akropoliin veistosten osia ei tiettävästi ole. Parthenonin veistosten palauttaminen ei kuitenkaan ole vain kreikkalaisten – tai brittien – asia. Klassisen kauden Ateena loi kulttuuriperustan, josta on tullut yleiseurooppalainen ja -maailmallinen. Mitä laajempi kansainvälinen tietoisuus Parthenonin veistosten merkityksestä ja palauttamisen oikeutuksesta on, sitä painavammin British Museumin on harkittava neuvottelujen käynnistämistä. Tämä on ollut lähtökohtana myös Parthenonin veistosten palauttamiskomitean perustamisessa ja toiminnassa.

Yksi osa-alue Suomen Parthenon-komitean toimintaa on nimenomaan Parthenonin marmoreista tiedottaminen. Otolisella hetkellä julkaisukynnys madaltuu

huomattavasti. Esimerkiksi toukokuussa 2009 saimme Kreikan presidentti Karolos Papouliaksen valtiovierailun yhteydessä esitellyksi palauttamiskysymystä niin lehdissä kuin radiossakin. Tällöin myös presidentti Tarja Halonen esitti toiveensa, että marmoreiden palautukseen saataisiin ratkaisu (TPK 2009). Suppeampaa, joskin syvempää, tiedottamista edustavat aiheesta järjestettävät seminaarit ja yleisöluennot. Näissäkin kuulijakunnan määrä on hyvin kontekstiin sidottu. Presidentti Papouliaksen läsnäolo lienee vaikuttanut merkittävästi siihen, että keväällä 2009 yhdessä Helsingin yliopiston kanssa järjestämämme seminaari keräsi noin kolmesataa kuulijaa. Uutena tiedottamisen muotona olemme syksyllä 2010 suunnitelleet osallistumista Helsingin kirjamesuille.

Toinen merkittävä vaikuttamisen muoto on yhteydenpito poliittisiin päättäjiin. Edustajamme tapasivat eduskunnan sivustysvaliokunnan jäseniä keväällä 2009, sattumalta juuri ennen kuin valiokunta oli lähdössä työvierailulle Britanniaan. Suomalaiskansanedustajat eivät ole ensi kädessä päättämässä marmoreiden kohtalosta, mutta lobbauksen välillinen vaikutus voi verkostojen kautta ulottua laajalle.

Parthenon-komitean kolmantena toimintalinjana ovat käytännön toimet palauttamisen edesauttamiseksi. Olemme olleet yhteydessä British Museumiin ja kreikkalaisviranomaisiin. Konkreettisin toimi on ollut esitys Lontoon vuoden 2012 olympiakisojen toimimisesta Parthenonin marmoreiden palauttamisen viitekehyksenä, mihin palaan vielä myöhempanä (parthenon.fi).

Palautus?

Viime vuosina vaatimuksia kulttuuriperinnön palauttamisesta alkuperämaahan on tullut aiempaa enemmän. Ymmärrettävästi jokaista siirtoa seurataan maailman museoissa hyvin tarkkaan - toisaalla toiveikkaana, toisaalla huolestuneena. Etenkin British Museumin kaltaiset laajat, koko maailman kulttuuriperintöön keskittyneet

museot ovat vastustaneet vaatimuksia peläten kokoelmiensa pirstoutumista.

Museoesineiden palauttamista mieltieissä käytännön realiteettina voitaneen pitää, ettei museoita voi täysin tyhjentää. Miksi sitten Parthenonin marmorit olisivat erityisasemassa kaikkien palautuspyyntöjen joukossa?

Ensimmäisenä perusteena pidän koelman yhdistämistä. Kun samaan veistokokonaisuuteen, joskus jopa samaan veistokseen, kuuluvat osat ovat nyt hajallaan, ei tilannetta voi pitää optimaalisena. Kärjistäen tapausta voisi verrata siihen, että Michelangelon Daavid-patsaan osat olisivat useassa eri museossa: jalat Firenzessä, jonka renessanssiajan vapausihannetta veistos symboloi - pää ja ylävartalo taas toisen maailmansodan aikaisten amerikkalaisotilaiden viemänä Yhdysvalloissa.

Toiseksi, British Museumissa säilytettävien veistosten palauttaminen Ateenaan ei pelkästään yhdistäisi veistoskokoelmaa, vaan myös toisi yhtenäisen marmorikoelman osaksi Akropoliin kulttuurikokonaisuutta. Kulttuuriperintö kuuluu alkuperäisympäristöönsä.

Kolmanneksi, Akropolis-museo tarjoaa veistoskokoelmalle sille varta vasten suunnitellun näyttelytilan, jossa veistokset pääsevät mahdollisimman hyvin esille alkuperäisen sijoittelunsa mukaisesti. Ateenassa veistokset palvelevat parhaiten museovieraiden ohella myös antiikintutkimusta vuorovaikutuksessa muuhun aikakauden kulttuuriperintöön.

Mahdotonta palauttaminen ei ole. Lakeja voidaan muuttaa, yksityiskohdista voidaan sopia. Kysymys on ennen kaikkea tahdosta. Vastaavia esimerkkejä kulttuurio- maisuuden palauttamisesta löytyy muualtakin. Esimerkiksi Aksumin obeliski, jonka Mussolini oli tuonut 1930-luvulla Etiopias- ta voitonmerkkinä Roomaan, palautettiin alkuperämaahansa vuonna 2005 (Unesco 2005).

Yksi tapa, jolla kumpikin osapuoli voisi palautusneuvotteluissa säilyttää kasvonsa, olisi sitoa palautus osaksi jotain suurempaa kulttuuriyhteistyötä. Näin pystyttäisiin -

ainakin osin – myös estämään ennakkotapausten leima, joka voisi kiihdyttää muita palautuspyyntöjä.

Suomen Parthenon-komitean esitys palautuksen sitomisesta Lontoon vuoden 2012 olympiakisoihin pyrkii nimenomaan tähän. Parthenonin marmoreiden palautus olisi British Museumille, Lontoolle ja Britannialle osa kulttuurivaihtoa. Lontoossa voitaisiin olympialaisten aikaan järjestää näyttely kreikkalaimuseoista kootusta antiikin urheiluesineistöistä, mikä tarjoaisi kisavieraille ainutlaatuisen tilaisuuden tutustua myös urheiluperinteen juuriin (parthenon.fi).

Pierre de Coubertinin johdolla 1800-luvun lopulla luotu nykyaikaisten olympiakisojen ideologia haki perustansa antiikin Kreikasta. Oman värinsä liikkeelle antoi 1800-luvun lopun yläluokkainen urheilukulttuuri, joka toi esille muun muassa urheilun eettisesti kasvattavan puolen reilun pelin hengessä. Mieliä pidetutkimuksissa jopa brittien enemmistö kannattaa Parthenonin marmoreiden palauttamista (Ipsos Mori 2002). Lontoon olympiakisojen yhteydessä British Museumilla ja Britannian hallituksella on mahdollisuus tekoon, joka sekä kunnioittaisi antiikin perintöä että osoittaisi urheiluhenkeä parhaimmillaan: palauttaa Parthenonin marmorit Ateenaan!

Mika Rissanen: Vart tillhör Partheons marmor?

Parthenons skulpturer omges av både etiska och juridiska frågor. Internationell lag definierar inte klart vem som äger kulturarv som förts bort ur ett land under 1800-talet. Ur en etisk synvinkel är det klart att kulturarvet hö hemma i sin ursprungliga miljö. Om British Museum skulle ge tillbaka Parthenons marmor skulle det även sammanfoga den splittrade skulptursamlingen, eftersom en tredjedel av skulpturerna redan nu är i Akropolis museet.

En tredje faktor som etiskt försvarar återförendet är själva Akropolis museets utrymnen, i vilka skulpturerna kan visas enligt deras ursprungliga placering.

Finlands kommitté för återförendet av Parthenons skulpturer har gjort ett initiativ för att ett

återförendet skulle ske i samband med olympiaden i London år 2012. På så vis skulle man kunna göra återförendet som en del av ett kulturutbyte som bägge parter kunde dra nytta av.

Bibliografia

- The Acropolis Museum: *The Parthenon Gallery*. [Http://www.theacropolismuseum.gr/default.php?pname=Parthenon&la=2](http://www.theacropolismuseum.gr/default.php?pname=Parthenon&la=2). (Luettu 19.3.2010.)
- Beard, M. 2003: *The Parthenon*. Cambridge, Massachusetts.
- BM Visitors 2008: The British Museum: "Reports and accounts for the year ended 31 March 2008". [Http://www.britishmuseum.org/pdf/TAR07-08.pdf](http://www.britishmuseum.org/pdf/TAR07-08.pdf). (Luettu 19.3.2010.)
- Bracken, C.P. 1975: *Antiquities Acquired. The Spoliation of Greece*. London.
- elginism.com – Posts tagged "Benin Bronzes". [Http://www.elginism.com/tag/benin-bronzes/](http://www.elginism.com/tag/benin-bronzes/). (Luettu 19.3.2010.)
- elginism.com – Posts tagged "Rosetta Stone". [Http://www.elginism.com/tag/rosetta-stone/](http://www.elginism.com/tag/rosetta-stone/). (Luettu 19.3.2010.)
- EU 1999. *Official Journal of the European Communities*, C128 (28 January 1999). [Http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:1999:128:0097:0229:EN:PDF](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:1999:128:0097:0229:EN:PDF). (Luettu 22.3.2010.)
- Firman 1801. *The British Museum – Transcription of Lord Elgin's firman*. [Http://www.britishmuseum.org/explore/highlights/article_index/t/transcription_elgins_firman.aspx](http://www.britishmuseum.org/explore/highlights/article_index/t/transcription_elgins_firman.aspx). (Luettu 19.3.2010.)
- Holocaust Bill 2009. *The Parliament of the United Kingdom - UK's Holocaust (Return of Cultural Objects) Bill*. Committee Stage Report. [Http://www.parliament.uk/commons/lib/research/rp2009/rp09-059.pdf](http://www.parliament.uk/commons/lib/research/rp2009/rp09-059.pdf). (Luettu 19.3.2010.)
- Ipsos Mori: Poll – *The Return of the Parthenon Marbles*, 2002. [Http://www.ipsosmori.com/researchpublications/researcharchive/poll.aspx?oItemId=1053](http://www.ipsosmori.com/researchpublications/researcharchive/poll.aspx?oItemId=1053). (Luettu 19.3.2010.)

- Koski, S., Rissanen, M. & Tahvanainen J. 2007: *Hävityksen historiaa. Eurooppalaisen vandalismin vuosisadat*. Jyväskylä. parthenon.fi. Parthenonin veistosten palauttamiskomitea: "Lontoo 2012 - Fair play: marmorit Ateenaan!". [Http://parthenon.fi/lontoo2012.php](http://parthenon.fi/lontoo2012.php). (Luettu 19.3.2010.)
- Stamatoudi, I. A.: "The law and ethics deriving from the Parthenon Marbles case". *Web Journal of Current Legal Issues* 1997, vol. 2. [Http://www.greece.org/parthenon/marbles/legal.htm](http://www.greece.org/parthenon/marbles/legal.htm). (Luettu 19.3.2010.)
- TPK 2009. Tasavallan Presidentin kanslia (7.5.2009): "Presidentti Halonen: Suomalaiset ja kreikkalaiset löytäneet toisensa". [Http://www.tpk.fi/Public/default.aspx?contentid=178214&contentlan=1](http://www.tpk.fi/Public/default.aspx?contentid=178214&contentlan=1). (Luettu 19.3.2010.)
- Unesco 1970. *Yleissopimus kulttuuriomaisuuden luvattoman tuonnin, viennin ja omistusoikeuden siirron kieltämiseksi ja ehkäisemiseksi*. [Http://www.minedu.fi/OPM/Kansainvaliset_asiat/kansainvaliset_jaerjestoet/unesco/sopimukset/kulttuuriomaisuus](http://www.minedu.fi/OPM/Kansainvaliset_asiat/kansainvaliset_jaerjestoet/unesco/sopimukset/kulttuuriomaisuus). (Luettu 19.3.2010.)
- Unesco 2005. *Aksum obelisk arrives in Ethiopia*. <http://whc.unesco.org/en/news/122/>. (Luettu 22.3.2010.)
- Unesco 2008. *Conclusions of the Athens International Conference on the Return of Cultural Objects to their Countries of Origin*. [Http://www.unesco.org/culture/laws/pdf/Conclusions_Athens_en.pdf](http://www.unesco.org/culture/laws/pdf/Conclusions_Athens_en.pdf). (Luettu 19.3.2010.)
- Mika Rissanen (FL, tutkija, Jyväskylän yliopisto) toimii Parthenonin veistosten palauttamiskomitean sihteerinä.

Pari eettistä piirtoa kaupallisesta arkeologiasta Britanniassa

Juha-Matti Vuorinen

Eettiset arvot määrittelevät, miten vietämme 'hyvää elämää'. Ei ainoastaan elämällä hyveellisesti, tekemällä sitä, mikä on hyvää. Siihen kuuluu myös se, että elämämme on onnellista ja se, että voimme parantaa elämämme laatua tutkimalla, miten tämä onnellisuus voidaan saavuttaa. Näissä molemmissa etiikan aspekteissa Britannian tapaisessa läpikaupallisessa arkeologisessa ympäristössä törmätään ongelmiin. (Oswell 2006: 210.)

Sopimusarkeologiaa

Kontrahtiarkeologia (*contract archaeology* = sopimusarkeologia?) on sopimukseen perustuvaa toimintaa, jossa palveluksen (arkeologisen työn) tuottaja on sitoutunut tekemään sovitun työn sovitulla tavalla tietyssä ajassa. Työ tehdään valvovan viranomaisen (kreivikunnan *county archaeologist*) määrittelemällä tavalla. Tilaaja – rakennuttaja – rahoittaa tutkimuksen ja määrää sen kohteen. Usein tämän tyyppistä toimintaa kutsutaankin rakennuttajajohtoiseksi (*developer – led*) arkeologiaksi. Laajemmin se voidaan määritellä myös nin sanotuksi kaupalliseksi arkeologiaksi, jossa palvelun tuottaja valitaan pääsääntöisesti avoimen urakkatarjouskilpailun kautta. (Everill s.a.; Everill 2009: 158; Bradley 2007: xv.)

Sopimukseen perustuva kenttäarkeologia alkoi Britanniassa jo II maailmansodan jälkeisinä vuosina, jolloin valtion rahoittamia pelastuskaivauksia alettiin tehdä varsinkin runsaasti solmimalla sopimuksia joko yksittäisten arkeologien tai organisaatioiden kanssa. Sopimuskaivaustoiminta laa-

jeni sitten erityisesti 1970- ja 1980-luvuilla erilaisten työllisyysohjelmien kautta. Hallituksen ohjeella (*PPG16*) vuonna 1990 rakentamisen kaavoitus- ja lupamenettelyyn otettiin mukaan arkeologisten tutkimustarpeiden arviointi, minkä johdosta kenttätutkimusten määrä on kasvanut sittemmin suorastaan räjähdysmäisesti. Samaan aikaan on voimistunut myös alan 1980-luvulla alkanut yksityistyminen ja arkeologista toimintaa hallitsevatkin nykyään lähinnä yksityiset yritykset. Kaiken kaikkiaan kaupallinen arkeologia työllisti huippuvuosiin 2006–2007 noin 4 000 arkeologia, joista varsinaisia kenttätöntekijöitä oli arviolta 2 100–2 300. Kontrahtiarkeologiaa tekeviä yksiköitä toimi maassa noin 120. Kenttätutkimuksia tehtiin vuonna 2006 Englannissa noin 4 800, joista 93 % tapahtui edellä mainitun rakentamisen suunnitteluprosessin kautta. Lisäksi etupäässä English Heritage ja yliopistot tekevät jonkin verran tutkimuskaivauksia. (Everill s.a.; Everill 2009: 159–162; Aitchison 2009.)

Koska arkeologia on näin tiukasti sidoksissa rakennusteollisuuteen, nykyinen talousromahdus vaikuttaa voimakkaasti koko alaan, erityisesti kenttätutkimuksiin ja siten työllisyyteen. Talven 2008–2009 aikana arviolta kuudesosa kaupallisen arkeologian palveluksessa olleista arkeologeista menetti työpaikkansa Englannissa. Erityisesti työvoiman vähennys on koskenut suuria yrityksiä ja nuoria kenttätöntekijöitä. Huolimatta siitä, että viime syksynä tapahtui jonkinlaista elpymistä – lähinnä suurista tienrakennushankkeista johtuen

– alan taloudellinen tilanne on edelleen hyvin epävarma. Esimerkiksi yritys, jolle itse työskentelin peräti viiden vuoden ajan, irtisanoi puolet vakituisesta työvoimastaan viime kesänä. Suomenkin 1990-luvun alun kokemusten perusteella talouslaman hellittäessä ei työllisyys enää palaa entiselle tasolle, vaan työttömyysluvut pysyvät uudella, korkeammalla tasolla, vaikka talous muuten elpyisi. Yhteiskunta tuntuu uudessa nousukaudessa toimivan pysyvästi vähemmällä työvoimalla ja tämä pitääne paikkansa myös arkeologiassa. Todennäköisesti suurin osa niistä, jotka viimeisen puolentoista vuoden aikana ovat menettäneet työnsä, eivät enää koskaan palaa alalle. (Aitchison 2009.)

Kenttätutkimusten määrän kasvun myötä myös arkeologisen informaation määrä on lisääntynyt räjähdysmäisesti erityisesti viimeisen 20 vuoden aikana. Tämä on aiheuttanut sen, että yliopistojen ja museoiden suhteellinen osuus arkeologisista toimijoista on vähentynyt. Yliopistojen kurssit sekä museonäyttelyt ovat kriisissä ja ”pudonneet kerkasta” eivätkä ne enää kuvaa todellista arkeologista olemassa olevaa tietoa. Kaupallisen arkeologian paineessa kenttätutkimusten tulosten julkaiseminen ja akateemisten tutkimusten osuus on vähentynyt. Kenttärkeologian ja yliopistojen välinen kuilu on vain kasvanut eikä kukaan oikeastaan tiedä, mitä kenttätutkimuksella on viimeisten parin vuosikymmenen aikana saatu aikaan. Tilannetta on vaikeuttanut – paitsi arkeologisen aineiston määrän kasvu – myös vahva byrokratisoituminen, joka vaivaa niin yliopistoja kuin kaivaustoimintaa harjoittavia ja valvovia yksiköitäkin. (Bradley 2006: 1–3; Bradley 2007: xv)

Raha ratkaisee

Kaupallisen arkeologian kasvu on toki tuottanut myös positiivisia ilmiöitä. Laadukas, metodisesti vahvan kenttätutkimuksen osuus ja työntekijöiden määrä on kasvanut. Nyt tehdään enemmän tutkimuksia uusilla maantieteellisillä alueilla ja maastokohteilla. Tämä uusi informaatio on vapauttanut

arkeologeja entisistä käsityksistä ja ajatusmalleista siitä, missä ja minkälaisia arkeologisia kohteita missäkin sijaitsee. Näin kaavoitusprosessin ohjatessa toimintaa arkeologian tehtäväkenttä ja sen antama kuva menneisyydestä on laajentunut. Myös tulosten analysointiin (joskaan ei niiden julkaisemiseen) löytyy entistä enemmän rahoitusta. Ongelmana ei ole niinkään kenttärkeologian ammatillinen pätevyys kuin jo mainittu informaation määrän voimakas lisääntyminen. (Bradley 2007: xv–xvi.)

Suurinta osaa arkeologisilla kenttätutkimuksilla saadusta tiedosta ei julkaista vaan se on olemassa vain asiakkaalle toimitetuissa raporteissa, eikä aina edes niissä. Kiire ja aikarajat sekä rahoituksen puute ovat aiheuttaneet sen, että monessa kaupallisessa yksikössä tulosten raportointi on kasaantuvasti jäänyt suorittamatta tai ainakin viivästynyt. Raporttien kohderyhmä eivät myöskään ole itse arkeologit tai arkeologinen tutkimus vaan ne kohdistetaan asiakkaille, rakennuttajille, sekä suunnitteluviranomaisille. Kaivaus- ja inventointikertomusten muoto on yleisesti sellainen, että ne eivät anna juurikaan arkeologista tietoa vaan tilastoivat kenttätutkimusryhmien toimintaa ja siten ovat perusteluna asiakkaalta laskutetuille kustannuksille. Ne yleensä käsittävät vain tarkkoja luetteloita stratigrafisten yksiköiden, havaintolomakkeiden, löytöjen ja näytteiden ynnä muiden määrästä sekä karttamateriaalin. Tätä niin sanottua harmaata kirjallisuutta ei tosiaan ole tarkoitettu tutkimuskäyttöön. Toisin kuin Walesissa ja Skotlannissa sitä ei Englannissa keskitetysti arkistoida, vaan raportit sijaitsevat kirjavasti eri paikallisilla organisaatioilla ja niiden löytäminen saattaa olla hankalaa. Niitä on jonkun verran digitalisoitu, mutta kyseessä on valtava työ, joka on pahasti kesken. ”Harmaan kirjallisuuden” läpikäyminen on mahdollista, mutta nyt se vaatii kokonaisen oman tutkimusprojektinsa ja rahoituksensa. Yhden tällaisen, tšekäläisen akatemian (AHRC) rahoittaman nelivuotisen projektin tuloksena ilmestyi pari vuotta sitten uusi Britannian ja Irlannin esihistoria (Bradley 2006, 7–8; Bradley 2007).

Urakkatarjouksiin perustuva kaivaustoi-
minta on tuonut alalle jonkin verran myös
niin sanottuja cowboy-firmoja, jotka eivät
kilpaile niinkään työn laadulla kuin halvalla
hinnalla ja pyrkivät tekemään työn mahdol-
lisimman vähillä resursseilla ja menemään
yli sieltä, missä aita on matalin. Tämä ei
kuitenkaan kokemukseni mukaan ole taval-
lista ja näiden yhtiöiden toiminta on mah-
dollista vain siellä, missä valvonta ei ole
kunnossa. Viranomaisvalvonnan käytäntö
on kieltämättä kirjavaa ja riippuu kustakin
kreivikunnasta ja sen henkilöresursseista.
Samoin järjestelmä mahdollistaa monenlai-
set sopimukset ja suorastaan korruption.
Itse olen törmännyt vain kerran cowboy-
firman raportin karttoihin, joihin oli mer-
kitty todellisuudessa tekemättä jääneitä
koekaistoja. Enemmän suoranaista tuhoa
mielestäni tuottaa nykyinen kansainväli-
nen *preservation in situ* -politiikka. Tiukoista
urakkarajoista ja hyvin tavallisesta tarjo-
uksiin liittyvästä alibudjetoinnista johtuen
mitään arkeologisesti perusteltuakaan ”yli-
määräistä” työtä ei tehdä. Olen muun mu-
assa kaivanut rakennuttajalle puolen metrin
syvyisiä ja puoli metriä leveitä rakennuksen
perustuksia roomalaiseen linnoitukseen,
jossa sijaitsi myös myöhempi anglosaksi-
nen kalmisto. Luurangot sahattiin kylmästi
palasiksi riippuen siitä, miten ne sattuiivat
kulloinkin perustusojojassa sijaitsemaan. Lo-
put vainajista jätettiin kaivamatta.

Riistäjän ruoska

Kaupallisen arkeologian puristuksessa yksi
kärsivä taho ovat arkeologit itse. Erityises-
ti kentällä toimivien arkeologien asema on
heikentynyt, vaikka vaatimustaso on ko-
honnut ja nykyisin käytännössä kaikilta
arkeologista kenttätöitä tekeviltä vaaditaan
yliopistollinen loppututkinto. Siitä huoli-
matta (tai juuri sen vuoksi?) verrattuna pa-
rin vuosikymmenen takaiseen tilanteeseen
kenttäarkeologit ovat ryhmänä voimak-
kaasti proletarisoituneet ja kokevat asemas-
saan yhä lisääntyvää vieraantuneisuutta
sosiaalisissa suhteissaan ja yhteiskunnassa
laajemminkin.

Kaupallisen arkeologian palveluksessa
olevista kentällä toimivista arkeologeista
kolme neljäsosaa on iältään 20 ja 40 vuoden
väliltä. Melkein kaikki (yli 99 %) ovat etni-
seltä taustaltaan valkoisia. Kaksi kolmesta
on miehiä. Tosin aivan nuorimmista, alle
25-vuotiaista, enemmistö on naisia. Nais-
ten määrä kuitenkin laskee jyrkästi tämän
jälkeen ja he lähtevät nopeasti joko alalta
pois tai siirtyvät toimimaan asiantuntijoi-
na, erityisesti löytöspesialisteina. Miesten
kohdalla kenttätöntekijöiden määrä alkaa
oleellisesti pudota vasta heidän täytettyään
neljäkymmentä. Yli 80 prosentilla kenttäar-
keologeista on vain väliaikainen työsopi-
mus. Palkkaus on huono ja jää jälkeen val-
takunnallisesta keskipalkasta. Se on myös
selvästi heikompi kuin kaikkien yliopistol-
lisen loppututkinnon suorittaneiden keski-
määräinen alkupalkka heidän vasta siirty-
essään työelämään. Työolosuhteet kentällä
ovat lisäksi monesti kehnot eivätkä sosiaa-
lilitilat ja varusteet aina edes täytä lain edel-
lyttämiä vähimmäisvaatimuksia ulkotöis-
sä. Samalla työmaalla toimivien rakentajien
loistokuntoisiin ja varusteiltaan asianmu-
kaisiin työmaaparakeihin verrattuna ar-
keologien kopit ovat lähinnä verrattavissa
harmaisiin ja haiseviin slummihökkeleihin.
Niinpä viimeistään noin viiden vuoden
työkokemuksen jälkeen suuri osa kenttäar-
keologeista arvioi uraansa uudelleen ja jät-
tää arkeologian sekä siirtyy paremmin pal-
kattuihin ja pysyvämpiin töihin muualle.
Tyytymättömyys kohdistuu palkkaukseen,
työoloihin ja myös yleiseen arvostuksen
puutteeseen. (Everill 2009: 166–173)

Urakkatarjouskilpailuihin perustuvan
järjestelmän taloudelliset paineet ovat aihe-
uttaneet sen, että kentällä toimivien arke-
ologien asema on keho. He ovat kiertelevi-
en, huonosti palkattujen työläisten joukko,
joka siirtyy lyhytaikaisista, epävarmoista
työsuhteista toiseen. Urakehitykseen tai
työpaikalla tapahtuvaan lisäkoulutukseen
ei rakennuttajarahoitteisessa toiminnassa
yleensä ole mahdollisuuksia. Palkkauksen
korjaamiseen eivät kaupallisen arkeologian
markkinatalousmekanismit anna pelivaraa.
Urakan hinnasta palkkakustannukset muo-

dostavat valtaosan, eikä taloudellisesti varsin heikosti selviytyvien, suhteellisten pienten ja yleensä myös melkoisen huonosti ja amatöörimäisesti johdettujen yritysten ole edes mahdollista korottaa palkkoja, vaikka hyvää tahtoakin löytyisi. Järjestäytyminen on alalla heikkoa johtuen lyhytaikaisista pienistä työmaista ja alati vaihtuvasta työvoimasta.

Arkeologisen kenttätöiden käytäntö on asettanut arkeologit eriarvoiseen asemaan, eivätkä he suinkaan istu samassa veneessä. Työnantajat ja heidän edustajansa, jotka kaikki pääsääntöisesti ovat myös arkeologeja, kohtelevat kentällä työntekijöitään usein vain teknikkoina, jotka kaivavat ja dokumentoivat arkeologiset ilmiöt, mutta eivät osallistu raportointiin tai muuhun jatkotutkimukseen. He ovat ”näkyttömiä”: heiltä puuttuu työssä yksilöllisyys ja heidät on etäännytetty tulkintaprosessista, tiedon tuottamisesta ja sen yhdistämisestä laajempiin arkeologisiin yhteyksiin. He ovat aina vaihdettavissa toisiinsa. Niinpä monet kenttätöitä tekevät arkeologitkaan eivät käsitä arkeologiaa ”oikeana työnä”, saati työurana. He eivät pidä itseään korkeasti koulutettuina asiantuntijoina, joita he itse asiassa ovat, vaan lähinnä yksinkertaista fyysistä suoritusta tekevinä kaivajina ja vertaavat asemaansa esimerkiksi rakennusten telinemihiin tai vastaaviin. Mukavasta ulkotyöstä voi toki nauttia joitakin vuosia, mutta sitten on aika hakeutua todellisiin ansiotöihin. Ne harvat, jotka jatkavat kenttäarkeologin uralla, pitävät arkeologiaa enemmänkin kutsumuksena kuin työnä. He jäävät alalle ja tuntevat sen omakseen materiaalisesta puolesta välittämättä. Arkeologia on heille elämäntapavalinta. (Everill 2009: 175–181; Everill s.a.)

Lyhenteet

AHRC = Arts & Humanities Research Council (<http://www.ahrc.ac.uk>)

PPG16 = Planning Policy Guidance 16: Archaeology and Planning (23.3.2010 korvattu käytännössä samansisältöisellä Planning Policy Statement 5: Planning

for the Historic Environment (PPS5) – suunnitteluohjeella: <http://www.communities.gov.uk/publications/planningandbuilding/pps5>)

Bibliografia

- Aitchison, K. 2009: Facts and Figures. *IfA Recession Seminar 16 February 2009*. [Http://www.archaeologists.net/](http://www.archaeologists.net/) (luettu 1.2.2010)
- Bradley, R. 2006: Bridging the two cultures – commercial archaeology and the study of prehistoric Britain. *The Antiquaries Journal* 86: 1–13.
- Bradley, R. 2007: *The Prehistory of Britain and Ireland*. Cambridge.
- Everill, P. s.a.: *The Invisible Diggers. Commercial Archaeology in UK*. [Http://www.invisiblediggers.net.](http://www.invisiblediggers.net/) (luettu 17.1.2010)
- Everill, P. 2009: British Commercial Archaeology; Antiquarians and Labourers; Developers and Diggers. Y. Hamilakis & P. Duke (eds) *Archaeology and Capitalism: From ethics to politics*: 158–187. Walnut Creek, Calif.
- Oswell, D. 2006: *Culture and Society. An Introduction to Cultural Studies*. London – Thousand Oaks – New Delhi.

FT Juha-Matti Vuorinen on työtön arkeologi, joka on vuodesta 1998 alkaen asunut Englannissa. Hän on työskennellyt arkeologina myös Suomessa 1980- ja 1990-luvuilla. Hän väitteli viime vuonna Turun yliopistossa ja hänen lektionsa on julkaistu Muinaistutkijassa 4/2009.

juhmavuo@hotmail.com

Ihmisjäännösten käsittelyn etiikkaa

Kati Salo ja Hanna Kivikero

Johdanto

Artikkelin tarkoitus on herättää kysymyksiä ihmisjäännösten eettiseen käsittelyyn liittyen ja tuoda esille joitain eniten keskustelua herättäneitä kysymyksiä. Tässä artikkelissa ei pystytä esittämään kaikkia asiaan liittyviä eettisiä kysymyksiä eikä yritetä antaa ohjeita, joita noudattamalla konfliktit voitaisiin välttää, koska se olisi liian haastava tehtävä. Jokaisella tutkijalla on siis velvollisuus itse pohtia näitä asioita ja kohdata hautakaivauksilla vastaan tulevat tilanteet sen pohjalta.

Etiikka käsitetään tutkimusalaksi, joka tutkii moraalialia ja siihen liittyviä kysymyksiä. Näitä kysymyksiä voivat olla eettisen toiminnan periaatteet, kuten oikea ja väärä, ja hyvä elämä (Crisp 1998). Etiikka merkitsee myös sitä, että pyrkii ottamaan huomioon toisten ihmisten tarpeet, toiveet ja tunteet. YK:n (ks. esim. UNESCO 1995) eettisissä ohjeissa, joissa annetaan yleisluontoisia ja yleisesti hyväksytyjä ohjeita, edellytetään myös vainajien kunnioittavaa käsittelyä. Ihmisluiden kunnioituksesta ei yleensä synny arkeologiassa ongelmia, sillä se on perustana tutkimukselle. Ongelmia sen sijaan voi syntyä omaisten/jälkeläisten, pienten etnisten ryhmien ja joidenkin uskontojen edustajien tutkijoista eriävissä suhtautumisessa ihmisluiden tutkimiseen ja säilyttämiseen. Lisäksi näiden ryhmien sisälläkin yleensä on eriäviä toiveita siitä, miten tulisi menetellä. Ihmisjäänteisiin liittyvässä eettisessä keskustelussa on kuitenkin ollut usein tieteen etiikka ja alkuperäiskansojen edustajien näkökulmat vastakkain. Vastak-

kain aseteltuina on usein nähty luuaineiston säilytys tulevaisuuden tutkijoita varten ja uudelleenhautaus. Toisaalta eriäviä voivat olla arkeologien kiinnostus aineistoon ja elävien ihmisten tunteiden kunnioittaminen. Myös eri tieteenalojen kiinnostukset aineistoa kohtaan voivat olla eriävät (Nilsson 1995:30). Esimerkiksi tuhoavien analyysien tekeminen voi aiheuttaa ongelmia muulle tutkimukselle. Artikkelin painottuu kuitenkin tieteen ulkoisiin kysymyksiin.

Artikkelissa käsiteltävät kysymykset voi karkeasti jakaa kaivamiseen liittyviin kysymyksiin, jälkityövaiheen tutkimuksiin ja edelleen pitkäaikaissäilytykseen tai uudelleenhautaamiseen sekä mahdolliseen näytteilleasettamiseen. Näistä kirjallisuudessa suurimman huomion ovat ehdottomasti saaneet uudelleenhautaukseen tai pitkäaikaiseen säilyttämiseen liittyvät kysymykset (ks. esim. Bray 2001; Weiss 2008; Fforde et al. 2004, Ubelaker et al. 1989).

Arkeologien etiikka hautakaivauksilla

Muinaismuistolain mukaan hylätyt muinaiset hautapaikat ovat muinaisjäännöksiä. Hautapaikkojen osalta suojelun ohjeellisena ikärajana voidaan pitää vähintään noin sataa vuotta hautaustapahtumasta tai aktiivisen hautaustoiminnan päättymisestä (Niukkanen 2009: 71). Sitä ennen niitä suojaa rikoslain hautarauha.

Museovirasto on historiallisen ajan kiinteiden muinaisjäännösten inventointiohjeissa linjannut hautakaivaukset seuraavasti:

”Kaivettaessa vainajia arkeologisesti esiin on pidettävä mielessä eettiset näkökohdat: hautoja ei koskaan pitäisi mennä tarpeettomasti kaivamaan, ainakaan mikäli vainajien osteologiseen tutkimukseen ja esineistön konservointiin ei ole kunnollisia resursseja” (Niukkanen 2009: 71).

Professori Helena Ranta huomioi Museovirastossa järjestetyssä hautakaivausmenetelmäseminaarissa tärkeän seikan: jo kaivauksia suunniteltaessa on selvitettävä luiden sijoituspaikka ja kuka niistä on vastuussa (Ranta 2010). Jälkeläisten lisäksi vainajan käsittely saattaa kiinnostaa paikkakuntalaisia, uskonnollisen tai etnisen ryhmän jäseniä (Suomessa lähinnä saamelaiset), arkeologeja, luututkijoita, tautihistorioitsijoita, lääketieteen ja monien muiden alojen tutkijoita sekä viranomaisia, jotka viimekädessä joutuvat tekemään päätökset kaivamisesta, tutkimisesta, säilyttämisestä/uudelleenhautauksesta ja näyttelyyn asettamisesta.

Valitettavasti nyky maailman tarpeet ajavat joskus muinaismuistojen säilyttämisen edelle. Pitäisikö esimerkiksi keskiaikaisen harmaakivikirkon antaa rapistua vesivaurioiden takia, vai pitäisikö sitä suojata kaivamalla sen ympärille salaojat, vaikka siellä tiedetään olevan hautoja? Pitäisikö Porvoon tuomiokirkko altistaa uusille tuhopoltoille vai pitäisikö siihen asentaa sammutusjärjestelmä niitä ehkäisemään, vaikka se tietäisi sitä, että ympäristössä jouduttaisiin kaivamaan aluetta, jossa on hautoja? Näiden kysymysten pohjalta tulisikin miettiä, onko esimerkiksi Suomen arkeologisen seuran tarpeen luoda oma eettinen ohjeistuksensa, kuten monet tutkijayhteisöt ovat maailmalla tehneet (ks. esim. Mays 2008) vai riittävätkö meille ulkomaiset ohjeistukset?

Ihmisjäännösten tieteellinen arvo

Arkeologisesta ja osteologisesta näkökulmasta ihmisjäännöksiä tulisi käsitellä siten, että niiden tieteellinen arvo säilyy. Luiden tutkimisen tulisi olla mahdollista tulevaisuudessa menetelmien kehittyessä.

Tänäkään päivänä yhtään luukokoelmaa Suomessa ei ole täydellisesti tutkittu edes niillä menetelmillä, joita nyt on käytössä. Lisäksi luuaineisto voi tuoda esiin sellaista tietoa, jota muista lähteistä ei saada selville (Petersson 1995: 12; Redin 1995: 42), kuten suullisena perimänä aiemmin kulkenutta tietoa, joka on aikojen saatossa unohtunut (esim. saamelaisilla).

Tällä hetkellä Suomessa on aloitettu muinais-DNA -tutkimusta ja stabiin-isotooppien tutkimuksia. Luukokoelmissa piilee suuri tutkimuspotentiaali. Tutkijat näkevät luut yleensä ennemmin tietopankkina menneisyydestä eivätkä niinkään eettisenä ongelmana edellyttäen, että niitä käsitellään asiallisesti. Luiden tutkimisella voidaan saada tietoa kuoliniästä, sukupuolesta ja pituudesta. Nämä taas kertovat muinaisesta väestöhistoriasta ja esimerkiksi terveys- ja ravitsemusoloista. Luihin jää myös paljain silmin tunnistettavia tautimuutoksia, joista saadaan tietoa terveyshistoriasta pidemmältä aikaväliltä ja toisesta näkökulmasta kuin historiankirjoista. Luissa on myös geneettisiä ominaisuuksia, jotka kertovat väestöhistoriasta ja sukulaisuussuhteista. Sen lisäksi luista voidaan saada tietoa ravinnosta, ja lihasten kiinnityskohtien tutkimisella on jopa pystytty erottamaan ammattiryhmiä. Myös elintavat kuten piipun polttaminen jättävät merkkejä luustoon ja hampaisiin. Lisäksi luiden ja muiden ihmisjäännösten koko tutkimuspotentiaalia ei ole selvitetty. Tulevaisuudessa voi olla mahdollista eristää ja tutkia vaikkapa muinaisten virusten DNA:ta. Luut ovat primäärinen lähdeaineisto tutkittaessa muinaista ihmistä. Luut eivät valehtele ja ovat siis fyysinen todistusaineisto muinaisten ihmisten elämästä.

Historian tutkimus itsessään on arvokasta, mutta luiden tutkimisella saattaa olla myös käytännön sovelluksia nykyisille ihmisille. Esimerkiksi tuberkuloosin muinais-DNA:n evoluution tutkimus voi tuoda selvyyttä siihen, miksi bakteeri on niin muuntautumiskykyinen, että sille on vaikeaa kehittää antibioottia, jolla se saatisiin kukistettua (Roberts et al. 2007–2010).

Tuberkuloosihan on maailman aikuisväestön yleisin kuolinsyy nykyään. Tanskalainen luututkija Möller-Christensen (1958) havaitsi aikanaan leprapotilaista sellaisia tautien aiheuttamia muutoksia, jotka eivät olleet sen ajan lääketieteen tiedossa. Nykyään lepra esiintyy maapallolla vain erittäin harvoissa maissa ja on mahdollista, että tämä maailmanhistorian pelätyin tauti jää pian kokonaan historiaan tutkimuksen antaman tiedon ja hyvän hoidon ansiosta. Toisaalta voidaan esittää myös kysymys, onko tieteellä aina oltava välittömiä käytännön sovelluksia?

Tulevaisuuden tutkimuspotentiaalin ja tutkimusten toistettavuuden takia luuaineisto tulisi säilyttää riittävässä tilassa, jotta luut eivät rikkoontuisi ja aineisto tulisi olla tutkijoiden saavutettavissa (lisä)tutkimuksia varten (Petersson 1995: 11). Jane Buikstra ja Claire Gordon (1981) tekivät tutkimuksen, jossa osoitettiin, että noin kolmasosa julkaistuista tutkimuksista perustuu aiemmin tutkittuihin luukokoelmiin ja näistä tutkimuksista noin kaksi kolmasosaa tuotti uutta tietoa jo kertaalleen tutkituista luista. Noin kolmasosa vahvisti edellisen tutkimuksen tuloksia. Noin puolessa näistä käytettiin uusia tekniikoita, joita ei aiemmin ollut saatavilla ja kolmessa neljäsosassa näistä esiteltiin uusia johtopäätöksiä. Tämä on tieteen tapa toimia, testata itse itseään. Kaikki tutkimushan tulisi olla toistettavissa. Mikä on menneisyyden tulevaisuus?

Ihmisjäännökset eettisenä ongelmana

Ihmisjäännösten etiikkaan liittyy kysymys siitä, kenellä on oikeus päättää ihmisjäännösten käsittelystä? Anna Wessman toi muutamia vuosia sitten luennollaan hautakaivausten etiikasta esille sen tosiasian, että omaiset ovat viime kädessä ne, jotka päättävät mitä kuolleelle tehdään (Wessman 2010; ks. myös Kivikoski 1955: 27). Lisäksi vainajalla on saattanut olla henkilökohtaisia näkemyksiä siitä, miten hänen rumustaan tulisi käsitellä kuoleman jälkeen, mutta niitä on vielä vaikeampi saada sel-

ville. Omaisten ja jälkeläisten rooli tulisikin olla ratkaisevassa asemassa päätöksiä tehtäessä. Kuitenkin arkeologiassa on erittäin harvinaista että vainajan identiteetti saataisiin selville ylipäänsä tai ainakaan ennen kaivausta niin, että voisimme keskustella vainajan omaisten/jälkeläisten kanssa, mitä mieltä he ovat tutkimuksista.

Otetaan esimerkiksi kaikkien hyvin tuntema jäämies Ötzi. Kenellä on oikeus päättää Ötzin kohtalosta? Ötzi löytyi Italian ja Itävallan rajalta ja eri tahot olisivat alun perin halunneet saada jäämiehen tutkittavaksi ja näytteille omaan maahansa. Ötziä käytiin oikeutta ja hänen muumionsa päätyi Italian Bolzanoon, jonne perustettiin muumion tutkimuskeskus. DNA-tutkijat olettivat alun perin, että Ötzi olisi sukua usealle sadalle tuhannelle eurooppalaiselle (Handt et al. 1994). Jos näin olisi, kuka heistä saisi riitatapauksessa päättää Ötzin kohtalosta? Sitten Ötzin täydellisen perimän paljastuttua tiedemiehille todettiin, että hänellä on eurooppalaisittain erittäin harvinainen perimä, eikä mahdollisia sukulaisia olekaan vielä löydetty (Ermini et al. 2008). Ötziä tehdyt tieteelliset tutkimukset ovat jo tässä vaiheessa osoittaneet vainajan tieteellisen arvon niin merkittäväksi, että esimerkiksi jäämiehen uudelleenhautauksesta tuskin voi yksin päättää se, jonka perimästä ensimmäisenä löydetään Ötzin geenit.

Omaisten osuutta hautaukseen voi katsoa myös toisesta näkökulmasta. Omaiset ovat päättäneet vainajan kuollessa hautauksen järjestelyistä ja hautaustavasta, mutta esimerkiksi Yhdysvalloissa omaisuussuhde säilyy vuosisatojen läpi ja esimerkiksi alkuperäiskansoilla on oikeus olla mukana heidän esi-isiansä jäännösten käsittelystä tehtävissä päätöksissä. Tämän takaa NAGPRA-laki (Native American Graves Protection and Repatriation Act), jonka pohjana on ajatus siitä, että tieteellinen tutkimus ja suullinen perinne ovat yhtä tärkeitä (ks. esim. Rose 1996; Bray 2001; Zimmerman 2002). Pohjois-Amerikan intiaanit kokenevat, että muut arvot ovat tieteellistä arvoa tärkeimpiä esi-isien jäänteistä puhuttaessa

(Thornton 2002: 20). Näissä tapauksissa kyse on usein kyseenalaisin keinoin hankituista vainajan jäänteistä tai esineistöstä. Ne on hankittu muun muassa taistelukentiltä tai hautoja ryöstämällä. Tieteellinen arvo on ollut lähinnä rotujen tutkimisessa ja arvottamisessa (ks. mm. Thornton 2002; Thurnbull 2002; Parsons & Segoby 2002; Schanche 2002). Voi tietenkin kyseenalaistaa onko kaikki hautoihin kajoava toiminta, myös arkeologia, haudanryöstöä?

Esille tulleiden vainajan jäännösten arvottamisessa on myös huomattavissa eroavaisuuksia. Usein luiden siirtämiselle ja tutkimiselle on vähemmän vastustusta mitä vanhempi haudaus on. Toisaalta miten vainajan loukkaaminen voi olla erilainen hautauksen iästä riippuen? Mikäli ihmisjäännöksiä itsessään tulisi kunnioittaa, ei pitäisi olla väliä minkä ikäisiä ne ovat ja mistä ne ovat löytyneet. Toisaalta vaatiiko nimeltä tunnettu vainaja enemmän harrasta kunnioitusta (pieteettiä) kuin nimeltä tuntematon vainaja (jos hautakiveä ei esimerkiksi ole) (Petersson 1995: 13)? Täytyy tosin huomioida, että hautakivellisten vainajien tutkimustilanne Suomessa on käytännössä äärimmäisen harvinainen.

Uudelleenhautaus

Eniten keskustelua maailmalla on herättänyt ihmisluiden uudelleenhautaaminen. Tässä keskustelussa ovat usein vastakkain alkuperäiskansojen edustajat ja tieteellinen yhteisö. Luiden uudelleenhautamista voidaan vaatia esimerkiksi etnisistä tai uskonnollisista syistä. Alkuperäiskansojen edustajat saattavat kokea, että yli 100 vuotta kuolleen olleet ihmiset ovat läheistä sukua tai heimoa ja voivat siksi haluta, että vainajien luut ovat omien hoidossa. Joissain uskonnoissa vainajan sielun uskotaan elävän edelleen ruumiissa kuoleman jälkeen ja siksi jo vainajan ylöskaivamista pitäisi välttää.

Millä tavalla uudelleenhautaus sitten tehdään, jos se tehdään? Monilla kirkko- ja mailla on siirretty polttohautaukseen tilanpuutteen takia ja sen takia voi olla liikaa

vaadittu haudata muinaisia vainajia uudelleen samalla tavalla kuin he löydettyinä olivat. Täytyy myös muistaa, että mikäli keskiajan katolinen kristitty uudelleenhautataan protestanttiseen maahan modernein keinoin, voi se olla pahempi rike vainajan tahtoa vastaan kuin tutkimuspöydälle päätyminen (Petersson 1995: 13–14).

Ruotsissa luiden uudelleenhautauksia pyritään välttämään tieteellisiin syihin vedoten. Uudelleenhautauksia puoltavat ainoastaan vahvat eettiset tai uskonnolliset syyt. Ratkaisu tällaisiin ongelmatilanteisiin voisi Suomessa olla kirkon ja Museoviraston yhteistyössä tehdyt eettiset ohjeet kristillisiltä hautapaikoilta löytyvistä ihmisjäänteistä. Vaihtoehtona on turvautuminen esimerkiksi Britanniassa tehtyihin linjauksiin (ks. Church of England tai English Heritage www-sivut). Ongelmaksi nousee siis milloin on riittävän vahvoja syitä uudelleenhautaukselle ja miten vahvoja ne ovat (Petersson 1995: 11). Historiallisesti mielenkiintoisten luuainesten uudelleenhautaus tekee tutkimuksen toistamisen mahdottomaksi (Petersson 1995: 12). Lisäksi ihmisjäännösten uudelleenhautaus yleensä tuhoaa jäänteet nopeasti ja samalla niistä saatavan tieteellisen tiedon (During 1997; Mays 2002; ks. Church of England). Onko sitten eettistä luopua tiedosta? Miten haudan ikä, vainajan säilyneisyys ja mahdollinen tunnistus vaikuttavat tähän?

Tutkimusetiikan ja yleisön kohtaaminen Suomessa

Suomessa on vain muutama arkeologinen hyvin säilynyt luukokoelma tutkimuksen käytettävissä. Siksi nämä kokoelmat ovat ahkeran tutkimuksen kohteina. Esihistoriallisista luista, jotka kuuluvat Kansallismuseon kokoelmiin, ainoastaan Isonkyrön Leväluhdan luut ovat hyvin säilyneitä ja niitä on tutkittu ahkerasti ja niistä on kirjoitettu muun muassa yksi väitöskirja (Formisto 1993).

Tutkijoiden ja muiden vainajien sijoituksesta kiinnostuneiden ihmisten on vastakkainasetteluista huolimatta mahdollista

löytää kumpaakin osapuolta tyydyttävä ratkaisu. Suomessa tietääksemme ainoa vaatimus luiden uudelleenhautaukseen/palauttamiseen on tähän mennessä tullut saamelaisilta. Helsingin yliopiston kokoelmissa olleet saamelaisluut on sijoitettu Saamelaismuseumiin, mutta niiden tutkimiseen voi edelleen hakea tutkimuslupaa (Ranta 2010). Samanlaisia hyväksi osoittuneita kompromisseja on Suomessa tehty muitakin. Turun Julinin tontin kaivauksissa 1960- ja 1980-luvuilla löydettiin yksi merkittävimmistä suomalaisista luukokoelmista. Nämä luut ajoittunevat 1500 ja 1600-luvuille. Vainajien määräksi on arvioitu 650. Kokoelman tieteellinen arvo ymmärrettiin ja ne sijoitettiin kaivauspaikalle rakennettuun Pyhän hengen kappeliin, jossa ne ovat uudelleenhaudattuina ja tutkijoiden käytettävissä. Kompromissin taustalla on joukko tutkijoita Helsingin ja Turun yliopistoista sekä Museovirastosta, jotka ovat vapaaehtoisesti hoitaneet kokoelman tutkimuslupia. Näitä luuta ovat käyneet tutkimassa joukko suomalaisia ja kansainvälisiä tutkijoita ja niistä on kirjoitettu muun muassa yksi väitöskirja (Varrela 1996).

Vuonna 2007 kaivettiin Porvoon tuomiokirkon pihamaalla rakennustöiden eli sammuusjärjestelmän asentamisen takia. Tällöin tutkittiin yhteensä 53 hautaa, jotka ajoittuvat 1300–1700-luvuille. Näiden vainajien luista on tehty perustutkimus (Salo 2007a) ja ne ovat parhaillaan jatkotutkimuksissa. Porvoon kirkon kaivauksissa löytyneistä luista on tehty säilyttämissopimus kymmenen vuoden ajaksi Museoviraston ja Porvoon seurakunnan välille. Kymmenen vuoden päästä luiden tutkimuspotentiaali, säilyttämismahdollisuudet ja mahdolliset uudelleenhautaamistoiveet punnitaan uudelleen. Tällä hetkellä luut ovat röntgenlääkärien ja artikkelin ensimmäisen kirjoittajan tutkittavina Helsingin yliopistossa. Seuraavaksi luuta on pyydetty tutkittavaksi Oulun yliopistoon. Tästä aineistosta on tekeillä muun muassa osteoporoosin tutkimusta. Aineistosta tehdään myös parhaillaan kansainvälistä tuberkuloosin muinais-DNA:n

tutkimusta (Roberts et al. 2007–2010). Kesällä 2007 tutkittiin hautoja myös Lappeenrannan linnoituksessa Lappeen entisen kirkon paikalla. Vainajat ajoittuvat samanaikaisiksi Porvoon vainajien kanssa. Luut saivat perustutkimuksen (Salo 2007b) jälkeen säilytyspaikan Etelä-Karjalan museon kokoelmista Lappeenrannasta. Myös näitä luuta tutkitaan edelleen esimerkiksi opinäytetöihin liittyen.

Näyttelyyn asettaminen

Ihmisiä jäännösten näytteille asettaminen vaatii omat eettiset pohdintansa siitä, mitä tarkoitusta ne palvelevat. Museoissa on yleensä tarkoitus esittää mennyttä elämää mahdollisimman laaja-alaisesti, kuolema mukaan lukien. Museoissa kävijät saattavat myös olla pettyneitä, mikäli tämä osio näyttelystä puuttuu. Toisaalta on joukko ihmisiä jotka haluavat välttää kuoleman näkemistä. Tässä suhteessa luurankojen esittäminen museossa voi olla ristiriitaista. Kenen toiveita on tärkeintä kunnioittaa?

Onko siis eettisesti oikein antaa lehdille kuvia luista tai onko oikein laittaa museoon näytteille vainajien jäännöksiä, kuten Helena Ranta otti hautakaivausmenetelmäseminaarin esitelmässään esille (Ranta 2010). Ihmisjäännöksiä käsiteltäessä on hyvä ottaa huomioon, että sellaisissa ihmisissä, jotka eivät ole tottuneet niitä näkemään, ne saattavat herättää voimakkaitakin tunteita. Yhteiskuntamme on rakennettu niin, että kuolemaa ei yleensä joudu katsomaan silmästä silmään ja sen takia se saattaa pelottaa. Kuoleman näkeminen voi muistuttaa omasta tai läheisten ihmisten kuolevaisuudesta. Ideaalitulanteessa kenenkään, joka ei halua nähdä luurankoa, ei kai pitäisi joutua sitä tekemään?

Mikäli vainajien esittämiseen esimerkiksi museossa päädytään, on tärkeää harkita esittämistapa tarkkaan. Onko tarkoituksenmukaista esittää koko hauta kokonaisuudessaan vai riittääkö vain se osa haudasta, joka on mielenkiintoinen? Onko eettistä hajottaa hautakokonaisuus ja esittää siitä vain osa? Samassa yhteydessä voidaan myös

pohtia onko haudan eri löytökokonaisuuksien erottaminen toisistaan säilytysyistä perusteltua. Hautojen perusteella saataan toisinaan tehdä myös rekonstruktioita. Tällöin on perusteltua jäädä pohtimaan esimerkiksi kasvojen rekonstruoinnin tarpeellisuutta. Kasvojen näkeminen saattaa ohjata katsojaa pois tieteellisestä informaation jakamisen tarkoituksesta ja personifoida liikaa hautaa. Sama pätee, mikäli pyrimme nimeämään esillä olevan vainajamme.

Lopuksi

Ihmisjäänökset ovat ansainneet kunnioituksemme. Jo tutkimusetiikka pakottaa arkeologit kohtelemaan jäännöksiä kunnioituksella huolimatta esimerkiksi etnisestä taustasta tai uskontokunnasta. Kaikki varmasti voimme olla samaa mieltä siitä, että ihmisjäänöksiä on kohdeltava varovaisesti ja että niitä ei esimerkiksi saa rikkoa tai laittaa sellaisiin paikkoihin, joihin ne eivät kuulu. Pahimmillaanhan tämä voisi aiheuttaa turhan poliisitutkinnan. Ihmisjäänökset herättävät ihmisissä tunteita ja tunteet pitää ottaa huomioon ja yrittää olla mahdollisimman hienotunteinen.

Arkeologisia kaivauksia hautapaikoilla tehdään suurimmaksi osaksi muista syistä kuin arkeologisista lähtökohdista. Esimerkiksi vuonna 2009 Museoviraston hankerekisterin mukaan esihistoriallisilla kalmistoilla ja historiallisen ajan hautausmailla tehtiin yhteensä kahdeksan arkeologista tutkimusta, joista yksi ei liittynyt maanrakennustöihin tai niiden suunnitteluun (Hankerekisteri 2010). Olisiko mahdollista keskittää uusien menetelmien kehittäminen ja uuden tieteellisen tiedon hankkiminen näille samoille kohteille, joita kuitenkin joudutaan kaivamaan? Käytännössä tämä vaatisi ennakoimista. Pitäisi saada tietää mahdollisimman varhaisessa vaiheessa tutkijoita kiinnostavista tutkimuskysymyksistä, esimerkiksi väitöskirjatöiden aiheista, ja samoin pitäisi tietää maanrakennussuunnitelmista hyvissä ajoin ennen kuin ne tulevat ajankohtaiseksi. Ei varmaan olisi haitaksi kenellekään, jos esimerkiksi vaina-

jien omaisille tai paikkakuntalaisille esiteltäisiin jo ennen kaivauksia, miksi ja miten työtä tulnaisiin tekemään? Onko meillä kuitenkaan resursseja tiedotustyöhön ja keskustelutilaisuuksien järjestämiseen ja miten paljon aikaa tähän työhön pitäisi varata?

Pitäisikö esimerkiksi pelkästään saamelaiden tutkijoiden saada tutkia saamelaiden jäänteitä tai pitäisikö juutalaisten jäänteitä tutkivien olla itsekin juutalaisia? Onko joltain paikkakunnalta kotoisin oleva etuoikeutettu tutkimaan oman paikkakuntansa historiaa ja mitkä ovat siinä tapauksessa hyödyt ja haitat? Millaisia ovat paikallistuntemus, etnisen/uskonnon ryhmän tapojen ja tradition tuntemus tai vaikuttavatko niihin perustuvat ennakkoletukset?

Pitäisikö meidän arkeologeina pyrkiä säilyttämään luista saatavaa tietoa ja tutkimusmahdollisuuksia tuleville tutkijoille? Pitäisikö ihmisluuta luetteloida museokoelmiin tai yrittää etsiä jotain muita keinoja tiedon säilyttämiseksi? Voisimmeko me arkeologit edistää keskustelua näistä aiheista?

Miten sitten voimme jakaa ihmisjäänöksistä saatavaa tietoa niin, että se saavuttaisi oikean yleisönsä ja koettaisiin mielekkääksi?

Kati Salo ja Hanna Kivikero: Etik kring behandlingen av människolämningar

Gravundersökning för med sig etiska frågor som skiljer sig från andra arkeologiska forskningsobjekts etik. Under gravundersökningar är man i kontakt med mänskliga lämningar. Artikeln vill väcka debatt om hur dessa lämningar skall behandlas och för fram vissa frågor som debatterats i anknytning till kvarlevornas vetenskapliga värde, behandlingen av de döda, återbegravning samt utställandet av dem.

Bibliografia

Bray, T.L. 2001: (ed.) *The future of the past: archaeologists. Native Americans and repatriation*. New York.

- Buikstra, J.E. & Gordon, C.C. 1981: The study and restudy of human skeletal series: the importance of long term curation. *Annals of New York Acad. Science* 376:449-465.
- Church of England and English Heritage 2005: Guidance for best practice for the treatment of human remains excavated from burial grounds in England. [Http://www.babao.org.uk](http://www.babao.org.uk) tai www.english-heritage.org.uk. (luettu 31.3.2010)
- Crisp, R. 1998: Ethics. E. Craig (ed.). *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. Lontoo.
- During, E.M. 1997: The skeletal remains from man of war Vasa - a survey. *Homo* 48: 135-160.
- Ermini, L., Olivieri, C., Rizzi, E., Corti, G., Bonnal R., Soares P., Luciani, S., Marota L., De Bellis G., Richards, M. & Rollo, F. 2008: Complete Mitochondrial Genome Sequence of the Tyrolean Ice Man. *Current Biology* 18: 1687-1693.
- Fforde, C., Hubert, J. & Turnbull, J. 2002: *The dead and their possessions. Repatriation in principle, policy and practice*. *One World Archaeology* 43. Lontoo.
- Formisto, T. 1993: *An Osteological Analysis of Human and Animal Bones from Levaluahtta*. Vammala.
- Handt O., Richards M., Trommsdorff M., Kilger C., Simanainen J., Georgiev O., Bauer K., Stone A. & Peaebö S. 1994: Molecular genetic analyses of the Tyrolean Ice man, *Science* 264: 1775-1778.
- Hankerekisteri 2010. <https://museoverkko.fi> tai <http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/portti/default.aspx>. (luettu 31.3.2010)
- Kivikoski, E. 1955: Suomen varhaisin kristillisuus muinaistieteellisen aineiston valossa. A. Maliniemi, M. Juva & K. Pirinen (toim.) *Novella plantatio*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran juhlakirja Suomen kirkon juhluvuotena 1955. *Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia* 56: 21-41.
- Mays, S. 2002: Long term storage of Human skeletal remains in church vaults. *Newsletter for the association of Diocesan and chatedral archaeologists*.
- Mays, S. 2008: BABAO (British Association for Biological Anthropology and Osteoarchaeology) code of ethics. [Http://www.babao.org.uk/index/ethics-and-standards](http://www.babao.org.uk/index/ethics-and-standards). (luettu 31.3.2010)
- Möller-Christensen, V. 1958: *Bogen om Aebellholt Kloster*. Kööpenhamina.
- Nilsson, G. 1995: Är människan ett etiskt problem eller en kunskapsbank. Några synpunkter med anledning av en tänkt konflikt mellan kulturminneslagen och kristen gravkultur. E. Iregren & L. Redin (eds) *I Adams barn...* University of Lund, Institute of Archaeology. *Report series* no. 55: 29-34.
- Niukkanen, M. 2009: Historiallisen ajan kiinteät muinaisjäänneökset, Tunnistaminen ja suojeleminen. [Tiedosto ftp-palvelimella]. [Http://www.nba.fi/tiedostot/1430953f.pdf](http://www.nba.fi/tiedostot/1430953f.pdf) opas. (luettu 31.3.2010)
- Parsons, N. & Segobye, A.K. 2002: Missing persons and stolen bodies: the repatriation of 'El Negro' to Botswana. C. Fforde, J. Hubert & P. Thurnbull (eds) *The Dead and their possessions. Repatriation in principle, policy and practice*. *One World Archaeology* 43: 245-255.
- Petersson, B. 1995: Forskningsstillgänglighet kontra pietet: Etiska problem i samband med undersökningar av upgrävda människoben. E. Iregren & L. Redin (eds) *I Adams barn...* University of Lund, Institute of Archaeology. *Report series* no. 55: 11-20.
- Ranta, H. professori, Helsingin yliopisto, Etikka hautakaivauksilla. Hautakaivausmenetelmäseminaari 18.3.2010 Kulttuuritalon auditoriossa
- Redin, L. 1995: Varför vill arkeologer bevara medeltida skelettmaterial för framtida forskning? E. Iregren & L. Redin (eds) *I Adams barn...* University of Lund, Institute of Archaeology. *Report series* no. 5: 39-46.
- Roberts, C., Brown T., Weston D., Bouwman, A., Buikstra J., Stone A. & Wilbur, A. 2007-2010: *Biomolecular Archaeology of Tuberculosis in Britain and Europe*, pro-

- jekti, Natural Environmental Research Council.
- Rose, J.C., Green, T.J. & Green, V.D. 1996: NAGPRA is forever: osteology and repatriation of skeletons. *Annual Review of Anthropology* 25: 85–103.
- Salo, K. 2007a: Porvoo, Porvoon kirkko 2007, osteologinen analyysi, Museoviraston rakennushistorian osaston arkisto, Helsinki, (<http://www.mv.helsinki.fi/home/khsalo/>).
- Salo, K. 2007b: Laappeenranta, Lappeen kirkko, Hautausmaa-alueen arkeologinen kaivaus, kaivauskertomus, Museoviraston rakennushistorian osaston arkisto, Helsinki, (<http://www.mv.helsinki.fi/home/khsalo/>).
- Schanche, A. 2002: Saami skulls, anthropological race research and repatriation question in Norway. C. Fforde, J. Hubert & P. Thurnbull (eds) *The Dead and their possessions. Repatriation in principle, policy and practice. One World Archaeology* 43: 47–58.
- Thornton, R. 2002: Repatriation as healing the wounds of the trauma of history: cases of Native Americans in the United States of America. C. Fforde, J. Hubert & P. Thurnbull (eds) *The Dead and their possessions. Repatriation in principle, policy and practice. One World Archaeology* 43: 17–24.
- Thurnbull, P. 2002: Indigenous Australian people, their defence of the dead and native title. C. Fforde, J. Hubert & P. Thurnbull, (eds) *The Dead and their possessions. Repatriation in principle, policy and practice. One World Archaeology* 43: 63–86.
- Ubelaker, D. & Guttenplant, G.R. 1989 Human skeletal remains: preservation or reburial? *Yearbook of Physical anthropology* 32: 249–287.
- UNESCO 1995: United nations educational, scientific and cultural organization. 1995. UNESCO Revised Outline of the declaration on the human genome and its protection in relation to human genome and its protection and human rights. *Eubios Journal of Asian and International Bioethics* 5: 150–151.
- Varrela, T. 1996: *Plague Related Diseases in Different Dietary Environments*. *Annales Universitatis Turkuensis* 252.
- Walker, P.L. 2000: Bioarchaeological ethics: a historical perspective in the value of human remains. M.A. Katzenberg & S.R. Saunders (eds) *Biological anthropology of the human skeleton*: 3–39. New York.
- Weiss, E. 2008: *Reburying the Past: The effects of repatriation and Reburial on Scientific Inquiry*. New York.
- Wessman, A., tutkija, Helsingin yliopisto 31.3.2010.
- Zimmerman, L. 2002: A Decade after Vermillion Accord: what has changed and what has not? C. Fforde, J. Hubert & P. Thurnbull (eds) *The Dead and their possessions. Repatriation in principle, policy and practice. One World Archaeology* 43: 91–98.

Kati Salo
kati.h.salo@helsinki.fi
FM Kati Salo valmistelee väitöskirjaansa tautihistorian tutkimisesta luulöytöjen avulla Helsingin yliopiston arkeologian oppiaineeseen.
Hanna Kivikero
hanna.kivikero@helsinki.fi
HuK Hanna Kivikero kirjoittaa Helsingin yliopiston arkeologian oppiaineeseen pro-gradu työtään, joka käsittelee eläinluita ruumishaudoissa.

Tutki kaiva mies nainen

Visa Immonen, Tuija Kirkinen, Tiina Kuokkanen
ja Sanna Lipponen

Sukupuoliko yhdentekevä?

Sitten ensimmäisen Suomen arkeologiasta väitelleen naisen, Ella Kivikosken (1901–1990) (Schauman-Lönnqvist 2004: 92), päivien sukupuolten asema tieteen kentällä on muuttunut paljon. Naisten osuus yliopistojen opiskelijoista ja ylemmän korkeakoulututkinnon suorittaneista on jatkuvasti nousut, ja naiset muodostavat heistä jo selvästi enemmistön. Tilastojen valossa vuonna 2008 peräti 62 % kaikista ylemmän korkeakoulututkinnon ja 54 % tohtorintutkinnon suorittaneista oli naisia (OPM 2009).

Naisten suosimissa humanistisissa tiedeissä ero on vielä huomattavampi (Husu 2005a: 24): vuonna 2008 Helsingin yliopiston humanistisessa tiedekunnassa 79 % ylemmän korkeakoulututkinnon suorittaneista ja 63 % väitelleistä oli naisia (HY 2009). Sama suuntaus on ollut nähtävissä arkeologiasakin. Esimerkiksi Helsingin yliopistossa naisten osuus ylemmän korkeakoulututkinnon suorittaneista oli 2000-luvulla 69 % (HY 2009). Näiden lukujen perusteella voitaisiin väittää, että yliopistoissa tasa-arvo on jo saavutettu tai jopa pelätä yliopistojen naisvaltaistumista (Husu 2005a: 13).

Kuitenkin tilastot paljastavat myös, että jotakin akateemisen maailman sukupuolittuneisuudessa on säilynyt muuttumattomana Kivikosken ajoista. Naisten osuus on ollut rekrytointipohjaan nähden esimerkiksi arkeologian tutkijankoulupaikkoja jaettaessa huomattavan vähäinen. Vuonna 2010 käynnistyneessä valtakunnallisessa tutkijakoulussa naistyövuosien osuus kokonaismäärästä on vain noin viidesosa hakijoista

63 %:n ollessa naisia.

Arkeologian tilanne on havahduttava, muttei ennenkuulumaton. Koulutuksen lisääntymisen ja sukupuolten välisen tasa-arvon edistymisen välillä ei vallitse automaattista suhdetta, eikä tasa-arvo yliopistoissakaan toteudu itsestään (Brunila 2009: 28–29). Sukupuoleen perustuva syrjintä on kielletty lainsäädännöllä jo 1980-luvun lopulla ja niin yliopistot, yliopistojen laitokset kuin Suomen Akatemia ovat laatineet omat tasa-arvosuunnitelmansa (esim. SA 2005–2007). Naisten tutkijanuran edistämistä on painotettu myös hallitusohjelmissa ja hallituksen tasa-arvo-ohjelmissa (Brunila 2009: 44). Silti sukupuolten epätasa-arvo on edelleen polttava tiedepoliittinen kysymys niin kansainvälisesti kuin kansallisestikin (esim. EU 2004; Husu 2005b: 58). Opetusministeriön tutkijanuratyöryhmän raportin (2005) mukaan naisten tutkijanuraa Suomessa luonnehtii vähemmistöasema tiedeyhteisössä huolimatta siitä, että naisten osuus tutkijakoulutettavissa on selvästi kasvanut. Työryhmä on lisäksi kiinnittänyt huomiota naisten tutkijanuran hitaampaan etenemiseen miehiin verrattuna.

Edellä kuvattuun tilanteeseen puuttumista hankaloittaa kuitenkin muun muassa se, että tiedeyhteisöissä miehet tyypillisesti olettavat sukupuolten välisen tasa-arvon kutakuinkin toteutuneen siinä missä naiset kokevat kohtaavansa yhä urallaan eritasoisista syrjintää. Naisten eriarvoisen aseman on voitu ajatella olevan heidän oma ongelmansa eikä koskevan tiedeyhteisöä kokonaisuutena (Husu 2005b: 58). Tilastoissa

havaittavan syrjinnän arvioimisen tekee ongelmalliseksi myös se, että vinouman taustalla olevien syiden ja rakenteiden hahmottaminen on vaikeaa, ja asioihin puuttuminen tai niiden korjaaminen saattaa vaikuttaa hankalalta (Husu 2005a: 12–13, 27). Milloin on kyse sukupuoleen liittyvästä syrjinnästä tai opiskelijoiden ja jatko-opiskelijoiden rahoitukseen ja palkkaamiseen liittyvästä muunlaisesta tasa-arvon puutteesta?

Tieteenteon sukupuolittuneisuuden ja sen tekijöiden sukupuolen pohtiminen on tärkeää, ja on erilaisia mahdollisuuksia perustella sen merkityksellisyyttä. Jos katsoo, että tiedeyhteisön sosiaalisella rakenteella ja tieteellisellä tiedontuotannolla eli tutkimustuloksilla ei ole vaikutusta toisiinsa – tutkijan sukupuolella ei ole merkitystä tiedon muodostuksessa – voi vedota tieteen universalistiseen eetokseen: tutkimus perustuu vain ja ainoastaan saavutettuihin tuloksiin, ei sukupuoleen (Husu 2005a: 17–18). Tällöin naisten ja miesten eriarvoisuus tutkijayhteisössä ehkäisee tehokasta tiedontuotantoa ja tieteen edistystä.

Tutkimustulosten ja tiedeyhteisön sosiaalisen rakenteen tiukkaa erottelua toisistaan pidetään tätä nykyä useimmiten mahdolltomana. Sukupuolellakin on vaikutusta siihen mitä tutkitaan tai jätetään tutkimatta, miten tutkitaan ja miten tieteestä puhutaan (esim. Husu & Rolin 2005: 9; Rolin 2005). Naisten tasa-arvoisempi osallistuminen tieteelliseen työhön voisi siten monipuolistaa sekä syventää tutkimusaiheita ja kysymyksenasetteluja (Husu 2005b: 69).

Oulussa valmistuneet pro gradu -työt tukevat käsitystä naisten tutkimusaiheita rikastavasta vaikutuksesta. Vuosina 2000–2009 valmistuneista tutkielmista reilu kolmannes on poikkitieteellisiä ja niistä yli 80 % eli valtaosa naisten tekemiä.

Poikkitieteellisillä tarkoitetaan tässä yhteydessä tutkimuksia, joita varten tekijä on selkeästi hyödyntänyt arkeologian ohella yhden tai useamman muun tieteenalan osaamista. Usein poikkitieteellisissä opinäyteteissä arkeologiaa yhdistetään luonnontieteisiin, esimerkiksi fyysiseen antropologiaan ja osteologiaan (esim. Hänninen

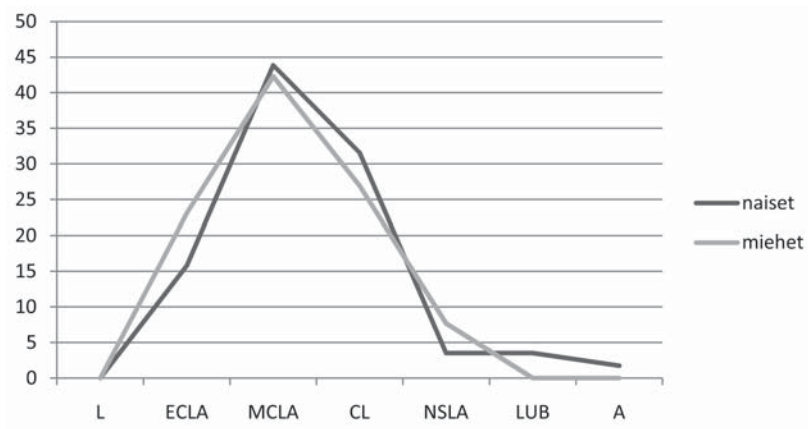
2007), joita on oululaisissa tutkielmissa hyödynnetty suhteellisen runsaasti. Joukossa on lisäksi töitä, joissa on tuotu arkeologian piiriin vähemmän perinteisiä oppiaineita, kuten naistutkimusta (Kuokkanen 2006) tai informaatiotutkimusta (Salo 2008).

Poikkitieteellisiä metodeja hyödyntävissä tutkimuksissa on tähdellistä huomioda myös se, miten menetelmiä sovelletaan. Muun muassa osteologisen tutkimuksen parissa sosiaalisten ilmiöiden analysointi on ollut Suomessa toistaiseksi vähäistä, mutta väitöskirjassaan *Living with Animals: A zooarchaeological study of urban human-animal relationships in early modern Tornio 1621–1800* Anna-Kaisa Puputti (2009) yhdistää luonnontieteellisiä menetelmiä humanistiseen sosiaalisten ilmiöiden tarkasteluun. Opinnäytetyön ohjaamisen kautta Puputin tutkimusote on vaikuttanut myös Rosa Vilkan tekeillä olevaan pro gradu -työhön. Mikäli naiset vähenevät akateemisen työuran huippua kohti, myös tutkimusaiheet kapeutuvat. Voidaankin pohtia mitä tämä merkitsee tutkimuksen laadulle.

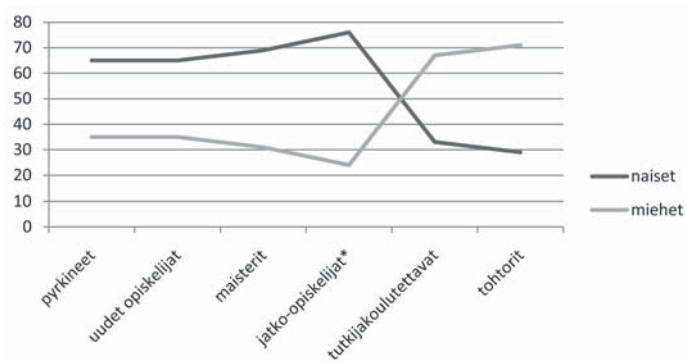
Tiedontuotannon sukupuolittuneisuuden toteaminen ei vie usein niin pelättyyn epistemologiseen relativismiin tai siihen, että sukupuolten ja tutkimustyön välillä oletettaisiin olevan jonkin yhdenmukaisen suhteen (esim. Barad 2007). Olennaista on pikemminkin sen kysyminen, miten sukupuoli vaikuttaa arkeologiassa, miten se on läsnä tutkimuksessa ja miten tutkimus tuottaa sukupuolisuutta. Seuraavassa kysymystä tieteen sukupuolittuneisuudesta ja naisten asemasta tutkijayhteisössä on tarkasteltu tilastojen valossa. Tiedot on koottu Helsingin (Tuija Kirkinen), Oulun (Tiina Kuokkanen ja Sanna Lipponen) ja Turun (Visa Immonen) yliopistojen arkeologian oppiaineista.

Naiset tilastoissa

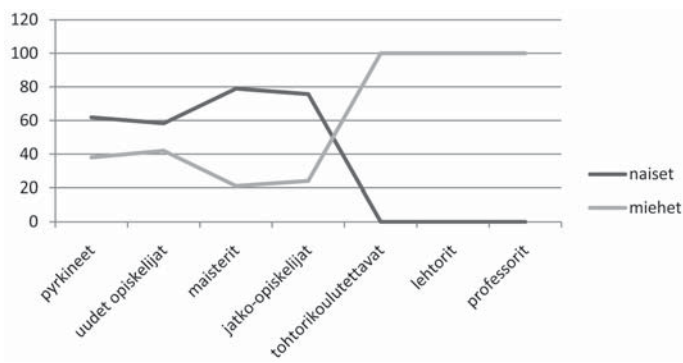
Yleisin tiedeyhteisöjen sukupuolittumisen ilmenemistapa on naisten vähäinen osuus virkahierarkian ylemmillä asteilla sekä naisten yleinen aliedustuneisuus suhteessa rekrytointipotentiaaliin (Stolte-Heiskanen

Taulukko 1. Helsingin yliopiston arkeologian pro gradu -tutkielmien arvosanojen suhteelliset osuudet (%) miehillä ja naisilla.

Taulukko 2. Naisten ja miesten suhteelliset osuudet (%) Helsingin yliopistossa arkeologian sisäänpääsykokeisiin osallistuneista tohtorin tutkinnon suorittaneisiin.

Taulukko 3. Naisten ja miesten suhteelliset osuudet (%) Helsingin yliopistossa opiskelijoista ja viranhaltijoista mukaan lukien tutkijakoulutettavat vuonna 2008.

et al. 1991: 5–8). Suomalaisen muinaistutkimuksen kentällä ei aiheesta ole tehty selvitystä, mutta tilastollisia kysymyksiä on käsitelty Visa Immosen artikkelissa *Naistutkimus*-lehdessä vuonna 2003 sekä Hanna-Maria Pellisen pääkirjoituksessa ”Naiset arkeologeina”, joka julkaistiin *Muinaistutkijassa* vuonna 2008. Tavallisesti suomalaisessa arkeologiassa käyty keskustelu sukupuolesta rajoittuu muinaisuuden sukupuolijärjestelmien tutkimiseen (ks. esim. Kuokkanen 2009). Tosin niidenkin tutkimus on ollut sangen vähäistä.

Tilastollisia esimerkkejä on poimittu Helsingin, Turun ja Oulun yliopistojen arkeologian oppiaineista. Arkeologia kuuluu humanistisiin tieteisiin ja on ollut naisten suosima opintokohde jo pitkään. Helsingin yliopistossa naisten osuus pääsykokeisiin osallistuneista 2000-luvulla oli 65 %, ja he pääsivät opiskelemaan samassa suhteessa. Naisten osuus uusista opiskelijoista oli siis 65 %. Naisten määrä ylemmän korkeakoulututkimuksen suorittaneista oli vastaavassa ajassa 69 %. Naisia valmistui siten samassa suhteessa kuin heitä otettiin sisään opiskelijoiksi (HY 2009). Pro gradu -tutkielmien arvosanojen osalta miesten ja naisten välillä ei ollut juurikaan eroja (Taulukko 1). Tähän asti siis naisten ja miesten opintopolku oli hyvin samanlainen paitsi että naisia oli lukumääräisesti enemmän.

Oulussa opinnäytetöiden aiheiden valinnassa sukupuolella näyttää olevan mer-

kitystä ainoastaan historiallisen arkeologian kiinnostavuudessa. Historiallista aikaa käsittelevistä opinnäytteistä 82 % on naisten tekemiä. Saman aihepiirin jatko-opiskelijoiden ja tutkijoiden kohdalla luku on kuitenkin tasoittunut ollen nyt noin puolet ja puolet.

Sukupuolten välinen eriarvoisuus tulee esiin jatko-opintovaiheessa. Naiset aloittivat Helsingissä jatko-opintonsa miehiä innokkaammin, jolloin heidän osuutensa oli 76 %, miesten vain vajaa neljännes. Luvut kääntyivät vastakkain tutkijakoulutettavien kohdalla (2000–2009; huomioitu assistentit sekä valtakunnalliset tutkijakoulu- paikat Helsingissä), jolloin naisten osuus oli enää 33 % tutkijakoulutettavista. Luku oli likipitään sama kuin tohtorintutkimon suorittaneiden naisten osuus, 29 %, kaikista valmistuneista (Taulukko 2). Kuvio on samansuuntainen mutta korostuneempi, kun tarkastellaan naisten osuutta opiskelijoista ja oppiaineen henkilökunnasta (Taulukko 3).

Oulussa naisten osuus jatko-opiskelijoina on vähentynyt vuosien 2008–2010 aikana. Edellä mainittuna aikana se ei suhteellisesti vastaa oppiaineesta maisterintutkimon saaneiden naisten määrää. Samanaikaisesti naisten osuus oppiaineeseen palkatuista tohtorikoulutettavista on jopa suurempi kuin heidän osuutensa jatkokoulutettavista. Toisaalta vasta vuonna 2010 oppiaineessa työskentelee lyhyellä määrää-

	jatko- opiskelijat	tohtori- koulutettavat	tutkija- tohtorit	akatemia- tutkijat	opetus- henkilökunta	muu henkilökunta	professori	virkasuhteessa yliopistoon	vuosi
Naiset	9	3 (2)	0	0	1	0	0	3	2008
Miehet	5	1 (0)	2	1	3	2	1	10	
Yhteensä	14	4 (2)	2	1	4	2	1	14	
Naiset	11	3 (2)	0	0	1	1	0	4	2009
Miehet	7	1 (0)	3	1	3	1	1	10	
Yhteensä	19	4 (2)	3	1	4	2	1	15	
Naiset	10	5 (2)	1	0	0	1	0	7	2010
Miehet	7	2 (1)	3	1	3	1	1	11	
Yhteensä	17	7 (3)	4	1	3	2	1	18	

* Luvut sisältävät Valtakunnallisen arkeologian tutkijakoululaiset (määrät ilmoitettu myös suluisissa) sekä Akatemian tai muiden tahojen rahoittamiin projekteihin palkatut tohtorikoulutettavat.

Taulukko 4. Naisten ja miesten määrät Oulun yliopistossa jatko-opiskelijoista ja viranhaltijoista vuosina 2008–2010 (maaliskuun loppuun).

aikaisuudella ensimmäinen naispuolinen tutkijatohtori, vaikka miespuolisia tutkijatohtoreita ja akatemiattutkijoita on useampia. Käynnissä olevissa projekteissakin on johdossa yksinomaan miehiä. Myös ope-tushenkilökunnassa, johon lasketaan sekä lehtorit että tuntiopettajat, naisten osuus on huomattavan alhainen. Tilanne korostuu, kun verrataan naisten ja miesten osuuksia viroissa tai vuoden 2010 alusta lähtien työsuhteissa (Taulukko 4). Tällä hetkellä naisten työsuhteet ovat yksinomaan määräaika- ja määräaikaisia, kun taas toistaiseksi voimaassa olevat sopimukset on kirjoitettu miehille.

Turun yliopistossa arkeologian perusopiskelijoissa naisten määrä on pysytellyt vuosina 2008–2010 hieman yli 60 prosentissa huolimatta siitä, että heidän suhteellinen osuutensa on joka vuosi lievästi pudonnut. Jatko-opiskelijoissa naisten yliedustus jatkuu, vaikkakin noin viitisen prosenttiyksikköä alhaisemmalla osuudella, 55–57 %:n tuntumassa. Sen sijaan palkattujen tutkijakoulutettavien sukupuolijakaumassa naisten osuus on kutistunut kolmen vuoden aikana yhdestä kolmasosasta nolnaan (Taulukko 5). Luku ei sisällä akatemiaprojekteihin työllistettyjä, mutta jos heidätkin otetaan laskelmiin mukaan, jää naisten osuus palkatuista jatko-opiskelijoista silti tasaisesti noin kolmannekseen kokonaisluvusta.

Naisten ja miesten osuuksien vertailu perusopiskelu-, jatko-opiskelu- ja henkilökuntatasolla paljastaa epäsuhtaan sukupuolten välillä kaikissa kolmessa yliopistossa. Perusopiskelun tulosten sekä tasa-arvoretoriikan pohjalta nainen ei ole lähtökohtaisesti huonompi tutkija kuin mieskään, mutta silti naiset sijoittuvat heikommin tutkijankoulutuksessa ja tutkijantehtävissä.

Ei-tapahtumisen tapahtuminen

Jeff Hearnin (2005: 185–186, 188) mukaan samalla, kun kiinnostus yliopistojen sukupuolittuneisuuden tarkastelua kohtaan on lisääntynyt, on yliopistojen havaittu olevan hierarkkisesti sukupuolittuneita instituutioita. Yliopistomaailma maskuliinisena organisaatiokulttuurina on ”poikajengi”,

”hyvien jätkien porukka” ja ”herraseura”. Tässä homososiaalisessa yhteisössä ”miehet suosivat miehiä ja asettavat miehet etusijalle sekä etsiytyvät toisten miesten seuraan” (Hearn 2005: 194). Marja Vehviläinen (2005: 159) arvioi, että miesvaltaisten organisaatioiden käytännöt ja kulttuurit – ”maskuliiniset sankaruuden tekoja korostavat rituaalit, (esimerkiksi reipas ryyppääminen)” – voivat häiritä naisten osallistumista. Arkeologiassa maskuliinisuuden ilmenemisessä ja rakentumisessa miesyhteisöllisyyden ohella oleellisia ovat kentän ja kenttätöön käsitteet (Immonen 2003; Moser 2007) sekä se, ketkä miehittävät tutkimusprojektien ja -prosessien viimeiset vaiheet eli ”lopullisten tulkintojen ja synteisien” alueen.

Yliopistoissa naistutkijoiden piilosyrjintä on usein ei-tapahtumista – hienovaraista ulossulkemista, näkymättömyyttä ja tuen puutetta – minkä vuoksi siihen on vaikea vastata tai puuttua (Husu 2005a: 30). Muun muassa projektien miesvaltaisilla rekrytoinneilla tuetaan valittujen akateemista uraa, sillä

” .. kuten tunnettua, tutkijanura ei ala tohtorin väitöksestä vaan sitä ryhdytään pohjustamaan jo aikaisemmin, joskus jo perustutkintovaiheessa, kun lupaavia tutkijanalkuja poimitaan tutkimusryhmiin, professorien suojateiksi sekä ryhdytään kannustamaan ja opastamaan. Tässä sosiaalisessa pelissä naiset huomaavat usein jäävänsä toiseksi. Piilosyrjinnän käsitteellä pyritään antamaan hahmo juuri tällaisille prosesseille.” (Husu 2005b: 78)

Naisen tutkijanuran esteet alkavat muotoutua jo perusopiskeluvaiheessa, jolloin kannustus, opastus sekä tutkimusryhmiin poiminen noudattelevat sukupuolittuneen yhteisön vakiintuneita normeja. Yhtä lailla työskentelyolosuhteet, ohjauksen laatu sekä määrä ja tunne laitoksen henkilökuntaan kuulumisesta ovat keskeisiä akateemisen työn onnistumiselle yliopistojen ja sen väen kilpaillessa taloudellisista resursseista. Työn epävarmuus, valvonnan tiukkuus, määräaikaisuuden seuraaminen toistaan ja keho palkkaus koskettavat varmasti kaikkia akateemisten alojen ammattilaisia, mut-

	opiskelijat	jatko- opiskelijat	tohtori- koulutettavat*	tutkija- tohtorit	lehtori	amanuenssit	professori	yhteensä	vuosi
Naiset	58	13	2 (1)	0	1	0	0	3	2008
Miehet	30	10	4 (2)	0	0	2	1	7	
	88	23	6 (3)	0	1	2	1	10	
Naiset	55	12	2 (1)	0	1	0	0	3	2009
Miehet	31	10	5 (4)	1	0	2	1	9	
	86	22	7 (5)	1	1	2	1	12	
Naiset	46	11	2 (0)	1	1	0	0	4	2010
Miehet	30	8	4 (3)	1	0	2	1	8	
	76	19	6 (3)	2	1	2	1	12	

* Luvut sisältävät Valtakunnallisen arkeologian tutkijakouluaiset (määrät ilmoitettu myös suluissa), assistentin sekä Akatemian projekteihin palkatut tohtorikoulutettavat.

Taulukko 5. Naisten ja miesten määrät Turun yliopistossa opiskelijoista ja viranhaltijoista vuosina 2008–2010 (maaliskuun loppuun).

ta tilastojen valossa erityisesti naisia (Brunila 2009: 50–51).

Naisten suhteellinen näkymättömyys tiedeyhteisöissä ilmenee esimerkiksi naisten sivuuttamisena virallisessa ja epävirallisessa tieteellisessä vuorovaikutuksessa tai mieskollegoiden yhteistyöhalukkuuden niukkuutena. Näkymättömyys ilmenee myös naisten tieteellisen työn arvottamisessa ja viittauskäytännöissä. Ilmiöön on puututtu laajalti Euroopan unionin (2004) tiedepoliittisessa raportissa *Gender and Excellence in the Making*.

Tilastoista hahmottuvan sukupuolirakenteen takia analyysin keskiöön onkin tuotava juuri rekrytoinnit, joissa työntekijät projekteihin ja tehtäviin valitaan. Tasa-arvon – ja samalla parhaan mahdollisimman hakijan nimittämisen – kannalta hyvälle rekrytoinnille keskeisiä piirteitä ovat julkinen ja avoin haku. Sen valintakriteerit on selkeästi määritelty, ja hakijoiden vertailu tapahtuu niin ikään läpinäkyvästi. Tehdyistä päätöksistä on oltava mahdollista valittaa ilman pelkoa vastareaktioista. Lisäksi naisten vaikutusvallan lisääminen tiedepoliittisessa päätöksenteossa ja rekrytoinnissa edistäisi valitsijaelimien kykyä tunnistaa arviointiensa sukupuolivinoumia (Husu 2005b: 69, 80–81; ks. myös EU 2004: 11–31).

Kutsumenettelyt ovat yliopistojen tehtävien täytöissä yleisiä, ja esimerkiksi professorien virantäytöissä tällaisen menettelyn on osoitettu suosivan miehiä (Husu 2005a:

28). Kutsumenettely ulottuu usein myös tutkimuslaitosten projektien henkilökunnan rekrytointiin, jolloin tietoa avoimista tehtävistä jaetaan vain pienelle sisäpiirijoukolle. Tutkijat ja tutkimusapulaiset poimitaan hankkeisiin sen sijaan että annettaisiin kaikille kiinnostuneille mahdollisuus hakea paikkoja (Husu 2005a: 29). Tällaisista miesvaltaiseen tutkijajoukkoon johtaneista rekrytoinneista on helppo löytää esimerkkejä myös arkeologien piiristä. Hyvästä rekrytointikäytännöstä esimerkiksi käy dosentti Georg Haggrénin (HY) Mankby-projekti, jossa henkilökunta on rekrytoitu avoimen haun ja harjoittelijapaikkahaun sekä kaivaus-kurssille osallistuneiden rekrytoinnin kautta. Projektin henkilökunnassa naisten osuus, 75 %, noudattelee suurin piirtein heidän osuuttaan perustutkinto-opiskelijoista.

Muutoksen mallit

Miesten ja naisten välisen sukupuolisen epätasa-arvon poistamiseen on luotu malleja sekä niihin liittyviä toimintastrategioita. Liisa Husu (2005b: 62–66) esittelee niistä kolme. Mallien lähtökohdat ja käsitys sukupuolisuudesta eroavat toisistaan, mutta niiden toimintastrategiat ja päämäärät eivät sulje toisiaan pois. Kolmen mallin järjestys noudattelee sitä kronologista seuraantoa, jolla tasa-arvoa on pyritty 1900-luvun lopulta lähtien edistämään tiedeyhteisöissä.

Ensimmäinen on puutemalli, jossa läh-

tökohtana on naisten vähemmistöasema tiedemaailmassa. Vähemmistöaseman muuttaminen perustuu *kompensaatiostrategiaan*, jossa naisten aliedustusta opiskelijakunnassa ja työelämässä vähennetään kannustimin ja koulutusohjelmin. Toisessa, sukupuolierojen mallissa naisten asema sekä panos tieteesseen analysoidaan ja arvioidaan uudelleen. Tämän mallin *kriittinen strategia* näkee ongelmana tieteen valtasuhteet sekä diskurssit ja tietoteoreettiset vinoutumat. Naisten osallistumisen esteiden raivaamiseksi on määriteltävä uudenlaisia tieteellisiä paradigmoja, jotka ottavat huomioon naisten sekä muiden vähemmistöryhmien tavat tuottaa ja käyttää tiedettä. Siten myös tiedontuotantoa ja opetusta on tarkasteltava sukupuolinäkökulmasta. Kriittisen strategian keskeisiä käsitteitä ovat sallivuus, mukaan ottaminen, moninaisuus ja voimaannuttaminen.

Kolmas malli epätasa-arvon poistamiseksi tuo kysymyksen sukupuolesta marginaalista keskiöön. Malliin liittyy *järjestelmästrategia*, jonka päämääränä on lisätä ymmärrystä tieteen historiallisesti sukupuolittuneesta luonteesta. Keskeinen kysymys on, kuinka tiede luo, uusintaa ja muuttaa sukupuolten yhteiskunnallisia suhteita. Järjestelmästrategia tähtääkin tasa-arvoanalyysin valtavirtaistamiseen eli sukupuolisen tasa-arvon sisällyttämiseen kaikkeen organisaatioiden toimintaan: rakenteisiin, toimintaohjelmiin ja arjen käytäntöihin.

Suomalaisessa tiedepolitiikassa käytävä keskustelu sukupuolesta on usein keskittynyt naisten tutkijanuran ongelmiin, ei laajempaan sukupuolinäkökulman tarkasteluun. Muutosta ei kuitenkaan tapahdu ilman, että miehet tarkistavat toimintatapojaan ja ovat valmiita jakamaan valtaa. Myös maskuliinisuuksien ilmentymistä ja rakentumista tiedemaailmassa on tarkasteltava. Toisaalta muutos vaatii, että naisten asemaa tiedemaailmassa analysoidaan ja naisetkin muuttuvat sekä rohkenevat vaalia omia oikeuksiaan ja panostaa omaan tutkijanuraansa. Tähän asti liian monen lahjakkaan naisen tutkijanura on pysähtynyt ilman näkyvää syytä, ja edelleen monet tutkijanuransa alussa olevat naiset pelkää-

vät lasikattoa. Tasa-arvon lisäämiseksi huomio on kiinnitettävä rekrytointikäytänteisiin, naisten verkostoitumiseen sekä naisten osuuden kasvattamiseen tiedepoliittisessa päätöksenteossa ja sen määrittelyssä, mikä on hyvää tiedettä. Vaikka epätasa-arvo ilmenee naisten aseman kautta, kyse ei ole vain naisten, vaan koko tiedeyhteisön ongelmasta.

Visa Immonen, Tuija Kirkinen, Tiina Kuokkanen ja Sanna Lipponen: Forska gräv man kvinna

Fastän kvinnorna är majoritet bland arkeologistuderanden i de finska universiteten och även land dem som slutför sin examen finns en klar ojämlikhet i antalet kvinnliga doktorander, dom som slutfört sin doktorsexamen och bland läroämnenas personal. Universitetsvärlden är en maskulin organisation där ”män favoriserar män”. Kvinnorna diskrimineras i det dolda genom försynt uteslutande, osynliggörande och brist på stöd. Därför är det svårt att ingripa i diskrimineringen. Öppna rekryteringar har en nyckelställning när det gäller bortskaffningen av diskrimineringen men ojämlikheten borde även erkännas och dess historiska kynne medges. Enbart då kan man granska uttryck och byggandet av olika maskuliniteter inom universiteten och analysera kvinnornas ställning i vetenskapsvärlden. Dessutom borde männen granska sina handlingssätt och kvinnorna borde kräva mera öppet efter sina ättigheter.

Kiitokset

Kiitämme tiedonhankinnassa auttaneita henkilöitä toimistos sihteeri Tuovi Lairea (arkeologia, HY), suunnittelija Jussi Piekkalaa (hum. tdk., HY) sekä suunnittelija Joni Salmea (hum. tdk., HY). Oulun yliopistossa tietoja ovat keränneet Anna-Kaisa Salmi ja Mirette Modarres ja Turun yliopistossa Henrik Asplund.

Kirjallisuus

Barad, K. 2007: *Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement*

- of Matter and Meaning. Duke University Press, Durham & London.
- Brunila, K. 2009: *Sukupuolten tasa-arvo korkeakoulutuksessa ja tutkimuksessa*. (Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2009: 51.) Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki.
- EU 2004: *Gender and Excellence in the Making*. Workshop "Minimising Gender Bias in the Definition and Measurement of Scientific Excellence", 23-24 October 2003. [Http://ec.europa.eu/research/science-society/pdf/bias_brochure_final_en.pdf](http://ec.europa.eu/research/science-society/pdf/bias_brochure_final_en.pdf). Luettu 18.2.2010.
- Hearn, J. 2005: Miesten ja maskuliinisuuksien sukupuolistuminen tieteessä, tiedeyhteisössä ja tutkimuksessa. L. Husu, & K. Rolin (toim.) *Tiede, tieto ja sukupuoli*: 170-199. Gaudeamus, Helsinki.
- Husu, L. 2005a. Sukupuolta ja tiedeyhteisöä tutkimassa. L. Husu, & K. Rolin (toim.) *Tiede, tieto ja sukupuoli*: 12-36. Gaudeamus, Helsinki.
- Husu, L. 2005B: Tiedepolitiikka ja sukupuoli: marginaalista keskiöön. L. Husu, & K. Rolin (toim.) *Tiede, tieto ja sukupuoli*: 58-83. Gaudeamus, Helsinki.
- Husu, L. & Rolin, K. 2005: Johdanto. L. Husu, & K. Rolin (toim.) *Tiede, tieto ja sukupuoli*: 7-11. Gaudeamus, Helsinki.
- HY 2009: Helsingin yliopisto, humanistinen tiedekunta. *Tilastotietoja opiskelijavainnoista. Vuodet 2000-2008*. [Http://www.helsinki.fi/hum/tdk/valinta/vstat.html](http://www.helsinki.fi/hum/tdk/valinta/vstat.html). Luettu 18.2.2010.
- Hänninen, E. 2008: *Oulun Virastotalon tontin vuoden 2007 kaivausten yksikön BSY 25/35 eläinluulöydöt*. Julkaisematon pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto, arkeologia.
- Immonen, V. 2003. Arkeologin vaatteenparsi, kentän logiikka ja feministinen tieteenkriittikki. *Naistutkimus-Kvinnoforskning* 4/2003: 20-30.
- Kuokkanen, T. 2006: *Suomalaisten arkeologien suhtautuminen sukupuolisuuteen vuodesta 1980 lähtien: Onko sukupuoliarkeologia löytänyt tiensä meille asti?* Julkaisematon pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto, arkeologia.
- Kuokkanen, T. 2009: Vain kolmannen sukupuolen etsintääkö? Sananen sukupuoliarkeologiasta. *Arkeologipäivät 2008*: 57-62.
- Moser, S. 2007: On Disciplinary Culture: Archaeology as Fieldwork and Its Gendered Associations. *Journal of Archaeological Method and Theory* 14: 235-263.
- OPM 2005: *Opetusministeriön tutkijanutkiryhmän väliraportti 30.6.2005*. [Http://www.cs.uta.fi/UCIT/URA-Väliraportti30062005.pdf](http://www.cs.uta.fi/UCIT/URA-Väliraportti30062005.pdf). Luettu 18.2.2010.
- OPM 2009: *KOTA-tietokanta*. [Https://kota-plus.csc.fi/online/Etusivu.do](https://kota-plus.csc.fi/online/Etusivu.do). Luettu 18.2.2010.
- Pellinen, H.-M. 2008: Naiset arkeologeina. *Muinaistutkija* 2/2008: 1.
- Puputti, A.-K. 2009: *Living with the animals: A zooarchaeology study of urban human-animal relationship in early modern Tornio 1621-1800*. Oulun yliopisto, arkeologia.
- Rolin, K. 2005: Tutkimuksen näkökulmasidonnaisuuden paradoksi. L. Husu, & K. Rolin (toim.) *Tiede, tieto ja sukupuoli*: 97-111. Gaudeamus, Helsinki.
- Salo, T. 2008: *Valikoitu menneisyys - Arkeologian kuvat Helsingin Sanomien sivuilla*. Julkaisematon pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto, arkeologia.
- SA 2005-2007: *Suomen Akatemian tasa-arvosuunnitelma vuosille 2005-2007*. Voimassa 30.6.2010 saakka. [Http://www.aka.fi/Tiedostot/Tiedostot/Asiakirjat/Tasa-arvosuunnitelma2005kieliä3.pdf](http://www.aka.fi/Tiedostot/Tiedostot/Asiakirjat/Tasa-arvosuunnitelma2005kieliä3.pdf). Luettu 18.2.2010.
- Schauman-Lönnqvist, M. 2004. Nainen arkeologiassa: Ella Kivikoski, tutkija ja opettaja. *Arkeologia Suomessa 2001-2002*: 87-100.
- Stolte-Heiskanen, V., Acar, F., Ananieva, N., Gaudert, D. & Fürst-Dilić, R. 1991: (eds) *Women in Science: Token Women or Gender Equality*. Berg, Oxford.
- Vehviläinen, M. 2005. Tekniikan miesten käytäntöjen jäljillä: sukupuolen ja teknologian tutkimisesta. L. Husu, & K. Rolin (toim.) *Tiede, tieto ja sukupuoli*: 150-169. Gaudeamus, Helsinki.

FT Visa Immonen on vapaa tutkija Turun yliopistossa ja lukuvuonna 2010–2011 vieraileva tutkija Stanfordin yliopistossa.
vialim@utu.fi

Tuija Kirkinen toimii arkeologian amanuenssina ja jatko-opiskelijana Helsingin yliopiston Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksella
tuija.kirkinen@helsinki.fi

Tiina Kuokkanen on jatko-opiskelija ja työstää väitöskirjaa aiheesta Suku-

puolisuus kaupungin sosiaalisessa rakenteessa – Arkeologinen näkökulma 1600–1800 -lukujen Ouluun
tiina.kuokkanen@oulu.fi

Sanna Lipponen viimeistelee väitöskirjaansa aiheesta Keski-Italian tekstiilivalmistus myöhäispronssikaudelta tasavalta-ajalle (Oulun yliopisto)
sm.lipponen@oulu.fi

Arkeologisk etik och återförandefrågan – diskussioner i Sverige

Carl-Gösta Ojala

Inledning

I denna artikel diskuterar jag arkeologisk etik och återförandefrågan, med utgångspunkt i den i Sverige just nu mycket aktuella, och till viss del också mycket heta, debatten om återförande av samiskt kulturarv och samiska mänskliga kvarlevor som förvaras vid olika museer och institutioner. Jag kommer att fokusera på repatrierings- och återbegravningsdebatten i Sverige, med vissa utblickar internationellt. Jag diskuterar också några av de etiska regler och principer som olika arkeologiska organisationer har formulerat, som svar på kraven från grupper utanför den akademiska världen, i först hand utifrån ett perspektiv där relationen mellan professionella arkeologer och andra grupper av människor i samhället står i centrum. I artikeln tar jag upp en del av de problem och utmaningar som arkeologer, forskare, kulturarbetare och museipersonal kan stå inför idag, men jag försöker också att peka på en del av de möjligheter som jag tror kan finnas för forskningen och för museerna i framtiden.

Identitet, ursprung och återförande

Under senare tid har det förts fram allt starkare krav på större samiskt självbestämmande i kulturarvsfrågor och större kontroll över kulturarvsförvaltningen – krav som har utmanat traditionell arkeologi och kulturarvsförvaltning. I diskussionen har frågan om repatriering, återförande, av det samiska kulturarvet och återbegravning av samiska mänskliga kvarlevor varit ett cen-

tralt tema.

Dessa krav är del av en större, global urfolksrörelse, som kräver rätten till självbestämmande, självdefinition och rätten till sin historia. Under de senaste årtiondena har urfolksgrupper i många olika delar av världen fört fram krav på återförande av kulturellt och religiöst betydelsefulla föremål och inte minst mänskliga kvarlevor till sina ursprungsområden, i många fall för att återbegravas. Just återbegravning av mänskliga kvarlevor har varit en särskilt viktig, symboliskt och känslomässigt starkt laddad fråga, som idag är mycket aktuell i stora delar av världen. I USA finns till exempel en välutvecklad repatrieringslagstiftning, med den välkända lagen "Native American Graves Protection and Repatriation Act" (NAGPRA) som infördes redan 1990 och som reglerar repatrieringsärenden som berör mänskliga kvarlevor och vissa typer av gravgods.

Ofta har repatrierings- och återbegravningsdebatterna framställts som en intressekonflikt mellan olika grupper – forskare och urfolksgrupper – där arkeologer och osteologer varit rädda för förlusten av forskningsmaterial och framtida forskningspotential. Detta stämmer förstås delvis, men jag tror också att denna debatt, som utmanar och tvingar arkeologer att tänka nytt, faktiskt kan utgöra en stor möjlighet för arkeologin som ämne, som kan berika arkeologin med nya erfarenheter och perspektiv, och nya former av samarbeten med människor utanför den akademiska världen.

Repatriering, eller återförande, kan ses

som en process, som involverar en dialog och ett utbyte av kunskap och erfarenhet mellan de olika deltagande parterna, som en process som inte bara omfördelar redan existerande kunskap, utan som även kan skapa ny kunskap och förståelse bland de deltagande parterna. Repatriering handlar inte heller nödvändigtvis i första hand om äganderätt, utan kanske mer om ansvarstagande. Dessutom handlar repatrieringsprocesser inte bara om materiellt kulturarv, utan även om de immateriella dimensionerna av kulturarvet, såsom symboler, språk, traditionell och lokal kunskap osv., vilket kan vara viktigt att betänka även i ett arkeologiskt sammanhang.

Man kan också säga att kraven från olika grupper utanför den akademiska sfären har tvingat arkeologer att inse att det finns olika sätt att relatera och anknyta till historien och förhistorien, och lämningarna från dessa perioder. Arkeologer och andra forskare har tvingats att förhålla sig till och, åtminstone delvis, ompröva hur man gräver ut, dokumenterar, analyserar, studerar, förvarar och ställer ut mänskliga kvarlevor. I slutändan handlar det till stor del om rätten till kulturarvet och historien. Vem har rätt att beskriva, definiera och kontrollera kulturarvet och historien? Vem får bestämma? Och vem får bestämma vem som får bestämma?

Arkeologen Liv Nilsson Stutz har skrivit om repatrierings- och återbegravningsdebatten, och dess konsekvenser för arkeologin, i ett flertal arbeten. I sin forskning har hon studerat och jämfört situationen i USA, Israel och Sverige (Nilsson Stutz 2007, 2008, 2009). Även om det finns många positiva exempel på repatrieringsprojekt, så menar hon att det också finns många kritiska aspekter och problem som måste beaktas. Hon har påpekat att arkeologer i debatterna ofta framställs, felaktigt, som gravplundrare, och att den syn på arkeologi och antropologi som framförs av många aktörer i debatterna är en föråldrad syn där de nya kritiska diskussionerna inom arkeologin inte reflekteras. Risken att framstå som en gravplundrare eller rasbiologisk forskare

kan i vissa fall leda till självcensur och att forskare undviker vissa kontroversiella ämnen. Nilsson Stutz har betonat forskarnas ansvar att stå upp för ett humanistiskt kritiskt synsätt, vilket jag tror är viktigt att komma ihåg i de stundtals heta debatterna:

“ .. we need to reserve the right to remain critical of all kinds of appropriation of the past. This does not mean that repatriation is always problematic, or even worse, wrong. However, the challenge is to strike a reasonable balance between people’s basic human right to their past and identity, and the potential abuse of this past and this identity to the detriment of others.” (Nilsson Stutz 2009: 161.)

Central i dessa diskussioner är frågan om identitet. Som bekant är arkeologi och identitet ett ämne som har diskuterats mycket flitigt inom arkeologisk forskning under de senaste årtiondena, och svårigheterna med att påvisa och definiera forntida mänsklig identitet eller etnicitet utifrån det arkeologiska materialet har understrukits av en lång rad forskare. Identitet är inget enkelt och okomplicerat fenomen, inte i världen idag, och förstås inte heller i ett historiskt, och än mindre i ett förhistoriskt perspektiv. Ursprungstanken är också central här – en tanke som ofta varit kopplad till idéer om autenticitet, essentialism, äkthet och renhet. Tidsaspekten är naturligtvis också viktig, vilken ibland kan vara svår att förmedla till icke-arkeologer. Som jag ser det är det oerhört viktigt att arkeologer upprätthåller en kritisk attityd när det gäller frågor om definition och tillskrivning av etnicitet i historisk och förhistorisk tid, och att man försöker att undvika att essentialisera urfolkskulturer och identiteter – vilket är viktigt att tänka på även när man diskuterar samisk historia och samiskt kulturarv. En stor utmaning i återföringsdebatterna är därför hur man ska undvika att skapa och återskapa statiska, monolitiska bilder av samisk identitet och förhistoria, såsom så ofta har gjorts i tidigare forskning.

Repatrierings- och återbegravningsdebatterna i Sverige

I Sverige har diskussionerna om återförande till stor del handlat om det samiska kulturarvet, och särskilt om de samlingar av samiska mänskliga kvarlevor som förvaras vid olika museer och institutioner runt om i landet. Det är också dessa debatter som jag kommer att fokusera på i denna artikel.

Det har funnits ett stort vetenskapligt intresse för det samiska, som något exotiskt, främmande och annorlunda, som har sträckt sig över flera hundra år. Inte minst har frågan om samernas "ursprung", som ofta betecknats som något gåtfullt och mystiskt, ständigt varit i centrum för uppmärksamheten, och en stor mängd olika teorier om ursprunget har förts fram av forskare inom olika vetenskapliga fält, såsom lingvistik, etnografi, historia, arkeologi och genetik (se vidare Ojala 2009). Parallellt med detta intresse har samiska föremål samlats in av forskare och andra samlare. Som del av intresset för samerna som "de Andra", och i syfte att fastställa den samiska befolkningens position i systemet, och hierarkin, av världens olika folk, samlades också skelett och skallar in. Några av de mest störande och känsliga delarna av denna historia berör den rasbiologiska forskningen, skullmätningar, evolutionistiska och rasistiska tankar och handlingar, och utgrävningar och/eller plundringar av kyrkogårdar och gravplatser i syfte att finna äkta och genuina samiska skallar för forskning och samlingar.

Trots att frågor om repatriering och återbegravning har diskuterats under lång tid i stora delar av världen, såsom exempelvis i USA och i Australien, så har dessa frågor inte uppmärksamats och diskuterats i någon större utsträckning bland arkeologer i Sverige, tills alldeles nyligen vill säga. Ändå har frågeställningarna om repatriering av samiskt kulturarv aktualiserats i olika sammanhang under flera år i de nordiska länderna (se Duoddaris 2002; Edbom 2005; Harlin 2008a, 2008b).

Tidigare har en av de mest uppmärk-

sammade frågorna handlat om de samiska trummorna, vilka konfiskerades av den svenska staten under 1600- och 1700-talen som del av missionen i Sápmi och kampanjerna mot samiska trosuppfattningar och rituella praktiker. De trummor som överlevt till vår tid, och som ingår i museisamlingar i Sverige och i andra länder, har blivit en viktig symbol för samisk identitet, kultur och historia, en symbol för tiden före koloniseringen och missioneringen, och har varit ett huvudfokus i återförandedebatten (se Duoddaris 2000; Westman 2002; jfr Kroik 2007). Men det mest omdebatterade och kontroversiella ämnet under senare tid har berört det skelettmateriel som bevaras vid museer och arkiv i Sverige.

En av de personer som allra starkast krävt en återföring och återbegravning av de döda förfäderna, som idag förvaras i olika museer och institutioner i Sverige, är den samiska konstnären och poeten Rose-Marie Huuva. Känslan av orättvisa, oförrätter, förnedring och smärta, som rasbiologiska och andra forskare har åsamkat många samer, uttrycks av Huuva i många av hennes verk, och utgör en viktig påminnelse för forskarna om vilka konsekvenser den tidigare forskningen och de samlingar som finns idag kan ha för människor (se ex. Huuva 2006). Rose-Marie Huuva har också vid ett antal tillfällen skrivit till Sametinget i Sverige och begärt att Sametinget ska agera mer kraftfullt för att en återbegravning av kvarlevorna ska kunna genomföras (se Skrivelse till Sametinget 2006, 2007).

I juni 2000 arrangerades konferensen "Vem äger kulturarvet?" vid Ájtte - Svenskt fjäll- och samemuseum i Jokkmokk i Norrbottens län. Vid konferensen diskuterades frågor om förvaltningen av samiskt kulturarv och dess framtid (bidragen är publicerade i Duoddaris 2002). I sitt anförande betonade arkeologen Audhild Schanche att kraven på repatriering inte borde förstås i första hand som en diskussion om juridisk äganderätt utan snarare om ansvaret för de materiella och immateriella dimensionerna av kulturarvet (Schanche 2002).

I Sverige har det hittills endast förekom-

mit ett fall av en planerad återbegravning av samiska mänskliga kvarlevor. Det gäller den så kallade Soejvengelles grav, eller Skuggmannens grav, i Tärna socken i Västerbottens län. Graven grävdes ut 1950 av Ernst Manker från Nordiska museet i Stockholm (se Manker 1961). En del av benen, efter den begravde mannen, fördes till Nordiska museet för vidare analyser. I samband med utgrävningen lovade Manker skriftligen i ett brev att benen skulle återföras till sin plats efter analyserna. Detta skedde dock inte. Den lokala sameföreningen började engagera sig för att löftet skulle uppfyllas och benen återbegravas och 1999 vände sig sameföreningen till Historiska museet, som med hänsyn till Mankers brev medgav att benen kunde återbegravas. 2001 utförde Västerbottens museum en ny undersökning av gravplatsen. Nya C-14 dateringar visade att begravningen troligen kunde dateras till 1400-talet, vilket är en mycket tidigare datering än vad som tidigare hade antagits. I oktober 2002 ägde återbegravningsceremonin rum vid gravplatsen, och gravöverbbyggnaden i form av en slags stenkista rekonstruerades enligt Mankers ritningar (se vidare Heinerud 2002, 2004; Elsvatn 2004; Stångberg 2005). Fallet med Soejvengelles grav visar på möjligheterna att föra en dialog och att nå överenskommelser mellan lokalbefolkning och arkeologer, som kombinerar vetenskapliga analyser med hänsyn till den lokala befolkningens önskemål.

Det finns dock en del andra fall av repatriering från museer i Sverige, men som inte berör den samiska kontexten. Här kan man nämna det uppmärksammade fallet med totempålen från Etnografiska museet i Stockholm, som återlämnades till sitt ursprungsområde i västra Kanada. Kraven från det lokala samhället blev början på en lång process av samarbete och utbyte av erfarenheter, som enligt museets dåvarande chef Per Kåks ledde till många oväntade positiva följder för museet (se Kåks 2002). Ett annat fall vid Etnografiska museet gällde mänskliga kvarlevor från urfolksgrupper i Australien, som plundrats från gravar och olagligt utförts ur landet i början av 1900-ta-

let av svensken Eric Mjöberg, och som återlämnades från museet 2004 (jfr Hallgren 2003). Mänskliga kvarlevor från Historiska museet i Stockholm har också återlämnats till urfolkssamhällen på Hawaii. Ett annat uppmärksammat fall gäller kraniet efter den judiske mannen Levin Dombrowsky, som hade avlidit i häkte i Lund i slutet av 1800-talet. Kraniet hade införlivats i den anatomiska samlingen vid Lunds universitet som ett exempel på ett judiskt kranium. Den judiska församlingen i Malmö krävde i början av 2000-talet att Dombrowskys kranium skulle begravas, vilket Lunds universitets rektor medgav. Detta beslut ledde dock till starka protester från vissa forskare och till diskussioner om principerna för och konsekvenserna av repatriering och återbegravning av mänskliga kvarlevor från universitetets samlingar (se Berggren 2005). I Sverige har det också förekommit vid flera tillfällen att människoben som grävts upp vid undersökningar av medeltida gravar och kyrkogårdar har återbegravts, ofta med hänvisning till religiösa skäl (jfr Iregren & Redin 1995).

2005 presenterades en rapport *Samiskt kulturarv i samlingar* av Åjtte, med en preliminär redovisning av samiska samlingar vid museer i Sverige och andra länder, med fokus på rituella föremål och mänskliga kvarlevor (Edbom 2005). Under 2006 och 2007 bedrevs ett projekt som kallades "Recalling Ancestral Voices – Repatriation of Sámi Cultural Heritage" i samarbete mellan Siida samiskt museum i Inari, Åjtte i Jokkmokk och Várjjat samiskt museum i Varangerbotn (se Harlin 2008a, 2008b). Syftet med projektet var att samla information om samlingar av samiska föremål i museer och arkiv i Norge, Sverige och Finland och att skapa en databas över samlingarna i syfte att tillgängliggöra dessa i det samiska samhället och för andra intresserade. I oktober 2007 arrangerades en avslutande konferens angående repatrieringsfrågor i Inari, där forskare och representanter för Sametingen i de olika nordiska länderna deltog. Som ytterligare ett exempel på den betydelse som repatrieringsfrågan under senare år fått

för museer och andra kulturarvsinstitutioner i de nordiska länderna kan man också nämna den repatrieringskonferens som arrangerades av Grönlands Nationalmuseum i februari 2007 (konferensbidragen är publicerade i Gabriel & Dahl 2008).

Svenska kyrkan har också tagit upp frågan om återbegravning av mänskliga kvarlevor, som del av en fortlöpande försoningsprocess mellan kyrkan och det samiska folket. Just frågan om de samiska kranerna och benen i museer och andra institutioner har identifierats av kyrkan som en extraordinär och konstruktiv möjlighet i försoningsprocessen. I rapporten *Samiska frågor i Svenska kyrkan* från 2006 framförs förslaget att:

”Kvarlevor av samer som inte kan knytas till någon enskild person bör begravas i en gemensam grav inom samiskt område. Gravvården bör utformas som ett minnesmärke som bekräftar det svenska majoritetssamhällets – och inte minst Svenska kyrkans – ursäkt till det samiska folket och önskan om försoning med detta folk.” (Ekström 2006: 106.)

Det som på allvar startade en större och bredare debatt om repatriering och återbegravning i Sverige var ett beslut av Sametingets plenum i Sverige i februari 2007, med hänvisning bland annat till Rose-Marie Huuvas ovan nämnda skrivelser till Sametinget. I beslutet krävde Sametinget dels en genomgång och inventering av de olika museernas och institutionernas samlingar av samiska mänskliga kvarlevor, dels en redovisning av hur dessa samlingar har kommit till museerna och institutionerna, genom gravöppning eller på något annat sätt. Sametinget krävde också ”en repatriering – återföring av de samiska mänskliga kvarlevorna. Om det inte går att identifiera skelettdelarna (de avlidnas identitet) bör Sametinget arbeta för en återföring och en värdig återbegravning i ursprungsområdena för de samiska mänskliga kvarlevorna” (se Sametinget 2007).

Efter det att dessa krav förts fram av

Sametinget har debatten tagit fart i Sverige, med samiska politiker och aktivister, arkeologer, osteologer och museitjänstemän som deltagare. Professorn i osteologi vid Lunds universitet Elisabeth Iregren har varit en av de mest aktiva forskarna i debatterna i Sverige och har framhållit och försvarat de osteologiska samlingarnas vetenskapliga värden i många sammanhang, även i massmedia. I och med att debatterna nådde massmedia – TV, radio, tidningar och Internet – spreds också debatten till större grupper i samhället, och kommentarerna från privatpersoner på nyhetshemsidorna har varit många. Debatterna har stundtals varit rätt så heta, med många starka känslor och en hel del anklagelser. För närvarande arbetar Sametinget i Sverige med att tillsätta ett etiskt råd, som ska bistå Sametinget med att hantera frågor om mänskliga kvarlevor. Hur detta råd kommer att arbeta i praktiken, och vilka dess arbetsuppgifter kommer att bli, återstår ännu att se.

Det finns idag flera aktuella fall av krav på repatriering och återbegravning av mänskliga kvarlevor i Sverige, med flera olika museer inblandade. Den diskussion som har varit mest aktuell och laddad den senaste tiden rör de mänskliga kvarlevorna från Rounala kyrkogård, norr om Karesuando i nordligaste Sverige. Gravarna på kyrkogården utgrävdes 1915 under ledning av arkeologen Eskil Olsson, på uppdrag av Anatomiska institutionen vid Uppsala universitet (Wiklund 1916). Eskil Olsson avled senare samma år, och det finns mycket lite dokumentation bevarat från utgrävningarna. Enligt uppgifter fördes två skelett och 21 kranier till Anatomiska institutionen i Uppsala. Under 1990-talet flyttades en del av denna samling till Historiska Museet i Stockholm, men nyligen har det framkommit att det sannolikt finns fler kvarlevor från Rounala kvar i Uppsala universitets samlingar. För närvarande försöker man att utreda innehållet i dessa nyupptäckta samlingar i Uppsala.

Efter Sametingets krav bildades en arbetsgrupp med företrädare för Sametinget, Historiska museet och Åjtte – Svenskt fjäll-

och samemuseum för att inleda en dialog kring hur samiska kvarlevor och rituella föremål ska hanteras i framtiden, där bland annat kvarlevorna från Rounala diskuteras. En forskningsgrupp med arkeologerna Thomas Wallerström från Trondheim och Kerstin Lidén från Stockholm har under en tid bedrivit ett projekt om Rounala kyrkogård. Nya C-14 prover som analyserats inom projektet visade på att begravningarna från Rounala troligen är mycket äldre än vad som tidigare antagits, kanske medeltida, vilket i så fall skulle betyda att samlingarna på ett unikt sätt kan bidra till att belysa den mycket dåligt kända medeltida historien och etableringen av de första kyrkogårdarna i området.

Sametinget framförde krav att kvarlevorna skulle repatrieras från Historiska museet och att kontrollen över dem skulle överföras till Sametinget, liksom att inga nya analyser av benmaterialet skulle tillåtas innan Sametingets etiska råd påbörjat sitt arbete. Sametinget betonade att frågan var av mycket större symbolisk betydelse, än om blott det formella juridiska ägandet, och man hänvisade också till internationell rätt (Sametinget 2009b; jfr också Baer 2007). I en skrivelse undertecknad av Sametingets kanslichef Ulla Barruk Sunna, framförde Sametinget att kranierna från Rounala kyrkogård "för det samiska folket kommit att representera Sveriges ouppklarade koloniala förflutna gentemot den samiska befolkningen där den rasbiologiska forskningen använde samiska kranier för att måttbestämma den samiska rasens underlägsenhet gentemot den nordiska befolkningen" (Sametinget 2009a). Många personer har engagerat sig i kraven på återbegravning, med bland annat namnsamlingar och en Facebookgrupp på Internet till stöd för kraven.

Med hänvisning till ett ökat vetenskapligt värde av samlingarna, på grund av en möjligen högre ålder, och en därigenom större tveksamhet rörande den etniska tolkningen av kvarlevorna, ville inte Statens Historiska Museer att kvarlevorna skulle återbegravas. Däremot gick museet med på

att de mänskliga kvarlevorna från Rounala som förvarades vid museet skulle kunna överföras till Ájtte i Jokkmokk, för att där ingå i en samisk kontext, dock med reservationen att äganderätten, och därigenom bestämmanderätten, kvarstod hos svenska staten (Statens historiska museer 2009).

Under år 2009 beslutade den svenska regeringen att ett kranium från Lycksele, enligt dokumentationen av samiskt ursprung, som hade varit del av de anatomiska samlingarna vid Uppsala universitet men som liksom Rounala kvarlevorna på 1990-talet hade överförts till Historiska museet, kunde återföras och återbegravas. Vad gäller kvarlevorna från Rounala pågår diskussionen fortfarande, med många olika aktörer inblandade, och vilka vändningar fallet kommer att ta i framtiden, om det kommer att ske en återbegravning och om ytterligare vetenskapliga analyser av benmaterialet kommer att tillåtas, återstår att se (för mer om debatten kring kvarlevorna från Rounala, se Ojala 2009: 256ff.).

Det har också framförts krav om återbegravning av ett gravfynd, som upptäcktes och utgrävdes på 1980-talet nära Frostviken i norra Jämtlands län, och som nu förvaras vid Jamtli i Östersund i Jämtland (för mer om gravfyndet, se Sundström 1988; se också Ojala 2009: 261f.). Ett annat exempel som visar på behovet av diskussioner om forskningsetik i universitetsvärlden berör en sommarkurs i religionshistoria, "Fjällexkursion till samiska offerplatser", som planerades under sommaren 2007 av Uppsala universitet. Inom ramen för kursen skulle ett antal samiska offerplatser vid Torneträsk i nordligaste Sverige besökas och studeras. Man hade dock inte tagit kontakt med den lokala samebyn, och protester från samebyn och Sametinget i Sverige mot sommarkursen och bristen på information och samverkan ledde till att kursen ställdes in och att rektorn för Uppsala universitet bad om ursäkt, försäkrade sin respekt för det samiska folket och lovade att detta misstag inte skulle upprepas (se vidare Ojala 2009: 263f.).

På senare tid har många arkeologer

försökt att skapa nya förhållningssätt och arbetssätt för sin forskning och sina undersökningar, i nära samarbete med grupper av lokalbefolkningen. Inom sydsamiskt område har, till exempel, ett antal arkeologiska inventeringsprojekt genomförts, i samverkan mellan professionella arkeologer och medlemmar ur de lokala samebyarna, där lokal kunskap om landskapet och markanvändning tas tillvara, till stor nytta för arkeologerna, men där även de lokala samhällenas intressen och prioriteringar tas på allvar i projektplaneringen (se t.ex. Ljungdahl 2003, 2007). Liknande samarbetsprojekt har också utförts i andra delar av det samiska området – men även i andra områden i Sverige tillsammans med olika lokalsamhällen.

Arkeologisk etik – etiska regler och koder

Som svar på de önskemål, krav och den kritik som förts fram av olika grupper utanför den akademiska världen har arkeologer under senare år alltmer uppmärksammat och diskuterat frågor om arkeologisk etik. Inte minst har kraven från urfolksgrupper i olika delar av världen på större inflytande och självbestämmande vad gäller kulturarv och historieskrivande, och kraven på repatriering och återbegravning, spelat en viktig roll för en kritisk självreflektion bland arkeologer och andra forskare. Men även den inomvetenskapliga kritiska teoretiska diskussionen under de senaste årtiondena, som behandlat frågor om arkeologins mål och mening och vilka roller arkeologin kan spela i det nutida samhället, har haft stor betydelse för diskussionerna om arkeologisk etik.

Denna diskussion inom arkeologin är förstas också del av en större diskussion om tillämpad etik, forskningsetik och yrkesetik, som vuxit i betydelse under senare år. Forskningsetik var något som man började diskutera på allvar efter andra världskriget, inte minst som en reaktion på de experiment och den forskning som nazisterna utförde på människor. Idag finns en etikprövnings-

lag i Sverige, och många forskningsfinansiärer kräver etiska överväganden och etikprövning i de fall då metoder används som kan skada forskningspersoner fysiskt, psykiskt eller integritetsmässigt.

Det finns idag en rätt så omfattande mängd litteratur som behandlar frågor om arkeologisk etik (se t.ex. Vitelli 1996; Swidler *et al.* 1997; Renfrew 2000; Fforde *et al.* 2002; Zimmerman *et al.* 2003; Karlsson 2004; Scarre & Scarre 2006; Hamilakis & Duke 2007). Diskussionerna har omfattat en rad olika problemområden, såsom plundring av kulturarv och fornlämningar, plundring av skeppsvrak, krigsbyten och handel med fornsaker. Diskussionerna har också handlat om kulturarvsförvaltning och kulturella rättigheter, där just frågan om relationen mellan arkeologer och andra grupper i samhället, lokalbefolkning och i synnerhet urfolk, har varit särskilt laddad.

En rad olika professionella arkeologiska organisationer, såväl nationella som internationella, har försökt att formulera etiska riktlinjer och principer för arkeologisk forskning och verksamhet. Några av nyckelorden i dessa koder är hänsyn, respekt, samarbete och informerat samtycke (rätten för deltagare i forskningsprojekt att informeras om studien och rätten att avstå från att delta). World Archaeological Congress (kort WAC), som är en global arkeologisk organisation, utgör en av de viktigaste aktörerna när det gäller diskussioner om arkeologisk etik och förhållandet mellan professionella arkeologer och urfolksgrupper. WAC arrangerar stora internationella arkeologiska kongresser vart fjärde år och har också varit en ledande kraft inom det internationella arkeologisamfundet för att lyfta fram vad som på engelska brukar kallas för "indigenous archaeology".

Vid ett möte i South Dakota i USA 1989 antog WAC det så kallade Vermillion Accord (se WAC Codes of Ethics; se även Zimmerman 2002), som betonar respekt för både vetenskapliga krav och krav från lokal- och urfolkssamhällen, när det gäller hantering av mänskliga kvarlevor, och som lyfter fram förhandlingar och överenskom-

melser som vägar framåt för att söka finna en balans mellan vetenskapliga och utomvetenskapliga krav.

WAC har även formulerat fler etiska regler, bland annat en etisk kod som kallas "First Code of Ethics", vilken antogs vid ett möte i Venezuela 1990, och som innehåller ett antal principer och regler som framför allt berör förhållandet mellan professionella arkeologer och urfolksgrupper:

Principles:

1. To acknowledge the importance of indigenous cultural heritage, including sites, places, objects, artefacts, human remains, to the survival of indigenous cultures.
2. To acknowledge the importance of protecting indigenous cultural heritage to the well-being of indigenous peoples.
3. To acknowledge the special importance of indigenous ancestral human remains, and sites containing and/or associated with such remains, to indigenous peoples.
4. To acknowledge that the important relationship between indigenous peoples and their cultural heritage exists irrespective of legal ownership.
5. To acknowledge that the indigenous cultural heritage rightfully belongs to the indigenous descendants of that heritage.
6. To acknowledge and recognise indigenous methodologies for interpreting, curating, managing and protecting indigenous cultural heritage.
7. To establish equitable partnerships and relationships between Members and indigenous peoples whose cultural heritage is being investigated.
8. To seek, whenever possible, representation of indigenous peoples in agencies funding or authorising research to be certain their view is considered as critically important in setting research standards, questions, priorities and goals.

Rules:

1. Prior to conducting any investigation

and/or examination, Members shall with rigorous endeavour seek to define the indigenous peoples whose cultural heritage is the subject of investigation.

2. Members shall negotiate with and obtain the informed consent of representatives authorised by the indigenous peoples whose cultural heritage is the subject of investigation.

3. Members shall ensure that the authorised representatives of the indigenous peoples whose culture is being investigated are kept informed during all stages of the investigation.

4. Members shall ensure that the results of their work are presented with deference and respect to the identified indigenous peoples.

5. Members shall not interfere with and/or remove human remains of indigenous peoples without the express consent of those concerned.

6. Members shall not interfere with and/or remove artefacts or objects of special cultural significance, as defined by associated indigenous peoples, without their express consent.

7. Members shall recognise their obligation to employ and/or train indigenous peoples in proper techniques as part of their projects, and utilise indigenous peoples to monitor the projects. (se WAC Codes of Ethics)

International Council of Museums (ICOM), har formulerat en etisk kod för museiverksamhet, som också kan vara relevant i det här sammanhanget (se ICOM Code of Ethics). Här ska jag endast ta upp två punkter som behandlar samlingar av mänskliga kvarlevor och material av religiös betydelse:

2.5 Material som är kulturellt känsligt

Samlingar av mänskliga kvarlevor och material av religiös betydelse bör förvärvas bara om de kan förvaras säkert och tas om hand respektfullt. Detta måste då ske på ett sätt som överensstämmer dels med yrkesmässiga normer, dels med de intressen och trosföreställningar som

finns hos medlemmar av det samhälle eller de etniska eller religiösa grupper där föremålen har sitt ursprung, i den mån detta är känt.

4.3 Att visa känsligt material

Mänskliga kvarlevor och material av religiös betydelse måste visas på ett sådant sätt att det överensstämmer med professionella normer, och i medvetande om de intressen och trosuppfattningar som finns bland de samhällsmedlemmar, etniska eller religiösa grupper som föremålen kommer från, i den mån dessa uppfattningar är kända. De måste presenteras med stor takt och respekt för de känslor av mänsklig värdighet som alla folkslag delar. (ICOM Code of Ethics)

Även det Svenska arkeologiska samfundet har formulerat ett antal etiska regler, som benämns "Svenska arkeologiska samfundets principer för god arkeologisk praxis". Bland dessa regler finns det två punkter som mer specifikt relaterar till urfolk och lokalbefolkning:

1.8. Vid genomförande av arkeologiska projekt skall arkeologer, när så är möjligt och i enlighet med ingångna kontrakt, ta hänsyn till de ekologiska och sociala konsekvenserna av undersökningen, i synnerhet för den lokala befolkningen och/eller ursprungsbefolkningen.

1.9. Forskning som berör ett lands ursprungsbefolkning kräver särskild omtanke. Man bör samverka med den lokala befolkningen och/eller ursprungsbefolkningen i planeringen och genomförandet av projekt och erbjuda meningsfulla erfarenheter samt utbildning i arkeologi. Arkeologer bör aktivt arbeta för att utveckla lokal, regional och nationell expertis inom arkeologi. (se Svenska arkeologiska samfundet; jfr Broadbent 2004)

Ytterligare en ingång till diskussionen om etiska överväganden ligger i den in-

ternationella rätten, i internationella konventioner och deklamationer. Här vill jag särskilt nämna FN:s deklamation om urfolks rättigheter ("UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples"), som är mycket intressant i detta sammanhang. Deklamationen antogs i september 2007 av FN:s Generalförsamling, efter mångåriga komplicerade förhandlingar (se Minde *et al.* 2007). 143 länder röstade för, 11 avstod och 4 röstade emot (Australien, Kanada, Nya Zeeland och USA). Sverige röstade för. Deklamationen innehåller ett flertal paragrafer som behandlar kulturarvsfrågor och kulturella rättigheter. Artikel 11 förklarar att:

1. Indigenous peoples have the right to practice and revitalize their cultural traditions and customs. This includes the right to maintain, protect and develop the past, present and future manifestations of their cultures, such as archaeological and historical sites, artefacts, designs, ceremonies, technologies and visual and performing arts and literature.
2. States shall provide redress through effective mechanism, which may include restitution, developed in conjunction with indigenous peoples, with respect to their cultural, intellectual, religious and spiritual property taken without their free, prior and informed consent or in violation of their laws, traditions and cultures. (Article 11, UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples)

Vidare så uttrycker artikel 12 att:

1. Indigenous peoples have the right to manifest, practice, develop and teach their spiritual and religious traditions, customs and ceremonies; the right to maintain, protect, and have access in privacy to their religious and cultural sites; the rights to the use and control of their ceremonial objects; and the right to the repatriation of their human remains.
2. States shall seek to enable the access

and/or repatriation of ceremonial objects and human remains in their possession through fair, transparent and effective mechanisms developed in conjunction with indigenous peoples concerned. (Article 12, UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples)

Deklarationen innehåller sålunda tydliga ställningstaganden för urfolks rättighet till repatriering av bland annat mänskliga kvarlevor. Frågan är förstas vad denna deklARATION betyder, eller borde betyda, för hanteringen och förvaltningen av det samiska kulturarvet i Sverige. Det är en fråga som måste beaktas av myndigheter och organisationer i Sverige i framtiden.

Det finns naturligtvis en rad kritiska aspekter när det gäller formuleringen och tillämpningen av etiska regelverk och koder inom arkeologin som behöver uppmärksammas och diskuteras. Den stora utmaningen är förstas hur man ska kunna tillämpa sådana principer och riktlinjer i praktiken, i den mångfacetterade, komplicerade och föränderliga verkligheten. Varje situation är i själva verket unik, och måste ses i sin specifika kontext, vilket gör det svårt att finna generella, allomfattande principer som täcker in alla möjliga situationer och olika eventualiteter.

Tolkningen, förståelsen, av de olika reglerna och principerna är förstas inte heller helt okomplicerad. Vad betyder egentligen begrepp som "respekt" och "hänsyn"? Och vad är egentligen ett lokalsamhälle? Det är också vanligt att det finns olika åsikter, värderingar och intressen inom en och samma grupp – till exempel bland arkeologer i Sverige eller bland samer i Sverige (något annat är egentligen otänkbart). Hur ska man då förhålla sig till dessa olika åsikter och intressen? Vem får bestämma, och vem får representera gruppen? Detta gäller även frågan om återbegravning av gamla skelett, där det finns olika åsikter såväl bland forskare som bland samer. Ett aktuellt fall från Norge, som berör mänskliga kvarlevor från Neiden som liksom Rounala utgrävdes år 1915, och där olika åsikter i det samiska lokalsamhäl-

let har förts fram huruvida kvarlevorna ska återbegravas omedelbart eller om man ska tillåta fler analyser av benen för att belysa områdets historia, visar på vikten av att beakta varje fall i sin egen historiska och lokala kontext och att tillåta en ingående och öppen diskussion, där olika röster kan få ta plats.

För att etikediskussionerna inom arkeologin ska vara meningsfulla så bör de vara en integrerad del av den arkeologiska forskningsprocessen i stort. Etiska överväganden behöver ske under hela forskningsprocessen, från planeringsstadiet, via genomförande till redovisning av resultat och publicering. Det finns förstas inga enkla lösningar här – utan det krävs en ständig, fortlöpande diskussion och reflektion kring de etiska frågeställningarna.

Man får inte heller glömma bort maktspekten, som alltid finns närvarande i samarbetsprojekt. Vem är det som tar initiativet till forskningen, vem är det som styr projektet under planerings- och utförandefaserna, och vilka röster är det som får komma fram i publikationerna efter det att projektet är slutfört?

Det handlar också om politik, om att ta ställning för eller emot, att vilja något. Här kommer man in på en annan, större frågeställning som handlar om forskarens samhällsengagemang, om forskaren som samhällsaktör och aktivist. Hur ska vi förhålla oss till det, var går gränserna för vad som är acceptabelt?

Avslutning: Vägar framåt?

Avslutningsvis skulle jag än en gång vilja lyfta fram att jag anser att man kan betrakta diskussionerna om återförande av samiskt kulturarv som en utmaning och en möjlighet för arkeologin och museerna, som något potentiellt positivt, som kan bredda, utveckla och öppna upp forskningen och museerna mot samhället. Jag är övertygad om att det finns en stor potential för ny kunskap och ny förståelse, för alla parter, i försöken att samarbeta och samverka mellan professionella arkeologer och lokal- och urfolksgrupper.

Jag tycker att det är viktigt att försöka öppna upp forskningen och museerna för de röster och erfarenheter som tidigare marginaliserats och tystats ned, och att arkeologer visar förståelse och respekt för dem som på olika sätt berörts, eller berörs, av den arkeologiska forskningen. Men det är samtidigt viktigt att arkeologer och andra forskare står upp för det som de tycker är viktigt och väsentligt med sin forskning, vad den arkeologiska forskningen kan bidra med i samhället, och att man försöker att förklara och föra ut forskningen till allmänheten och till dem som berörs av den.

När det gäller diskussionen om hanteringen av samlingarna med samiska mänskliga kvarlevor, så vill jag också lyfta fram att den bakomliggande historien är mycket viktig och måste tas på allvar. Det gäller den allmänna historien, den koloniala historien, vilken inte riktigt har erkänts i Sverige, och forskningshistorien med dess mörkare sidor i form av rasbiologisk forskning och utgrävningar eller plundringar av gravar i jakten på äkta samiska skelett och skallar, men även hur man framställt den samiska befolkningen och samisk historia i forskning, utställningar osv. Det finns en hel del vittnesmål om protester och motstånd mot gravöppningar och gravplundringar från den lokala samiska befolkningen i en del situationer, vilket även inkluderar berättelser från forskarna själva (se vidare Ojala 2009). Den här historien måste undersökas och analyseras närmare. Det är något som vi i Sverige ännu inte riktigt har tagit tag i på allvar. Jag vill också tillägga att det för mig framstår som självklart att kontexten i vilken kvarlevorna en gång i tiden grävdes upp, eller på annat sätt insamlades, måste vara relevant för hur vi idag ska förhålla oss till dessa kvarlevor, och till kraven på återförande och eventuellt återbegravning.

En viktig väg framåt tror jag är att ta upp etiska frågeställningar och överväganden redan tidigt under universitetsutbildningarna, och att även satsa på utbildningar i sådana frågor för yrkesverksamma. Det är viktigt att introducera och problematisera svåra etiska dilemman och överväganden,

som man som arkeolog kan komma att ställas inför i yrkeslivet, redan tidigt under universitetsutbildningarna. Att föra en fortlöpande, levande diskussion om arkeologisk etik med nya generationer av arkeologistudenter tror jag därtill kan vara ett bra sätt att motverka en förstenad kodex av etiska regler som inte följer med i förändringarna i det omgivande samhället.

Jag tror också att det skulle finnas mycket att vinna på att jämföra kunskaper och erfarenheter internationellt, mellan de nordiska länderna men också i ett större internationellt perspektiv. I Sverige skulle det vara viktigt att jämföra med situationen i Norge och Finland vad gäller förvaltning av samiskt kulturarv och olika tillvägagångssätt för att förvara och studera samiska mänskliga kvarlevor. Såväl i Norge som i Finland har det förekommit fall av återbegravning, och särskilda arrangemang för förvaring av samiska kvarlevor har etablerats. Vilka lösningar och överenskommelser har man uppnått, och hur har man gått tillväga för att nå dessa? Vad har fungerat bra, vad har fungerat mindre bra?

I sammanhanget bör man inte glömma bort att det också krävs resurser, vad gäller såväl ekonomi som kompetent personal, för att hantera frågorna om repatriering på ett genomtänkt, konstruktivt och positivt sätt. Detta utgör förstås ett särskilt ansvar för den svenska staten, inte minst med tanke på den bakomliggande historien. Det finns också ett stort behov idag av att söka skapa rum och arenor där arkeologer och allmänheten och olika grupper som berörs av forskningen kan mötas, och försöka skapa en grund för en verklig dialog. Här tror jag att museerna med sina speciella erfarenheter och sin kompetens kan ha en viktig roll att spela i framtiden. Men jag tror också att vi arkeologer emellanåt behöver se oss själva i spegeln och fråga oss själva och varandra: Vad vill jag som arkeolog, akademiker och människa? Vad vill jag åstadkomma, och vad kan jag bidra med? För det är ju trots allt som människor som vi har möjlighet att möta de andra på gemensam mark.

Arkeologian etiikka ja palautuskysymys- keskustelu Ruotsissa

Käsittelen artikkelissani arkeologian etiikkaa ja palautuskysymystä. Ruotsissa keskustelu on juuri nyt vilkasta koskien museoissa ja laitoksissa pidettävien saamelaisten kulttuuriperinnön ja ihmisjäännösten mahdollista palauttamista alkuperäisväestölle.

Olen sitä mieltä, että repatriaatio-keskustelussa on arkeologialle sekä haasteita että mahdollisuuksia. Artikkelissani otan esille monia konkreettisia tapauksia Ruotsista. Käsittelen myös keskustelua Pohjois-Ruotsin Karesuandosta olevasta Rounalan kirkon hautausmaasta ja sieltä löytyneistä ihmisjäännöksistä sekä otan esille eettisiä periaatteita ja sääntöjä, jotka arkeologiset eri organisaatiot ovat laatineet niin kansallisella kuin kansainvälisellä tasolla. Nämä tärkeät kysymykset tulisi ottaa huomioon ja käsitellä laajemmin arkeologisessa tutkimuksessa, ja ne tulisi ottaa esille jo yliopisto-opetuksessa. Lisäksi työssä oleville arkeologeille tulisi järjestää opetusta etiikasta. Näitä kysymyksiä tulisi verrata myös kansainvälisellä tasolla sekä Pohjoismaiden välillä, etenkin saamelaisen kulttuuriperinnön hallintoon liittyvissä asioissa

Litteratur

- Baer, L.-A. 2007: Tal vid seminariet om repatriering i Enare 2007-10-03. <http://www.sametinget.se/2985>.
- Berggren, Å. 2005: Repatriering på gott och ont – debatt om utlämning av benmaterial. *Fornvännen*, vol. 100, no. 4: 281–283.
- Broadbent, N.D., 2004: The ethics of collaborative research in Sweden. Finding common ground with local and indigenous people. Karlsson, H. (ed.), *Swedish Archaeologists on Ethics*: 87–98. Bricoleur Press, Lindome.
- Duoddaris 2000: *Den samiska trumman i historisk tid och nutid. Rapport från seminarium vid Ájtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum 15-16 juni 1999.* (Duoddaris 16) Ájtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum, Jokkmokk.
- Duoddaris 2002: *Vem äger kulturarvet? Anföranden vid konferens om återföringsfrågor vid Ájtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum 6-8 juni 2000.* Duoddaris 20. Ájtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum, Jokkmokk.
- Edbom, G. 2005: *Samiskt kulturarv i samlingar. Rapport från ett projekt om återföringsfrågor gällande samiska föremål.* Ájtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum, Jokkmokk.
- Ekström, S. 2006: *Samiska frågor i Svenska kyrkan.* (Svenska kyrkans utredningar 2006:1) Svenska kyrkan, Stockholm.
- Elsvatn, L. 2004: Soejvengelle. *Tre kulturers landskap – möten i gränsland*: 147–151. Vilhelmina kommun, Vilhelmina.
- Fforde, C., Hubert, J. & Turnbull, P. (eds) 2002: *The Dead and their Possessions. Repatriation in principle, policy and practice.* (One World Archaeology 43) Routledge, London & New York.
- Gabriel, M. & Dahl, J. 2008: (eds) *Utimut. Past Heritage – Future Partnerships. Discussions on Repatriation in the 21st Century.* The Greenland National Museum & Archives, International Work Group for Indigenous Affairs (IWGIA), Copenhagen.
- Hallgren, C. 2003: *Toå resenärer – två bilder av australier. Eric Mjöbergs och Yngve Laurells vetenskapliga expeditioner 1910–1913.* Kultur i fokus, Uppsala.
- Hamilakis, Y. & Duke, P. 2007: (eds) *Archaeology and Capitalism – From Ethics to Politics.* (One World Archaeology 54) Left Coast Press, Walnut Creek, CA.
- Harlin, E.-K. 2008a: Repatriation as knowledge sharing – returning the Sámi cultural heritage. M. Gabriel & J. Dahl (eds), *Utimut. Past Heritage – Future Partnerships. Discussions on Repatriation in the 21st Century*: 192–200. The Greenland National Museum & Archives, International Work Group for Indigenous Affairs (IWGIA), Copenhagen.
- Harlin, E.-K. 2008b: *Recalling Ancestral Voices – Repatriation of Sámi Cultural Heritage. Projektets Interreg IIIA Slutrapport.* Siida Sámi Museum, Inari.
- Heinerud, J. 2002: *Rapport över arkeologisk undersökning av samisk grav, RAÄ 195:1,*

- Tärna socken, Storumans kommun, Västerbottens län. Unpublished report. Västerbottens museum, Umeå.
- Heinerud, J. 2004: *Rapport över återbegravning av skelett, RAÄ 195:1, Tärna socken, Storumans kommun, Västerbottens län*. Unpublished report. Västerbottens museum, Umeå.
- Huuva, R.-M. 2006: *Divttat – Dikter. Viidát – divttat Sámis, Vidđ – dikter från Sápmi: 13–53*. Podium, Stockholm.
- ICOM Code of Ethics. http://icom.museum/code2006_eng.pdf.
- Iregren, E. & Redin, L. 1995: (eds) *I Adams barn... En diskussion om etiska aspekter på museiförvaring och återbegravning av medeltida skelettmaterial*. (Institute of Archaeology Report Series No. 55) University of Lund, Lund.
- Karlsson, Håkan 2004: (ed.) *Swedish Archaeologists on Ethics*. Bricoleur Press, Lindome.
- Kroik, Å.V. 2007: *Hellre mista sitt huvud än lämna sin trumma*. Boska, Hönö.
- Kåks, P. 2002: Vem tillhör kulturarvet? Funderingar kring ägande och förfogande. Vem äger kulturarvet? *Anföranden vid konferens om återföringsfrågor vid Åjtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum 6-8 juni 2000*. (Duoddaris 20): 109–112. Åjtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum, Jokkmokk.
- Ljungdahl, E. 2003: *Att spåra sin historia: en redogörelse för några av de insatser för samiska kulturmiljöer som gjorts under åren 1997-2002 i Jämtlands län*. Gaaltije, Östersund.
- Ljungdahl, E. 2007: *Att spåra sin historia – dokumentation av samiska kulturmiljöer i Jämtlands län*. S. Lyngman (ed.), *Om Sørsamisk historie – Foredrag fra seminar på Røros 2006 og Trondheim 2007*: 28–37. Saemien Sijte, Snåsa.
- Manker, E. 1961: *Lappmarksgravar: dödsföreställningar och gravskick i lappmarkerna*. (Acta Lapponica 17) Nordiska Museet, Stockholm.
- Minde, H., Eide, A. & Åhrén, M. 2007: *The UN Declaration on the Rights of Indigenous People. What made it possible? The work and process beyond the final adoption*. (Gáldu Cála – Journal of Indigenous Peoples Rights no. 4/2007) Gáldu – Resource Centre for the Rights of Indigenous Peoples, Guovdageaidnu/Kautokeino.
- Nilsson Stutz, L. 2007: Vem äger kulturhistorien? *Tvärsnitt*, 2007, no. 1: 10–13.
- Nilsson Stutz, L. 2008: Caught in the Middle – An archaeological perspective on repatriation and reburial. M. Gabriel & J. Dahl (eds) *Utimit. Past Heritage – Future Partnerships – Discussions on Repatriation in the 21st Century*: 84–98. The Greenland National Museum & Archives, International Work Group for Indigenous Affairs/IWGIA, Copenhagen.
- Nilsson Stutz, L. 2009: Archaeology, identity, and the right to culture – Anthropological perspectives on repatriation. *Current Swedish Archaeology*, vol. 15–16: 157–172.
- Ojala, C.-G. 2009: *Sámi Prehistories – the politics of archaeology and identity in northernmost Europe*. (Occasional Papers in Archaeology 47) Uppsala universitet, Uppsala.
- Renfrew, C. 2000: *Loot, legitimacy and ownership: the ethical crisis in archaeology*. Duckworth, London.
- Sametinget 2007: *Sametinget, Sammanträdesprotokoll 2007:1, Sammanträdesdatum 2007-02-20--22, Lycksele*. Sametingets kansli, Kiruna.
- Sametinget 2009a: *Angående remissförfrågan om provtagnings på 12 samiska kranier härrörande från Rounala ödekyrkogård*. Yttrande till Statens historiska museer, 2009-05-04. Ulla-Barruk Sunna. Dnr. 2009-552. Sametingets kansli, Kiruna.
- Sametinget 2009b: *Begäran om återförande av 12 samiska kranier från Ruonala ödekyrkogård till Sametinget*. Hemställan till Kulturdepartementet, 2009-05-08. Lars-Anders Baer/Ulla Barruk Sunna. Dnr 2009-648. Sametingets kansli, Kiruna.
- Scarre, C. & Scarre, G. 2006: (eds) *The Ethics of Archaeology – Philosophical Perspectives on Archaeological Practice*. Cambridge

- University Press, Cambridge.
- Schanche, A. 2002: Museer, gjenstander, rettigheter. *Vem äger kulturarvet? Anföranden vid konferens om återföringsfrågor vid Åjtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum 6-8 juni 2000*. (Duoddaris 20): 29-33. Åjtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum, Jokkmokk.
- Skrivelse till Sametinget 2006: *Inventeringen av kranier och skelett*. Skrivelse till Sametinget från Rose-Marie Huuva, 2006-04-24. Dnr 120/06. Sametingets kansli, Kiruna.
- Skrivelse till Sametinget 2007: *Samiska kranier och skelett*. Skrivelse till Sametinget från Rose-Marie Huuva, 2007-01-11. Dnr 120/06. Sametingets kansli, Kiruna.
- Statens Historiska Museer 2009: *Överlåtelse av mänskliga kvarlevor i Statens historiska museers samlingar*. Hemställen till Regeringen, 2009-06-02. Dnr. 629-527-2009. Statens Historiska Museer, Stockholm.
- Stångberg, A. 2005: Soejvengeelle - en samisk grav i Vapsten. Å. Viridi Kroik (ed.) *Efter förfädernas sed*. Om samisk religion: 40-56. Boska, Göteborg.
- Sundström, J. 1988: Graven vid Gransjön i Frostviken. Sverre Fjellheim (ed.) *Åarjel-saemiel/Samer i sør*. Saemien Sijte Årbok, vol. 3: 136-144.
- Svenska arkeologiska samfundet: http://www.arkeologiskasamfundet.se/025_praxis.html.
- Swidler, N., Dongoske, K.E., Anyon, R. & Downer, A.S. 1997: (eds.) *Native Americans and Archaeologists. Stepping Stones to Common Ground*. AltaMira Press, Walnut Creek.
- Vitelli, K.D. 1996: (ed.) *Archaeological Ethics*. AltaMira Press, Walnut Creek, CA.
- WAC Codes of Ethics: http://www.worldarchaeologicalcongress.org/site/about_ethi.php
- Westman, A. 2002: Samisk trummor, vilken är deras betydelse idag? *Vem äger kulturarvet? Anföranden vid konferens om återföringsfrågor vid Åjtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum 6-8 juni 2000*. (Duoddaris 20): 55-59. Åjtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum, Jokkmokk.
- Wiklund, K.B. 1916: *Rounala kyrka*. Almqvist & Wiksells, Uppsala.
- Zimmerman, L.J. 2002: A decade after the Vermillion Accord: what has changed and what has not? C. Fforde, J. Hubert & P. Turnbull (eds) 2002. *The Dead and their Possessions: Repatriation in principle, policy and practice*. (One World Archaeology 43): 91-98. Routledge, London & New York.
- Zimmerman, L.J., Vitelli, K.D. & Hollowell-Zimmer, J. 2003: (eds) *Ethical Issues in Archaeology*. AltaMira Press, Walnut Creek, CA.
- Carl-Gösta Ojala, Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet

Jatkuvuusperustelut ja saamelaisen kielen leviäminen* (osa 2)

Jaakko Häkkinen

* Kiitän Petri Kalliota ja Johan Schalinia korvaamattomasta avusta lainasanakerrostumien kronologian selvittämisessä.

Saamen lainasanakerrostumat

Metodien tarkastelun jälkeen on aika siirtyä käsittelemään tarkemmin saamelaisen kielen syntyä ja leviämistä ajan ja paikan suhteen. Tärkeimpänä apuna tässä ovat saamen lainasanakerrostumat sekä saamelaisperäinen paikannimistö.

On merkittävää, että saamessa on iranilaisia, balttilaisia ja germaanisia lainasanoja, jotka äänne- ja levikkiseikkojen perusteella on omaksuttu jo ennen kuin saame ja itämerensuomi eriytyivät ja alkoivat kehittyä omiin suuntiinsa. Aloitan kuitenkin lainasanojen käsittelyn vasta Itämeren alueelta keskittyen niihin kerrostumiin, joita on omaksuttu vielä niin myöhään, että niillä on todistusvoimaa saamen erilliskehityksen suhteen. En siis ota mukaan esimerkiksi kantaindoeurooppalaisia enkä arjalaisia lainasanoja, jotka on omaksuttu kauempana kaakossa paljon ennen saamelaisen kielihaaran eriytymistä. Käsittelen ainoastaan niitä lainasanakerrostumia, jotka valaisevat erillisen saamelaisen kielihaaran syntyä ja ekspansiota: germaanista, balttilaista ja itämerensuomalaista.

Lainasanakerrostumien perusteella käytän tässä tarkastelussa seuraavia kielen-
tasojen nimityksiä: esisaame (PreS: lainasanojen levikin tai äännesubstituutioiden perusteella alueellisesti muttei vielä kielellisesti eriytynyt), varhaiskantasaame (EPS: ennen muutosta *š > *s), keskikantasaame

(MPS: muutoksen *š > *s ja vokaalirotaation välissä) ja myöhäiskantasaame (LPS: vokaalirotaation jälkeen).

Germaanisiet lainasanat

Mahdollisimman tarkasti eri lainasanakerrostumat saadaan luokiteltua niin, että kummalla tahansa taholla tapahtuva muutos riittää uuden kerrostuman merkiksi. Seuraava katsaus on kooste viime vuosina aihetta käsitelleistä tutkimuksista, ja kaikki esimerkkisanat on poimittu näistä lähteistä (Koivulehto 2002; Aikio 2006; Aikio 2009; Kallio 2009).

G1. Esigermaanista länsiuraliin

IE/PreG *bhl(e)h1tō- 'lehti' → LU *lešti > LPS *le□ste□ > SaaN *lasta* 'lehti' (Koivulehto 2002: 584). Esigermaaniseksi kutsutaan niitä lainasanoja, jotka on omaksuttu käytännössä vielä luoteisindoeuroopasta (kantaindoeuroopan murre, joka yhdistetään yleisesti nuorakeraamiseen kulttuuriin) mutta joissa on vain germaanisessa haarassa esiintyviä piirteitä (esim. johdoksia). Nämä sanat ovat usein yhteisiä itämerensuomen kanssa.

G2. Paleogermaanista esisaameen

PaG *kāpa- 'kavio, sorkka' (> PG *xōfa-) → PreS *kapa-ra > LPS *kuopēr(ē) > SaaS *guehpere* 'poron sorkka' (~ Fi. *kavio* eri johdoksilla) (Aikio 2009: 254). Paleogermaanisissa lainasanoissa ei ole vielä tapahtunut varsinaiseen kantagermaaniin johtaneita muutoksia (*ā > *o□, Grimmin laki jne.). Esimerkkisana näyttää lainatun jo paleogermaanista, koska varhaiskantasaamen *a-vartalosisissa sanoissa ei vielä ollut pitkiä ensitavun vokaaleja (ainoa vastaesimerkki

SaaN *čuoldit* ~ Fi. *suoltaa* on konsonantti-
vartaloinen johdos eli kantasana on ol-
lut alun perin toisessa tavussa **i*). Sanassa
ei myöskään ole voinut olla EPS **o-a*-kom-
binaatiota, koska siitä tulisi > LPS **oa-e*→
G3. *Varhaiskantagermaanista varhaiskan-
tasaameen*

EPG **xansō* 'joukko' → EPS **kansa* > LPS
**kuonsē* > SaaN *guossi* 'vieras' (~ Fi. *kansa*)
(Kallio 2009: 36). Saamen osalta tämä ker-
rostuma ei eroa aikaisemmista kerrostu-
mista, ja lainasanoilla on vielä usein vasti-
ne itämerensuomessa. Kantagermaanin **x*
("kohiseva *h*") on korvattu saamen **k*:lla (ja
itämerensuomessa samoin **k*:lla.)

G4. *Myöhäiskantagermaanista varhaiskan-
tasaameen*

LPG **hasja* → EPS **asijo* > LPS **vuose*→jō
> SaaN *vuossu* 'palje' (Aikio 2006: 10).

LPG **heuja* → MPS **evji* > LPS **jievje*→
> SaaN *jievja* 'valkoturkkinen eläin' (Aikio
2006: 25). Tässä vaiheessa kantagermaanin
**x* lienee kehittynyt vähemmän hälyiseksi
**h*:ksi, koska saamessa näkyy katoedustus.
Germaanin **sj* korvattiin varhaiskantasa-
amessa vielä **sVj*-yhtymällä.

G5. *Luoteisgermaanista keskikantasaameen*

NwG **fursija*- 'vaahdota (koski)' → MPS
**puršo*- > LPS **poršō*- > SaaN *boršu*- 'vaahdo-
ta (koski)' (Aikio 2006: 20).

(PG **xēbaz* >) NwG **hābaz* 'kalaverkko'
→ MPS **apVsi* > LPS **vuopse*→> SaN *vuok-
sa* 'kalaverkon liina' (Kallio 2009: 36). Luo-
teisgermaanin **h*:lla on saamessa katoedustus.
Keskikantasaameen syntyi sekundaarinen
**š* sen jälkeen kun vanha **š* oli varhaiskan-
tasaamassa langennut yhteen **s*:n kanssa,
ja tällä uudella **š*:llä alettiin korvata ger-
maanin **sj*- ja ilmeisesti myös **si*-yhtymää
(ensimmäinen sana on ollut germaanissa
kolmitavuinen; Johan Schalin, henkilökoh-
tainen tiedonanto).

G6. *Luoteisgermaanista myöhäiskantasaameen*

(PG **heuja* >) NwG **hiuja* 'tomu jne.'
→ LPS **ipjē* > SaaS *ibje* 'tomu' (Aikio 2006:
25).

NwG **hagja* 'tuomi' → LPS **āvčē*→>
SaaN *āvža* 'tuomi' (Aikio 2006: 14). Myö-

häiskantasaamen tasosta voidaan puhua
saamelaisen vokaalirotaation jälkeen, missä
kielen vokaalisto muuttui radikaalisti: **a* >
**uo*; **u* > **o*; **i* **ü* > **e*→jne. Vanhoissa laina-
sanoissa esimerkiksi lainanantajakielen **a*:ta
vastaa LPS **uo*, mutta tämän muutoksen jäl-
keen lainanantajakielen **a*:ta vastaa saamen
**a*→ ja **i*:tä vastaa vanhoissa lainoissa **e*→
mutta nuorissa **i*. Tässä vaiheessa germaa-
nin **h* jäi edelleen ilman substituuttia. En-
simmäisessä sanassa näkyvä muutos lienee
tapahtunut jo kantagermaanista luoteisger-
maanin tultaessa eli edellisen kerrostuman
aikaan (Johan Schalin, henkilökohtainen
tiedonanto), mutta sana on lainattu vasta
myöhäiskantasaameen.

G7./G8. *Varhaiskantaskandinaavista saamen
muinaismurteisiin*

(PG **xardjo*→>) EPN **hardio*→'hartia' →
NwS **hārtija*→~ ES **ārtija*→'hartia' (Kallio
2009: 37). Sanoilla on vielä laaja levikki saa-
messa, mutta länsisaameen ilmestyy jo **h*,
itäsaameen ei vielä. Varhaiskantaskandi-
naavi on käytännössä vielä luoteisgermaa-
nin tasolla; Petri Kallio kutsuu tätä tasoa
pohjoisgermaaniksi (Kallio 2009: 37).

G9. *Keskikantaskandinaavista saamen muina-
ismurteisiin*

(EPN **hiuja* >) MPN ? **hyuja* 'untuva
jne.' (> LPN **hýjV* > fääri *hýggj*) → NwS
**hujve*→~ ES **uvje*→'untuva' (Aikio 2006:
26). Tämä sana on lainattu kielentasosta,
joka ei ole enää varhaiskantaskandinaavia
mutta ei vielä myöhäiskantaskandinaavia-
kaan. Saamen **u*:lla on korvattu **y* [ü] aivan
kuten itämerensuomalaisissa lainasanois-
sakin, ja saamen **vj*-yhtymä (länsisaamessa
metateesi) edellyttää skandinaavin yhty-
mää **uj* [w].

Nuorempiin kerrostumiin ei enää ole
tarvetta mennä, koska myöhäiskantaskan-
dinaavin tasosta eteenpäin saamea ja skan-
dinaavin tasosta puhuttu Lapissa naapureina ja
kontaktit ovat olleet jatkuvia. Lainasano-
jen kerrostaminen on myös hankalaa tästä
eteenpäin, koska myöhäiskantaskandinaa-
vin taso on pääpiirteissään hyvin lähellä
nykyisiä skandinaavisia kieliä. Joka tapa-
uksessa voidaan nähdä, että saamalla ja
germaanilla on ollut ilmeisen jatkuvia kon-

takteja jo vuosituhsien ajan.

Balttilaiset lainasanat

Balttilaisten ja baltoslaavilaisten lainasanojen kohdalla ei päästä yhtä tarkkaan erotteluun, koska monessa tapauksessa muutokset kantabaltista esimerkiksi nykyliettuaan ovat erittäin vähäisiä. Siksi kronologia rakentuu pitkälti saamen tasojen pohjalle; numerointi on suhteutettu edelliseen kerrostumaan, vain alkukirjain vaihtuu. Kaikki esimerkkisanat on poimittu aiemmista tutkimuksista (Kalima 1936; Sammallahti 1999; Koivulehto 2006a; Kallio 2008; Kallio 2009).

Petri Kallio on äskettäin perustellut, miksi eräät aiemmin (esim. Sammallahti 1999) baltoslaavilaisina pidetyt lainasanat saamassa voisivat olla pikemminkin nuoria balttilaisia lainoja – tukea näkemykselle löytyy sekä lainasanojen levikistä ja äänneasusta että sanojen balttilaisesta asusta (Kallio 2009: 35). Nämä sanat näyttäisivät omaksutun vasta sen jälkeen kun kantasaaimeen oli jo ilmestynyt sekundaari *š (Kalliolla *ś), joka on säilynyt nykysaamassa, kun taas alkuperäinen ja vanhimmissa balttilaisissa lainasanoissa esiintyvä *š edustuu kanta- ja nykysaamassa *s:nä.

Toinen näistä myöhäisistä balttilaislainoista (LPS *šuvunje → 'hyvin koulutettu koira') on lainattu jo ennen vokaalirotaatiota, mutta toinen (LPS *šeare – tē 'loistava, valoisa') voi olla lainattu jopa sen jälkeen. Tähän viittaa sanan epäetymologinen vokaalikombinaatio *ea-e → alkuperäinen varhaiskantasaaimeen *e-a-kombinaatio edustuisi myöhäiskantasaaimeen *ea-e → kombinaationa ja alkuperäinen *e-i-kombinaatio edustuisi *ie-e → kombinaationa, mutta mikään alkuperäinen kombinaatio ei edustu *ea-e → kombinaationa. Sen sijaan nuorissa, vokaalirotaation jälkeen omaksutuissa lainasanoissa tätä kombinaatiota luonnollisestikin tavataan: vokaaliston osalta rinnakkaistapaus on Fi. *henki* → SaaN *heagga*, jonka saamen *h* paljastaa myöhäiseksi (ks. Korhonen 1981: 85–86). Toisen tavun vokaalia ei voi oikein selittää myöskään

adjektiivinjohtimen vaikutukseksi, koska kantasanan vartalovokaali näyttää tämän johtimen edellä säilyneen kaikissa niissä tapauksissa joille kantasana yleensä voidaan esittää (Korhonen 1981: 322). Niinpä kyseinen sana näyttäisi todennäköisimmin lainatun vasta vokaalirotaation jälkeen. Suurin osa balttilainoista on kyllä omaksuttu jo varhaiskantasaaimeen, mutta lisäksi nyt siis ilmeisesti yksi sekä keskikantasaaimeen että myöhäiskantasaaimeen:

B1. Baltoslaavista länsiuraliin

BS *šalgo- 'salko' → LU *šalko > LPS *čuolkōj > SaaI čuálguj 'kanki' (~ Fi. *salko*) (Kallio 2008: 268).

B2./B3. Kantabaltista esi- tai varhaiskantasaaimeen

PB *šalna → 'kuura, halla' → EPS *šalna > LPS *suolnē 'kaste, usva, halla' (~ Fi. *halla*) (Kalima 1936: 95; Koivulehto 2006a: 188). Tässä kerrostumassa baltoslaavin *ś ja *ž olivat jo muuttuneet varsinaisen kantabaltin *š:ksi ja *ž:ksi.

B4./B5. (Pohjois?)baltista keskikantasaaimeen

NB? *šävā 'koira' → MPS *šavV- / *šövV- > LPS *šuvunje → 'hyvin koulutettu koira' (Sammallahti 1999: 79; Kallio 2009: 35) B6. (Pohjois?)baltista myöhäiskantasaaimeen

NB? *žeri- → LPS *šeare → 'kirkas, selkeä' (Sammallahti 1999: 79; Kallio 2009: 35)

Myös osa saamen keskikantasuuomalaisista lainasanoista on omaksuttu vasta vokaalirotaation jälkeen, joten myöhäiskantasaaimeen on joka tapauksessa edelleen puhuttu hyvin etelässä vielä siihen aikaan (ks. Aikio 2006: 41). Samoin luoteisgermaanisissa (~ varhaiskantaskandinaavisissa) lainasanoja on lainattu myöhäiskantasaaimeen vielä vokaalirotaation jälkeen, ja paikannimien perusteella nimenomaan eteläisessä Suomessa (ks. jäljempänä). Tätä taustaa vasten satunnaisia balttilaislainojakin on hyvin voinut vielä samaan aikaan päätyä myöhäiskantasaaimeen asti. Merkittävää on kuitenkin, ettei tässä käsitellyillä myöhäisillä balttilainoilla ole vastinetta itämerensuomessa. Ne saattavat kuitenkin olla samanikäisiä kuin keskikantasuomen pohjoisbalttilaiset lainasanat (näistä ks. Kallio 2008).

Itämerensuomalaiset lainasanat

Aina ei ole mahdollista erottaa varhaisimpia keskinäisiä lainasanoja yhteisestä kantakielivaiheesta (suomalais-saamelaisesta kantakielestä) perityistä sanoista. Vain silloin jos saamessa näkyy jälkiä itämerensuomeen rajoittuvasta äännekehityksestä tai sanassa on saamen kannalta sekundaari piirre, voidaan sana todeta lainaksi; seuraavat esimerkit on poimittu Mikko Korhoselta (1981) ja Ante Aikiolta (2006; 2007a). Kantasaamessa tapahtui jo varhain muutos *š > *s, minkä jälkeen keskikantasaameen syntyi uusi *š. Tällä on korvattu keskikantasuomalaisen lainasanojen *š, ja keskikantasuomesta näyttää lainatun sanoja sekä keski- että myöhäiskantasaameen:

F4./F5. *Keskikantasuomesta keskikantasaameen*
MPF *paša 'paha' → MPS *paša > LPS *puoššē 'kiukkuinen (nainen)' (Aikio 2006: 41). Keskikantasuomen kausi on voinut alkaa jo aikaisemminkin, mutta keskikantasuomalaiset lainasanat alkavat näkyä saamessa vasta sekundaarin *š:n synnyttyä keskikantasaameen.

F6. *Keskikantasuomesta myöhäiskantasaameen*
MPF *tüšjä 'tyhjä' → LPS *tuššē > SaaN dušši 'turha, tyhjä' (Aikio 2006: 41).

MPF *lajša → LPS *lašše > SaN lášši 'ohut' (Aikio 2006: 41). Itämerensuomen *ü on korvattu myöhäiskantasaamen *u:lla ja *a saamen *a:lla. Toisaalta ensimmäinen sana voisi olla lainattu saameen myös suoraan baltin asusta *tuštja (mitä ei ole aiemmin huomioitu, vrt. Sammallahti 1998: 240), nyt kun edellä on esitetty näin myöhäiseksi toinenkin balttilaina (ks. B6).

F7. *Myöhäiskantasuomesta saamen muinaismurteisiin*

(MPF *širti >) LPF *hirci (> CF *hirci) → ES *e[]rte[] (> SaaI ortâ-) ~ NwS *he[]rce[] > SaaN harca- 'hirci-, hirtto-' (Aikio 2007a: 29). Kantasuomen äännekuudoksista muutosta *ti > *si on pidetty vanhempana kuin muutosta *š > *h, mutta Petri Kallio on äskettäin perustellut ensinmainitun muutoksen jakamista kahteen vaiheeseen: *ti > *ci olisi tapahtunut ennen muutosta *š > *h, mutta *c > *s vasta sen jälkeen; kaksi ensin-

mainittua muutosta luonnehtivat myöhäiskantasuomea, kolmas kantasuomen rannikkomurretta (Kallio 2007). Saamen sanan vokaalisto selittyy etymologisella nativisaatiolla (ks. Aikio 2007a), mutta ongelman aiheuttaa saamen sananalkuinen *h, koska silloin kun sananalkuinen *h esiintyy myös itäsaamessa, sanaa pidetään nuorena lainana.

Kuitenkin inarinsaamessa on sana ortástid 'hirttää', joka palautuu säännöllisesti itäsaamen (ES) vartaloon *e[]rte[]- ja sopii näin vastaamaan länsisaamen *h:llisen asun vanhaa vastinetta. Inarinsaamen sanan t voisi puolestaan selittyä niin, että sana olisi rinnakkainen laina esimerkiksi itämerensuomalaisesta verbivartalosta; muutos *ti > *ci > *si ei luonnollisestikaan koske kuin i:n etistä asemaa, eikä se verbintaivutuksessa esiinny: hirci vs. hirttää, hirtetään jne. Inarinsaamen asua harccođ voidaan puolestaan pitää myöhempänä länsisaamelaisena lainana.

Tämä kerrostuma on oikeastaan epävarma vain siinä suhteessa, onko myöhäiskantasuomen ja saamen muinaismurteiden välillä ollut kontakteja: myöhäiskantasuomea puhuttiin Suomenlahden ympäristössä, kun taas saamen murteutumisen oletetaan yleensä alkaneen vasta Lapissa (esim. Aikio 2006: 43). Toisaalta kaakkoismurteisamme on eräitä saamelaisperäisiä sanoja, jotka ovat alkuaan germaanista alkuperää, ja erityisen kiinnostava näistä on ume 'sumu', jonka vastineissa länsisaamessa on h vaikka idästä se puuttuu: SaaS hoome ~ SaaI omo ← EPN *hūma- (Aikio 2007b: 183). Sana on lainattu suomen kielen kaakkoismurteisiin (ja karjalaan, lyydiin ja vepsään; ks. Aikio 2009: 173) selvästi itäsaamesta, mikä viittaa siihen, että myöhäiskantasaamen murteutuminen olisi ehkä alkanut jo Etelä-Suomessa eikä vasta Lapissa. Tähän kysymykseen palataan tarkastelun lopussa.

F8. *Ims. rannikkomurteesta saamen muinaismurteisiin*

(MPF *mortijam(i) > LPF *morcian >) CF *morsian → LPS *moarsē 'morsian' (Korhonen 1981: 38). Tällä sanalla on saamessa laaja levikki, mutta se on joka tapauksessa

lainattu aikaisintaan myöhäiskantasuomen rannikkomurteesta (eteläviro oli jo eronnut; ks. Kallio 2007: 243). Tarkkaa ajoitusta on vaikea tehdä, koska monet suomen sanat ovat edelleen aivan samannäköisiä kuin kantasuomen rannikkomurteen sanat.

F9. Ims. murteista/kielistä saameen

(MPF *širti >) Fi. *hirsi* → SaaN *hirsá* 'hirsi (palkki)' (Aikio 2007a: 29). Tälläkin sanalla on yllättävän laaja levikki, vaikka niin *h* (myös itäsaamessa) kuin *i*:kin paljastavat sen hyvin nuoreksi lainaksi saamessa. Tämän kerrostuman varhaisimmassa aikata-sossa ei voida vielä puhua suomen kielestä, vaan kyseessä oli lähinnä kantasuomen pohjoismurre. Tämä kyseinen sana voi kuitenkin olla paljon myöhäisempikin, mutta se on esitetty tässä, koska 9. kerrostuma on viimeinen käsiteltävistä lainasanakerrostu-mista.

Absoluuttinen ajoitus

Edellä esitetty tarkka mutta vasta alustava yhdeksäntasoinen suhteellinen kronologia on mahdollista muuttaa absoluuttiseksi kronologiaksi ainakin myöhempien vaiheiden osalta, koska riimukirjoitusten ansios-ta skandinaavisten kielten kehitysvaiheet voidaan ajoittaa. Vanhimmat Skandinavian riimutekstit (vuoden 200 tienoilta jaa.) edustavat vielä luoteisgermaanin tasoa, ja tämän vaiheen oletetaan alkaneen vasta joi-tain satoja vuosia ennen ajanlaskun alkua. Sitä edelsi kantagermaani, jota on puhuttu suunnilleen ensimmäisen vuosituhannen eaa. puolimaissa; tämän tason ajoituksessa on hyödynnetty mm. kelttiläisiä lainasano-

ja, jotka on omaksuttu ennen Grimmin lakia eli kantagermaanin tasoa (ks. Kallio 1997).

Varhaiskantaskandinaavinen kieli (se luoteisgermaanin murre, josta skandinaaviset kielet polveutuvat) säilyi melko muuttumattomana lähelle vuotta 500 jaa., jolloin alkoi muutoskausi (keskikantaskandinaavi). Parin vuosisadan kuluessa tapahtui merkittäviä muutoksia (*i*- ja *u*-umlaut, vokaalien halkeaminen, vokaalien sisäheitto, sananalkuisten **j*:n ja **w*:n kato jne.), joiden jälkeen vasta voidaan puhua myöhäis-kantaskandinaavista. (Nielsen 2002; Ralph 2002.)

Sekaannusta aiheuttaa yhtäältä se, että riimukieltä jaotellaan jokseenkin irrallaan sen taustalle rekonstruoidusta puhutusta kielestä: Ancient Nordic (noin 150/200-450/500 jaa.) voitaisiin kääntää varhaisriimuskandinaaviksi, siirtymävaihe Late Ancient Nordic (450/500-700/800 jaa.) keskiriimuskandinaaviksi ja Old Nordic (700/800-1000 jaa.) myöhäisriimuskandinaaviksi (Nielsen 2002; Birkmann 2002). Toisaalta sekaannusta aiheuttaa se, että nimitystä Proto-Nordic tai Proto-Norse (kantaskandinaavi) käytetään usein vain luoteisgermaanin tasoa edustavasta kielestä eli varhaiskantaskandinaavista eikä myöhäis-kantaskandinaavista niin kuin olisi loogista, koska kantakieli kuitenkin on ensisijaisesti tytäriielten viimeinen yhteinen kielentaso. Tässä tarkastelussa käytän tarkentavia nimityksiä varhaiskantaskandinaavi (n. 150-450 jaa.), keskikantaskandinaavi (n. 450-600 jaa.) ja myöhäiskantaskandinaavi (n. 600-800 jaa.). Seuraava taso on Old Nor-

Taulukko. Kielten ajoittuminen.

Aika	Germaani	Saame I	ms.	Baltti
1. 1500-1000 eaa.	PreG	LU	LU	BS
2. 1000-600 eaa.	PaG	PreS P	reF	PB
3. 600-400 eaa.	EPG	EPS	EPF	PB
4. 400-200 eaa.	LPG	EPS	EPF	NB?
5. 200-0 eaa.	NwG	MPS	MPF	NB?
6. 0-150 jaa.	NwG	LPS	MPF	NB?
7. 150-300 jaa.	EPN	NwS ~ ES	LPF	----
8. 300-450 jaa.	EPN	NwS ~ ES	CF	----
9. 450-600 jaa.	MPN	NwS ~ ES	NF ~ EF	----

se eli muinaisskandinaavi (800–1200 jaa.), jonka aikana itä- ja länsiskandinaavi alkoivat eriytyä, ja tämän kauden loppupuolella puhutaankin jo erillisistä skandinaavisista tytärsivistä kuten Old Norwegian eli muinaisnorja (Taulukko).

Taulukon vuosiluvut ovat luonnollisesti arvioita, mutta havainnollistamisen vuoksi lainasanakerrostumia vastaavat kaudet on pyritty pitämään suunnilleen samanpituisina varhaisimpia vaiheita lukuunottamatta – niistä ei ole kirjallisia muistomerkkejä, joten virhemarginaalikin on suurempi. Germaani on sijoitettu vasemmalle, koska absoluuttiset ajoitukset perustuvat sen aiheistoon.

Saamelaisen ekspansion vaiheet

Tässä osiossa käsittelemme kielitieteen tuloksia siltä osin kuin ne valaisevat kolmea kysymystä: Missä ja milloin saamelainen kielihaara eriytyi itämerensuomalaisesta? Milloin saamelainen kieli levisi Etelä-Suomeen? Milloin saamelainen kieli levisi Lappiin?

Saamelainen alkukoti

Saame on itämerensuomen sisarkielihaara uralilaisessa kielikunnassa, riippumatta siitä, mitä monista taksonomisista malleista (joita havainnollistetaan sukupuilla) sovelletaan. Perinteisen käsityksen mukaan saame ja itämerensuomi palautuvat suomalais-saamelaiseen välikantakieleen, joka taas yhdessä mordvan ja marin kanssa palautuu suomalais-volgalaiseen kantakieleen jne. aina kantaauraliin saakka (ks. esim. Korhonen 1981: 27). 1980-luvulta lähtien välikantakieliä on kuitenkin alettu karsia, ja myös suomalais-saamelainen välikantakieli on kyseenalaistettu (K. Häkkinen 1984; Salminen 1989; 2002; Itkonen 1997; J. Häkkinen 2007; puolesta Sammal-lahti 1999).

Kuitenkin sekä sanastollisia että äänne- ja muotoilma- perusteluja on esitetty suomalais-saamelais-mordvalaisen välikantakielen tueksi (Janhunen 2001; J. Häkkinen 2007),

joten itämerensuomi ja saame joka tapauksessa palautuvat tasavertaisina yhteiseen kantakieleen, olipa se sitten suomalais-saamelainen välikantakieli tai kuuluipa siihen mukana mordva tai muitakin kieliharoja. Toisin sanoen perusteltuna ei pidetä sellaista taksonomista mallia, jossa saame tai itämerensuomi olisi ollut jonkin muun kieliharan yhteydessä vielä sen jälkeen kun ne olisivat eronneet toisistaan. Ainoa edes mahdollisena pidetty vaihtoehto olisi tällöin vielä saamen eron jälkeen vallinnut suomalais-mordvalainen välikantakieli; silti areaalista selitystä suomalais-mordvalaisille yhteispiirteille on useimmiten pidetty riittävänä (Grünthal 2007; J. Häkkinen 2007).

Näin ollen voidaan turvallisesti olettaa, että saamen eriytyminen sijoittuu ajan ja paikan suhteen lähelle itämerensuomen eriytymistä. Maltillisessa jatkuvusteorias- sa oletetaan tämän eriytymisen sijoittuvan neoliittiseen Lounais-Suomeen, neljännen vuosituhannen eaa. lopulle. Rannikon nuorakeraamisella alueella olisi alkanut kehittyä itämerensuomalainen kieli, sisämaan kampakeraamisella alueella saamelainen kieli (ks. esim. Huurre 1979/2004; Carpelan 1999). Kuten kirjoituksen ensimmäisessä osassa (*Muinaistutkija* 1/2010) on esitetty, uudet kielentutkimuksen tulokset kuitenkin osoittavat tämän näkemyksen perusteettomaksi. Nyt katse onkin siirrettävä kaakon suuntaan, Laatokan ympäristöön.

Kontaktit germaaniseen ja baltoslaavilaiseen haaraan ovat alkaneet jo ennen saamen ja itämerensuomen eriytymistä, ja lainasanojen perusteella kaikkia näitä neljää kielilinjaa on puhuttu pitkään lähekkäin. Lainasanojen lukumäärästä ja esiintymisestä voidaan vetää joitain johtopäätöksiä: germaanisista lainoista on omaksuttu jo varhain itsenäisesti saameen ja itämerensuomeen, kun taas balttilaiset lainat ovat ilmeisesti suodattuneet saameen suureksi osaksi itämerensuomen kautta (Kallio 2009: 34) – tämän vahvistavat myös tunnistettavasti keskikantasuomeen viittaavat alkuaan balttilaiset lainasanat (ks. kerrostuma F6). Sekä vanhoja germaanisista että balttilaisista

lainasanoja on itämerensuomessa selvästi enemmän kuin saamessa, kun taas baltin ja germaanin välillä on kulkenut yllättävän vähän lainasanoja. Tämä viittaisi sellaiseen maantieteelliseen tilanteeseen, jossa itämerensuomi on muodostanut kulman lännen suunnalta tulevan germaanisen vaikutuksen ja etelän suunnalta tulevan balttilaisen vaikutuksen väliin ja jossa saame on sijainnut näihin nähden itämerensuomen takana (koillispuolella).

Suunnilleen pronssikauden lopusta tai rautakauden alusta alkaen saamen ja germaanin kontaktit ovat tiivistyneet, kun taas saamen ja baltin kontaktit ovat rautakaudella vähentyneet, mikä voidaan tulkita maantieteellisesti niin, että varhais- ja keskikantasaamelainen puhuma-alue on yhä kiinteämmin joutunut germaaniseen vaikutuspiiriin tai jopa levinnyt/siirtynyt alueellisesti kohti sitä, ja toisaalta itämerensuomalainen puhuma-alue on saattanut levitä katkaisemaan saamen ja baltin suorat kontaktit.

Kartalla tämä merkinnee sitä, että jo varhaiskantasaamen puhuma-alue on ulottunut lännessä ainakin Karjalankannakselle ja Kaakkois-Suomeen, koska Suomen rannikon skandinaavisvaikutteinen pronssikulttuuri (jonka piirissä varhaisten germaanien voidaan perustellusti olettaa toimineen; ks. Koivulehto 2006b) ulottui Viipurinlahdelle saakka. Balttilaisia kieliä taas on vielä verraten myöhään puhuttu Keski-Venäjällä saakka, ja juuri tältä suunnalta voitaneen olettaa tulleen myös balttilainoja. Nimittäin keskikantasuomen ekspansio itään, mistä todistavat sekä ilmeisesti keskikantasuomeen viittaavat paikannimet Vienajoen vesistöalueella (Saarikivi 2006: 137) että keskikantasuomesta esi- tai kantapermiin omaksutut lainasanat (mukana myös alkuaan germaanisista ja balttilaisista sanoja; ks. Saarikivi 2006: 33–38), sopisi selittämään suorien saamelais-balttilaisten kosketusten katkeamisen.

Saamelaisen kielihaaran alkukoti voidaan näin sijoittaa alueelle, missä on myös saamelaisperäisen paikannimistön eteläisin ulottuvuus (Saarikivi 2004; 2006) ja missä

kielihaaran sisäinen variaatio näyttää olevan vanhinta (Aikio 2006: 42): suunnilleen Laatokan ja Äänisen eteläpuoliselle alueelle, Karjalankannakselta lännessä Valkeajärvelle idässä.

Saamen leviäminen Suomeen

Saamelainen kielialue on saattanut jo hyvin varhain ulottua jopa Länsi-Suomeen saakka, mikäli nimitystä *hämäläinen* pidetään varhaiskantasaamesta (← EPS *šämälājci > SaaN *sápmelaš*) varhaiskantasuomeen lainattuna; nimityksen rajoittuminen Suomenlahden pohjoispuolelle puoltaa vahvasti tällaista tulkintaa. Nimitys olisi siis lainattu ennen keskikantasaamea (jolloin vanha *š oli jo langennut yhteen *s:n kanssa, minkä jälkeen nimitys olisi lainattu kantasuomeen **šämä-alkuisena), jonka alku edellä esitetyn kronologian valossa osuisi suunnilleen rautakauden alkuvuosisadoille. Kyseiselle etnonymille on esitetty uskottava selitys sekä baltista (← B *žeme 'maa') että germaanista (← G *sæma 'tumma'), eikä tässä ole tarpeen tehdä valintaa näiden välillä. Kumpikin selitys sopii ajallisesti varhaiskantasaameen omaksuttuun lainasanaan, mutta nimityksen Suomenlahden pohjoispuolelle rajoittuvan levikin perusteella germaaninen selitys lienee hieman todennäköisempi.

Periaatteessa myös esimerkiksi Suomen paikannimissä esiintyvä nimielementti Pisa- voisi olla jo keskikantasaamesta peräisin (EPS *püšä > MPS *pisa > LPS *pe□sē > SaaN *bassi* 'pyhä'), mutta yhtä hyvin se voi olla seurausta etymologisesta nativisaatiosta: esimerkiksi nimet *Inari* ja *Ivalo* on lainattu saamesta vasta hyvin myöhään (← Saal *Aanaar*, *Avveel*), mutta niiden vokaalisto on sopeutettu ikään kuin vanhojen sanavastineiden näköiseksi (Aikio 2007b: 167).

Kantasuomea Suomen rannikolla on joka tapauksessa puhuttu viimeistään ensimmäisen vuosituhatteen eaa. puolimaisissa, minkä osoittavat jo kantagermaanista lainatut paikannimet ja nimielementit: *Vammas-/Vampu-*, *Eura-*, *Kymi* (Koivulehto 1985), *Karjaa* ja *Köyliö* (Schalin 2008a), vaik-

ka viimeainitulle on esitetty myös saamelainen selitys (Salo 2000: 38). Hieman nuorempia ovat luoteisgermaaniseen tasoon viittaavat paikannimet tai -elementit kuten *Aura*- vesistönimenä (Koivulehto 1985), ja teoriassa myös *Vmmas-/Vampu-* ja *Karjaa* voisivat olla tältäkin kaudelta. Seuraavaa vaihetta edustaisivat vasta myöhäiskantasuomen tasoon lainatut (varhaiskantskandinaaviset) paikannimet ja -elementit: *Harjavalta*, *Hauho* (Koivulehto 1985) ja *Ahvenanmaa* (Schalin 2008b). Toisaalta *h olisi voinut tulla kantasuomeen lainasanojen mukana jo ennen myöhäiskantasuomeen johtanutta muutosta *š > *h (Kallio 2000: 83, 88), joten viimeisen kerrostuman paikannimet voisivat olla hieman vanhempiakin.

Germaanisperäiset paikannimet ovat joka tapauksessa kehittyneet säännöllisesti varhaisista asuistaan nykysuomeen, mikä todistaa ainakin rautakauden alkuun asti ulottuvasta itämerensuomalaisesta jatkuvuudesta Suomen rannikolla. Sen sijaan ruotsinkieliset nimet eivät ole kehittyneet kantagermaanista, vaan ne on lainattu myöhemmin itämerensuomalaisilta (jopa *Ahvenanmaa*; ks. Schalin 2008b), mikä todistaa germaanisen jatkuvuuden alueella katkenneen: varhaiset germaanitulokkaat sulautuivat itämerensuomalaisiin (ks. Schalin 2008a: 417–418).

Itämerensuomalaisia näyttää siis olleen läsnä Suomen rannikolla jo varhais- tai keskikantasuomen aikana, vaikkakin kielenpuhujia on vielä ollut täällä hyvin vähän ja ehkä vain kausiluonteisesti, ja he ovat vielä pitkään olleet tiiviissä kontakteissa ja kenties jopa riippuvuussuhteessa Suomenlahden eteläpuolisiin emoalueisiinsa, koska kaikki myöhemmät kantasuomalaiset muutokset ovat ulottuneet eteläisen Suomen rannikkovyöhykkeelle saakka. Tämä osoittaa myös, että pohjoiskantasuomalaisen (esihämäläisten) sisämaan valloitus ei ole alkanut ennen myöhäiskantasuomen tasoa, koska äänne muutosten leviäminen laajoille erämaiden toisistaan erottamille alueille on hyvin epäuskottava oletus. Meri sen sijaan yhdisti rannikon pohjoiskantasuomalaiset eteläisiin isoveljiinsä. Myöhäis-

kantasuomen kielellinen ajoitus sopii siis hyvin yhteen sen perinteisen näkemyksen kanssa, jossa esihämäläisten sisämaan valloitus yhdistetään nuoremmalla roomalaisajalla Kokemäenjokea sisämaahan leviäviin kalmistoihin (esim. Salo 1984: 186).

Eteläisen Suomen paikannimistöissä on paljon saamelaisperäistä nimistöä (kokoava katsaus Aikio 2007b; ks. myös Salo 2000; Aikio 2003). Erityisen havainnollisia ovat germaanisten lainasanojen pohjalta saamesta muodostetut paikannimet. Eräs tällainen nimye perustuu luoteisgermaaniseen lainasanaan: PG *wētjo → > NwG *wātjo → → MPS *waćó > LPS *vuoččö 'kapea, kostea suo' (Aikio 2006: 12). Tämä sana on lainattu jo ennen saamelaista vokaalirotaatiota, mutta Suomen alueen nimet on annettu vasta sen jälkeen eli myöhäiskantasaamesta. Näitä nimiä on lounaista Suomea myöten: *Uotsola* (Mouhijärvi), *Uosso* (Vammala), *Uossu* (Vesilahti), *Vuosio* (Äetsä) ja *Vuossio* (Pyhäranta, Karjala Tl.), ja pohjoisessa tietysti *Vuotso* (Salo 2000; Aikio 2003).

Viimeistään myöhäiskantasaamen aikana (ajanlaskun alun tienoilla) saamea siis puhuttiin lännessä jo lounaista Suomea myöten, mutta sitä aikaisemmasta läsnäolosta on vaikeampi saada todisteita (ks. edellä). Vielä vokaalirotaation jälkeenkin eli myöhäiskantasaameen on kuitenkin omaksuttu germaaniaisia lainasanoja eteläisessä Suomessa. Sellaiset eteläisen Suomen paikannimelementit kuin *Mella-* (Jyväskylä), *Mello-* (Imatra) ja *Raasa-* (Harjavalta), *Raasi-* (Yläne, Urjala) on lainattu kantasaamen kautta, vaikka ne palautuvat alkuaan germaanisiin sanoihin (Aikio 2007: 177, 184): *Mella-* < myöhäiskantasaamen *mielle → 'hiekkainen töyräs' ← NwG *melha- (voisi muuten olla jo kantagermaaninenkin laina, mutta saamen *ie paljastaa sanan lainautuneen vasta saamelaisen vokaalirotaation jälkeen myöhäiskantasaameen: ennen sitä lainaaminen olisi johtanut myöhäiskantasaamassa asuun **mealle → tai jopa **mealke →); *Raasa/i-* < myöhäiskantasaamen *rāsē 'kukka, ruoho' ← NwG *grasa- (voisi muuten olla jo kantagermaaninenkin laina, mutta saamen *a → paljastaa sanan lainau-

tuneen vasta saamelaisen vokaalirotaation jälkeen myöhäiskantasaameen: ennen sitä lainaaminen olisi johtanut myöhäiskantasaamassa asuun ****ruose**□).

Jos tällaiset nimielementit olisi lainattu suoraan luoteisgermaanista suomen esimuotoon, ne olisivat asuissa ****Melha-** (tai jopa ****Melka-**) ja ****Rasa-**, joten äänneperustein myöhäiskantasaamen kautta lainautuminen näyttää selvältä. Lisäksi *Raasansuo* sijaitsee Harjavallassa, jonka nimeä pidetään alkuperältään germaanisena (ks. edellä), joten suunnilleen ajanlaskun alkua seuranneina vuosisatoina saamelais-germaaniset kontaktit näyttävät sijoittuvan lounaiseen Suomeen Kokemäenjoen alueelle. On erityisesti korostettava sitä seikkaa, että tämä kielimuoto on myöhäisestä ajankohdastaan huolimatta juuri se, joka myöhemmin levisi Lappiin, koska nämä etelässä myöhäiskantasaameen omaksutut germaanolainat löytyvät myös Lapin nykyisistä saamelaiskielistä. Tästä saadaan ehdoton *terminus post quem*: saamelainen kieli ei ole voinut levitä Lappiin ennen ajanlaskun alkua.

Saamen leviäminen Lappiin

Edellä on esitetty, että myöhäiskantasaameen on lainattu luoteisgermaanisista sanoja vielä ajanlaskun alun jälkeen lounaisessa Suomessa, mistä nämä sanat ovat yhtäältä kulkeutuneet Lappiin ja toisaalta säilyneet suomalaisten saamelaisilta omaksumissa paikannimissä. Kuitenkin germaanikontaktit näyttävät jatkuneen myös Lapissa heti kantasaamen levittyä sinne: esimerkiksi Jäämeren saaren nimi *Magerøy* on saameksi *Mákkar-awjo* (Korhonen 1981: 47), eli nimi on lainattu vielä luoteisgermaania edustavasta kielentasosta: NwG **auju* 'saari' (> LPN **ey*). Nimi on kuitenkin lainattu vasta saamelaisen vokaalirotaation jälkeen, minkä osoittaa norjalaisen ja saamelaisen nimen alkuosan vokaalivastaavuus *a ~ á*. Tämä on sopusoinnussa sen kanssa, että saamelaisen vokaalirotaation tiedetään edellä esitetyn perusteella tapahtuneen jo Etelä-Suomessa.

Myös Keski-Skandinavia näyttää saamelaituneen yhtä varhain: eteläsaamen

alueella virtaavan Namsen-joen nimi on saameksi *Lak←←s(←←)* (Korhonen 1981: 51); nimi juontuu vielä luoteisgermaanisesta kielentasosta: NwG **laguz* 'vesistö' (> LPN **l←gr*). Toinen eteläsaamelainen paikannimi on *Muefie*, joka niin ikään on lainattu vielä luoteisgermaanin tasoa edustavasta sanasta NwG **mōhaz* 'nummi' (> LPN **mōr*). Tässä nimessä germaanin **h* on korvattu **f*:llä kuten myös lainasanassa SaaN *márfi* 'makkara' < PS **mārfe* ← NwG **marhwa-* (> LPN **m←rr* 'rasva sisäelimsä'). Toisin sanoen eteläsaamelaiset näyttävät ehtineen eteläisille asuinsijoilleen jo luoteis/pohjoisgermaanin (NwG ~ EPN) aikana.

Absoluuttisella aika-asteikolla saamelainen ekspansio Etelä-Suomesta pohjoista kohti on siis alkanut vasta aikaisintaan vanhemman roomalaisen rautakauden (0–200 jaa.) lopulla (7. lainasanakerrostuman aikana tai jopa jälkeen, ks. taulukko), ja hyvin pian saamelainen kieli ehti aina Keski-Skandinaviaan saakka (viimeistään 200–400 jaa.). Onko eteläsaamen reitti voinut olla sellainen, että kieli on siirtynyt ensin vähintään 600 km pohjoiseen Suomen Lappiin ja välittömästi vielä vähintään saman verran lounaaseen Keski-Skandinaviaan, ja vieläpä vain muutaman sadan vuoden aikana? Toinen vaihtoehto voisi olla, että eteläsaame(-uumajansaame) – tästä eteenpäin hypoteettinen eteläsaamelainen muinaismurre SS – olisikin siirtynyt Skandinavian puolelle oikotietä, suoraan Merenkurkun yli.

Eteläsaame (jonka yhteyteen lasketaan myös toiseksi eteläisin kieli uumajansaame) on monilta osin hyvin arkaainen saamelaiskieli: se eroaa kaikista muista saamelaiskielistä siinä, että siitä esimerkiksi puuttuu astevaihtelu ja siinä on säilynyt alkuperäinen akkusatiivin päätte *-m*. (Korhonen 1981: 19). On myös merkkejä siitä, että alkuperäinen sananalkuinen **δ* edustuu eteläsaamessa erilailta kuin **t*, vaikka kaikissa muissa saamelaiskielissä ja itämerensuomessa nämä äänneet ovat tässä asemassa langenneet yhteen (Bergsland 1992). Lisäksi yksinäisnasaalit ovat eteläsaamessa säilyneet, kun taas muualla länsisaamessa niiden eteen

on yleensä kehittynyt klusiilinen aluke. Tällaisten arkaaisten säilymien perusteella voisi olla perusteltavissa näkemys, että SS on jäänyt sivuun joistain yhteissaamelaisista kehityksistä; tämä murre olisi siis ehkä eronnut ensimmäisenä myöhäiskantasaamesta, jota aiemmin esitetyn perusteella puhuttiin Etelä-Suomessa. Toisaalta nasaa-lin ja klusiilin yhtymien denasalisaation pitäisi tällöin olettaa myöhemmin levinneen länsisaamesta eteläsaameen.

Myös sanastoseikoilla voidaan perustella esitettyä näkemystä. Nimittäin paikannimistön todistuksen perusteella jo eteläisessä Suomessa myöhäiskantasaameen lainatut luoteisgermaanisiet sanat **mielle* ja **rāsē* (ks. edellä) puuttuvat eteläsaamesta ja uumajansaamesta. Jälkimmäinen sana näyttää kuitenkin lainatun näihin eteläisimpiin saamelaiskieliin myöhemmin skandinaavista: sanassa on näissä kielissä sananalkuinen konsonanttityhtymä (*kr*, *gr*), kun taas kaikkien muiden saamelaiskielten sanat palautuvat **r*-alkuiseen asuun (Lehtiranta 1989: 76, 112) ja edustanevat siksi jo kantasaameen omaksuttua lainaa. Varhaisissa saamen muinaismurteisiin lainatuissa sanoissahan pääasiallinen jako on ollut läntiseen (NwS) ja itäiseen (ES) murrealueeseen, SS:n lukeutuessa ensinmainittuun. Mainitun sanan sananalkuisen konsonanttityhtymän levikki ei siis voi heijastaa vanhaa kantaa.

Vielä eräänä esitettyä oletusta tukevana seikkana voitaneen pitää keskikantasaamesta (ennen myöhäiskantasaamelaisista muutosta **š > *h*) saameen lainattuja sanoja. Näitä sanoja on lainattu sekä ennen että jälkeen saamelaisen vokaalirotaation (ks. Aikio 2006: 41), eikä sen jälkeen lainattujen sanojen levikki saamelaiskielissä ulotu eteläisiin saamelaiskieliin. Monen tällaisen sanan kohdalla levikki on yllättävänkin suppea, vaikka keskikantasaamelaiset sanat on selvästi täytynyt lainata hyvin etelässä; kenties moniin näihin sanoihin ('viha', 'paha', 'laiha', 'tyhjä') liittyvä tunnepitoisuus on tehnyt niistä helposti korvautuvia. Samoin myös äännteellisin perustein selvästi itäsaameen viittaavat mutta jo Kaakkois-Suomen ja Karjalan alueella lainatut sanat

kuten ume 'sumu' (Aikio 2007b: 183) tukee oletusta, että myöhäiskantasaameen olisi ehkä syntynyt murre-eroja jo Etelä-Suomessa. Näistä saamelaisista muinaismurteista itäinen (ES) ja läntinen (NwS) olisivat siirtyneet pohjoiseen Suomen alueen kautta, mutta tuleva eteläinen murre (SS) on saattanut siirtyä suoraan Merenkurkun yli Keski-Skandinaviaan. Viimemainittu murre olisi ollut ehkä jo Etelä-Pohjanmaalla siinä vaiheessa kun myöhäiskantasaamen muut murteet omaksuivat etelämpänä vielä viimeisiä luoteisgermaanin ja keskikantasaamen tasoa edustavia lainasanoja.

Arkeologisten vastineiden etsintä

Lainasanakerrostumien ja paikannimien perusteella voidaan suhteellisen luotettavasti sanoa, että saamelainen kielialue on syntynyt jossain Suomen kaakkoispuolella pronssikaudella ja levinnyt Suomeen mahdollisesti jo pronssikauden lopulla mutta viimeistään rautakaudella ajanlaskun alkuun tultaessa. Näin siis sisä-Suomen arkeologisessa jatkuvuudessa kivi- ja pronssikauden välissä nähtyä katkosta (viimeksi Saipio 2008) vastaa katkos myös kielellisessä jatkuvuudessa pronssikaudella. Tosin varhaisen pronssikauden aikatasossa voitaisiin puhua vasta länsiurallilaisesta murteesta, eikä toistaiseksi ole näyttöä siitä, että tällainen kieli olisi levinnyt Suomeen asti ennen saamea ja itämerensuomea, mutta mahdollista se on.

Etelä-Suomesta pohjoista kohti saamen ekspansio näyttää alkaneen jo pian ajanlaskun alun jälkeen, ja nuoremman roomalaisen rautakauden kuluessa saamelainen kielialue ulottui jo Jäämereltä Keski-Skandinaviaan. Norjan rannikolla aina Jäämerelle saakka toimi samaan aikaan myös germaaneja (NwG ~ EPN), kuten saamen säilömät vanhakantaiset paikannimet osoittavat. Germaanit lienevät kuitenkin vielä toimineet alueella vain tilapäisesti etelän rintamailta käsin pääasiassa meritse, ja pysyvää myöhäiskantaskandinaavinkielistä asutusta Jäämeren rannikolle on levinnyt vasta vuosisatoja myöhemmin. Saamelai-

set sen sijaan tulivat Lappiin jäädäkseen, ja heitä oli riittävän paljon aiheuttaakseen alkuväestön kielenvaihdon, jonka seurauksena saameen jäi mittavasti paleoeurooppalaista substraattisanastoa ja -nimistöä (Aikio 2004).

Hipaisen arkeologiaa tässä yhteydessä vain pintapuolisesti. Uralilaisen kielen leviäminen Itämeren piiriin sopinee esimerkiksi tekstiilikeraamisen kulttuurialueen yhteyteen, ja saamen synnyn ja leviämisen kannalta etenkin esiroomalaisen rautakauden kaakkoissuomalais-kannakselainen Kalmistonmäen tekstiilikeraamiikka näyttäisi olevan oikeassa paikassa oikeaan aikaan. Kivi- tai pronssikautisella sisämaan asbestikeraamisella kulttuurilla sen sijaan ei näyttäisi edellä esitetyn perusteella olevan mitään yhtymäkohtaa saamelaisiin.

Rautakautista saamelaisen kielialueen ekspansiota pohjoiseen on hankala jäljittää arkeologisesta aineistosta (tutkimushistoriasta ks. Lehtola 2008). Ajan ja paikan osalta sopiva vastine voisi olla "arkeologisen näkymättömyyden" leviäminen pohjoiseen: keramiikanvalmistus loppui sisämaassa suunnilleen nuoremmalla roomalaisajalla, eikä näkyviä kalmistojakaan enää rakennettu. Näkyvä yhteys olisi tietysti aina parempi kuin näkymätön, mutta sellaisen löytämisen jätän arkeologeille. Kun etsitään syytä yhtäältä saamelaisten pohjoiselle ekspansiolle ja toisaalta tämän ilmiön heikolle näkyvyydelle arkeologisessa aineistossa, löytyy nähdäkseni edelleen paras selitys Christian Carpelanilta tasan 30 vuoden takaa Tvärminnen symposiumista:

"[Pian ajanlaskun alun jälkeen] alkaa sekä Suomen että Ruotsin ja Norjan talonpoikaisten kulttuurien piiristä lähtenyt erämaiden nautinta; itäistä pyyntipohjaista kulttuuripiiriä edustavia erämaan asukkaita, kantasaamelaisia, aletaan hyödyntää hankkijoina ja myöhemmin myös verotuskohteina. Toiminnan alueellista laajuutta osoittaa erämaista saatu arkeologinen aineisto: sukset, soikeat tuluskivet, aseet, korut. Pian tämän vaikutusaallon alettua lakkaa itäisessä kulttuuripiirissä keramiikan ja raudan valmistus. Oletan, että saamelaisten

kulttuuri tällöin alkoi muuntua jonkinlaiseksi erämaan tuotteiden hankkijakulttuuriksi ja samalla luopui joistakin toiminnoista, jotka sille olivat luonteenomaisia sen eläessä omavaraisesti ilman mainittavan ylijäämän tuottamisen tarvetta." (Carpelan 1984: 105.)

Etelä-Pohjanmaan ja Keski-Skandinavian välillä on arkeologisen aineiston valossa ollut tiiviitä yhteyksiä ainakin 300-luvulta alkaen (esim. Huurre 1979/2004: 167). Ehdotan tutkittavaksi, voitaisiinko arkeologisesta aineistosta löytää tukea hypoteesille Merenkurkun kummankin rannan muinaiseteläsaamelaisuudesta nuoremmalta roomalaiselta rautakaudelta alkaen. Etelä-Pohjanmaallahan ei tarvitse olettaa olleen itämerensuomalaisia ennen vuoden 800 jaa. tienoilla tapahtunutta tyhjenemistä/taantumista, vaan asutus on siihen saakka voinut olla saamelaista (tai jotain ihan muutakin). Itämerensuomalainen ekspansio Perämeren rannoille näyttää alkaneen vasta viikinkiajalla (Vahtola 1980).

Lyhenteiden selitykset

Nykykielet: SaaN = pohjoissaame, SaaI = inarinsaame, SaaS = eteläsaame, Fi. = suomi | | *Kielihaarat:* S = saame, F = itämerensuomi, G = germaani, B = baltti. | | *Etuliitteet:* Pre- = esi- (Pre-Proto-), Pa- = paleo- (Palaeo-), P- = kanta- (Proto-), EP- = varhaiskanta- (Early Proto-), MP- = keskikanta- (Middle Proto-), LP- = myöhäiskanta- (Late Proto-), Nw- = luoteis- / länsi- ja pohjois- (North-West), E- = itä- (East), S- = etelä- (South), C- = rannikko- (Coastal).

Bibliografia

- Aikio, A. 2003: Suomen saamelaisperäisistä paikannimistä. – *Virittäjä* 107: 99–106. Helsinki, Kotikielen seura. [Http://www.kotikielenseura.fi/virittaja/hakemistot/jutut/2003_99.pdf](http://www.kotikielenseura.fi/virittaja/hakemistot/jutut/2003_99.pdf).
- Aikio, A. 2004: An essay on substrate studies and the origin of Saami. – I. Hyvärinen, P. Kallio & J. Korhonen (toim.) *Etymologie, Entlehnungen und Entwicklungen*.

- Festschrift für Jorma Koivulehto zum 70. Geburtstag*: 5–34. Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki, LXIII. Helsinki, Uusfilologinen yhdistys ry.
- Aikio, A. 2006: On Germanic-Saami contacts and Saami prehistory. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 91: 9–55. Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura. [Http://www.sgr.fi/susa/91/aikio.pdf](http://www.sgr.fi/susa/91/aikio.pdf).
- Aikio, A. 2007a: Etymological nativization of loanwords: a case study of Saami and Finnish. I. Toivonen & D. Nelson (toim.): *Saami Linguistics*: 17–52. Amsterdam, John Benjamins. [Http://cc.oulu.fi/~anaikio/etym_nativ_preprint.pdf](http://cc.oulu.fi/~anaikio/etym_nativ_preprint.pdf).
- Aikio, A. 2007b: The Study of Saami Substrate Toponyms in Finland. *Onomastica Uralica* 4: 159–197. Debrecen/Helsinki, Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Intézet / Kotimaisien kielten tutkimuskeskus. [Http://mnytud.arts.klte.hu/onomural/kotetek/ou4/08aikio.pdf](http://mnytud.arts.klte.hu/onomural/kotetek/ou4/08aikio.pdf).
- Aikio, A. 2009: *The Saami Loanwords in Finnish and Karelian*. Väitöskirja. Oulu, Oulun yliopisto. [Http://cc.oulu.fi/~anaikio/slw.pdf](http://cc.oulu.fi/~anaikio/slw.pdf).
- Bergsland, K. 1992: Language contacts between Southern Sami and Scandinavian. E.H. Jahr (ed.) *Language Contact. Theoretical and Empirical Studies*: 5–16. Trends in Linguistics. Studies and Monographs 60. Berlin, Mouton de Gruyter.
- Birkmann, T. 2002: From Ancient Nordic to Old Nordic (from the 6th century until 1100) Oskar
- Carpelan, C. 1984: Katsaus saamelaisten esihistoriaan. J. Gallén (toim.): *Suomen väestön esihistorialliset juuret*: 97–108. Tvärminnen symposiumi 17.–19.1.1980. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 131. Helsinki, Societas Scientiarum Fennica.
- Carpelan, C. 1999: Käännekohtia Suomen esihistoriassa aikavälillä 5100 ... 1000 eKr. P. Fogelberg (toim.) *Pohjan poluilla. Suomalaisen juuret nykytutkimuksen mukaan*: 249–280. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk, 153. Helsinki, Societas Scientiarum Fennica.
- Grünthal, R. 2007: The Mordvinic languages between bush and tree. J. Ylikoski & A. Aikio (toim.): *Sámit, sánit, sátnehámit. Riepmočála Pekka Sammallahtii miessemánu 21. beaivve 2007*: 115–137. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 253. Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Huurre, M. 2004: *9000 vuotta Suomen esihistoriaa*. (Kahdeksas painos; ensipainos 1979.) Helsinki, Otava.
- Häkkinen, J. 2007: *Kantauralin murteutumisen vokaalivastaavuuksien valossa*. Pro gradu -tutkimus, Helsingin yliopiston Suomalais-ugrilainen laitos. [Https://oa.doria.fi/handle/10024/7044](https://oa.doria.fi/handle/10024/7044).
- Häkkinen, K. 1984: Wäre es schon an der Zeit, den Stammbaum zu fällen? *Ural-Altische Jahrbücher, Neue Folge* 4: 1–24.
- Itkonen, T. 1997: Reflections on Pre-Uralic and the 'Saami-Finnic protolanguage'. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 54. Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Janhunen, J. 2001: Reconstructing Pre-Proto-Uralic typology spanning the millennia of linguistic evolution. *Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum*, 7.–13.8.2000 Tartu: 59–76. Tartu, Tarton yliopisto.
- Kalima, J. 1936: *Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat*. SKS:n toimituksia 202. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kallio, P. 1997: Uralic substrate features in Germanic? *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 87. Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kallio, P. 2000: Posti's superstrate theory at the threshold of a new millennium. Johanna Laakso (toim.) *Facing Finnic. Some challenges to historical and contact linguistics*. Castrenianumin toimitteita 59. Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura/Helsingin yliopiston Suomalais-ugrilainen laitos.
- Kallio, P. 2007: Kantasuomen konsonantti-historiaa. J. Ylikoski ja A. Aikio (toim.)

- Sámit, sánit, sátnehámit. Riepmočála Pekka Sammallahtii miessemánu 21. beaivve* 2007: 229–249. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 253. Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura. [Http://www.sgr.fi/sust/sust253/sust253_kallio.pdf](http://www.sgr.fi/sust/sust253/sust253_kallio.pdf).
- Kallio, P. 2008: On the 'Early Baltic' Loanwords in Common Finnic. A- Lubotsky, J. Schaecken & J. Wiedenhof (toim.) *Evidence and Counter-Evidence: Essays in Honour of Frederik Kortlandt 1. Balto-Slavic and Indo-European Linguistics*: 265–277. *Studies in Slavic and General Linguistics* 32. Amsterdam, New York, Rodopi.
- Kallio, P. 2009: Stratigraphy of Indo-European loanwords in Saami. T. Äikäs (toim.) *Máttut – máddagat: The Roots of Saami Ethnicities, Societies and Spaces / Places*: 30–45. Giellagas-instituutin julkaisut 12. Oulu, Giellagas-instituutti. [Http://www.mv.helsinki.fi/home/petkalli/mattut.pdf](http://www.mv.helsinki.fi/home/petkalli/mattut.pdf).
- Koivulehto, J. 1985: Klassiska problem inom finlandssvensk ortnamnsforskning. *Svenska litteratursällskapets jubileumssymposium på Hanaholmen 4 – 6 oktober 1985*: 27–42. Särtryck ur studier i nordisk filologi 67 / Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 539. Helsinki, Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Koivulehto, J. 2002: Contact with non-Germanic languages II: Relations to the East. O. Bandle et al. (toim.) *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*: 583–594. Berlin, New York, Walter de Gruyter.
- Koivulehto, J. 2006a: Wie alt sind die Kontakte zwischen Finnisch-Ugrisch und Balo-Slavisch? J. Nuorluoto (toim.) *The Slavicization of Russian North. Mechanism and Chronology*. *Slavica Helsingiensia* 27. [Http://www.slav.helsinki.fi/nwruusia/eng/Conference/pdf/Koivulehto.pdf](http://www.slav.helsinki.fi/nwruusia/eng/Conference/pdf/Koivulehto.pdf).
- Koivulehto, J. 2006b: Arkeologia, kielihistoria ja jatkuvuusteoria. M. Suhonen (toim.) *Arkeologian lumoa synkkyteen. Artikkeleita Christian Carpelanin juhlapäiväksi*: 153–165. Helsinki, Kulttuurien tutkimuksen laitos / Arkeologia, Helsingin yliopisto.
- Korhonen, M. 1981: *Johdatus lapin kielen historiaan*. SKS:n toimituksia 370. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lehtiranta, J. 1989: *Yhteissaamelainen sanasto*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 200. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Lehtola, V.-P. 2008: Eteläisen Suomen muinaiset lappalaiset. *Muinaistutkija* 4/2008: 2–18.
- Nielsen, H.F. 2002: Delimitation of Ancient Nordic from Common Germanic and Old Nordic. Oskar Bandle et al. (toim.) *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*: 583–594. Berlin, New York, Walter de Gruyter.
- Ralph, B. 2002: Phonological and graphematic developments from Ancient Nordic to Old Nordic O. Bandle et al. (toim.) *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*: 583–594. Berlin, New York, Walter de Gruyter.
- Saarikivi, J. 2004: Über das saamische Substratnamengut in Nordrussland und Finnland. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 58: 187–214. Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura. [Sisältyy Saarikivi 2006:een]
- Saarikivi, J. 2006: *Substrata Uralica. Studies on Finno-Ugrian substrate in northern Russian dialects*. Väitöskirja. Tartu, Tartu University Press. [Http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/hum/suoma/vk/saarikivi/substrat.pdf](http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/hum/suoma/vk/saarikivi/substrat.pdf).
- Saipio, J. 2008: Hävisikö sisämaan asbestikeraaminen väestö pronssikaudella? *Muinaistutkija* 2/2008: 2–18.
- Salminen, T. 1989: Classification of the Uralic languages. R. Grünthal, S. Penttinen & T. Salminen (toim.) *IFUSCO 1988: Proceedings of the Fifth International Finno-Ugrist Students' Conference, Helsinki, 22–26 May 1988*: 15–24. Castrenianumin toimitteita 35. Helsinki, Suomalais-Ug-

- rilainen Seura ja Helsingin yliopiston Castrenianumin laitokset.
- Salminen, T. 2002: Problems in the taxonomy of the Uralic languages in the light of modern comparative studies. *Лингвистический беспредел: сборник статей к 70-летию А. И. Кузнецовой*: 44–55. Москва: Издательство Московского университета. [Http://www.helsinki.fi/~tasalmin/kuzn.html](http://www.helsinki.fi/~tasalmin/kuzn.html).
- Salo, U. 1984: Esihistoriallisen asutuksen jatkuvuudesta Suomen rannikolla. J. Gallén (toim.) *Suomen väestön esihistorialliset juuret*: 175–190. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 131. Helsinki, Societas Scientiarum Fennica.
- Salo, U. 2000: Suomi ja Häme, Häme ja Satakunta. (Häme ennen Hämeen ristiretkeä.) J. Peltovirta (toim.) *Hämeen käräjät I*: 18–230. Hämeenlinna/Harjavalta, Hämeen Heimoliitto ry/Emil Cedercreutzin Säätiö.
- Sammallahti, P. 1998: *The Saami Languages. An Introduction*. Käräsjohka, Davvi Girji OS.
- Sammallahti, P. 1999: Saamen kielen ja saamelaisten alkuperästä. Paul Fogelberg (toim.) *Pohjan poluilla. Suomalaisen juuret nykytutkimuksen mukaan*: 249–
280. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk, 153. Helsinki, Societas Scientiarum Fennica.
- Schalin, J. 2008a: Härdalar, namnet Karis och den första nedtecknade händelsen i Finlands historia. *Finsk Tidskrift* 8/2008: 414–429. Åbo, Föreningen Granskaren r.f.
- Schalin, J. 2008b: Ahuen maa ja Alandh. *Sananjalka* 50: 24–37. Turku, Suomen Kielen Seura.
- Toivonen, Y.H. 1953: Suomalais-ugrilaisesta alkukodista. *Virittäjä* 1953: 5–35. Helsinki, Kotikielen seura.
- Vahtola, J. 1980: *Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty. Nimistötieteellinen ja historiallinen tutkimus*. Studia Historica Septentrionalia 3. Rovaniemi, Societas Historica Finlandiae Septentrionalis.

FM Jaakko Häkkinen on suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen jatko-opiskelija Helsingin yliopistossa.